
СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

НОВИ РЕШЕНИЯ И НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
В МЕСТАТА ЗА ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА.....5

Петър Василев

НЯКОИ ВЪПРОСИ, КОИТО ЧЛ. 5 ЕКПЧ ПОСТАВЯ
ОТНОСНО ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА..... 26

Проф. г-р Екатерина Трендафилова

САНКЦИОННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ
ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ 45

Проф. г-р Здравко Трайков

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

КОМИТЕТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА КЪМ ООН
Екатерина Павловна Ланцова срещу Руската федерация
становище от 26.03.2002 г. 57

Клемент Бодо срещу Тринидад и Тобаго
становище от 02.04.2002 г. 63

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА
Кийнан с/у Обединеното кралство решение от 03.04.2001 г. 67

Пол и Одри Едуардс с/у Обединеното кралство решение от 14.03.2002 г. 78

Калашников с/у Русия решение от 15.07.2002 г. 90

Мастроматео с/у Италия решение от 24.10.2002 г. 99

СЪБИТИЯ И ПРОЕКТИ 107

ПУБЛИКАЦИИ 116

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

NEW SOLUTIONS AND NEW CHALLENGES IN THE PLACES OF IMPRISONMENT	5
<i>Peter Vassilev</i>	

SOME ISSUES RAISED BY ARTICLE 5 OF THE ECHR REGARDING THE EXECUTION OF PENALTIES	26
<i>Dr. Ekaterina Trendafilova, Professor of Law</i>	

THE SYSTEM OF PENALTIES IN BULGARIA PROBLEMS AND PROSPECTS	45
<i>Dr. Zdravko Traikov, Professor of Law</i>	

JURISPRUDENCE

UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE	
Yekaterina Pavlovna Lantsova v. the Russian Federation views adopted on 26/03/2002	57
Clement Boodoo v. Trinidad and Tobago views adopted on 02/04/2002	63

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
Keenan v. the United Kingdom judgment of 03/04/2001	67
Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom judgment of 14/03/2002	78
Kalashnikov v. Russia judgment of 15/07/2002	90
Mastromatteo v. the Italy judgment of 24/10/2002	99

EVENTS AND PROJECTS	107
----------------------------------	------------

PUBLICATIONS	116
---------------------------	------------

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Анна Гаврилова-Анчева отговорен редактор
Диляна Гитева
Димитър Гочев
Екатерина Трендафилова
Калина Бозева
Кина Чутуркова
Красимир Кънев
Христо Кючуков

EDITORIAL BOARD

Anna Gavrilova-Ancheva Editor-in-Chief
Dilyana Giteva
Dimitar Gotchev
Ekaterina Trendafilova
Kalina Bozeva
Kina Chuturkova
Krassimir Kanev
Hristo Kiuchukov

Застъпниците от авторите становища не съвпадат непременно с тези на редакционната колегия.

Редакцията приема статии и коментари с нужното ниво на компетентност, академичен подход към проблемите и конструктивен и толерантен стил, както и актуална информация за събития, проекти, организации и публикации в областта на правата на човека.

Материалите не трябва да са публикувани в други български издания и се представят по възможност както на хартиен, така и на електронен носител.

Желателно е статиите да бъдат придружени от кратко резюме на английски език (15-20 реда).

Редакцията си запазва правото за чисто редакционни и други несъществени промени в текста.

Списание може да бъде намерено и на интернет страницата на *Български адвокати за правата на човека* на адрес www.blhr.org.

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА 4/2002

Правата на задържаните и на изтърпяващите наказание лишаване от свобода

© Фондация *Български адвокати за правата на човека*
София, 2002

СТАТИИ

НОВИ РЕШЕНИЯ И НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В МЕСТАТА ЗА ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

*Петър Василев**

1. ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Законът за изпълнение на наказанията (ЗИН) е в сила от 15.04.1969 г. Той е първият и единствен специален закон, уреждащ комплексно правоотношенията между държавата и осъдените лица във връзка с изпълнението на наложените наказания.

Безспорните предимства на първоначалния текст на закона и гъвкавата формулировка на неговите норми послужиха като основа за прехода на затворното дело към новите общественно-икономически условия. В периода след 1990 г. бяха приети осем закона за изменения и допълнения на ЗИН (ЗИДЗИН), с които се направиха наложителни промени в организационната структура на местата за лишаване от свобода, тяхното ръководство и контрол. Новите отношения с осъдените, възникнали в резултат на променящата се ситуация, които по същество са законова материя, дълго време се регулираха с ведомствени актове на изпълнителната власт. Конституционно признати права и интереси на осъдените, обвиняемите и подсъдимите се регламентираха с правилници и наредби на министъра на правосъдието.

Приоритетното значение на законите в сферата на икономиката забави промените в наказателно-изпълнителната област, дори и след изчерпването на възможностите за тяхната подзаконова регламентация. Законът за изменение и допълнение на ЗИН от 2002 г.¹ е синтез от идеи, възникнали в практиката на местата за лишаване от свобода, препоръчвани и от национални и международни правозащитни органи и организации, като резултат и на основателни искания на лишените от свобода и на техните близки. Законът възпроизвежда и част от подзаконовата регламентация. С него се постига значително съответствие на националното ни законодателство с изискванията на европейските стандарти за третиране на правонарушителите. Уредбата на ЗИН бе изменена и допълнена с 94 параграфа, като се въведоха нови глави и раздели. Създадените със ЗИДЗИН нови текстове превишават броя на действащите до приемането му разпоредби и го определят като закон с особено важно значение. С него се решават много наболели въпроси на дейността по изпълнението на наказанието лишаване от свобода и той представлява важна основа за следващи законодателни промени в наказателно-изпълнителната област:

* Главен директор на Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" към Министерство на правосъдието.

¹ ДВ, бр. 62/2002 г.

1.1. Законът за изменение и допълнение на ЗИН е изграден въз основа на виждането, че лишаването от свобода остава най-действиелното средство за противостоене на престъпността, въпреки идеите за промени в системата на наказанията. В рамките на концепция отпреди тридесет години могат да се уредят само част от неотложните проблеми и е трудно да се впишат нови законодателни решения. ЗИДЗИН е седемнадесетият закон за промени в ЗИН. Въвеждането на изменения и допълнения при различна общественно-икономическа ситуация нарушава законовата систематика и очертава колизии между отделните норми, които пораждат спорове при тяхното тълкуване и прилагане.

1.2. Със ЗИДЗИН практически не се променят наказанията без лишаване от свобода и редът за тяхното изпълнение, работата с условно осъдените на лишаване от свобода и условно-предсрочно освободените от затворите и поправителните домове. Само българският законодател измежду страните от Централна и Източна Европа не внася изменения в тази насока. Уредбата на посочените наказания остава непроменена от първоначалния вариант на ЗИН, приет през далечната 1968 г.

1.3. Намеренията на законодателя да преодолее изоставането са загатнати в Закона за изменение и допълнение на Наказателния кодекс² (ЗИДНК), с който се поставят основите за въвеждане на пробацията в България. Тя е позната на Европа повече от век и макар че у нас не възниква "на празно място", е необходим продължителен подготвителен период за изграждане на пробационна система. По тези причини § 89 от ЗИДНК предвижда пробацията да започне да се прилага след 01.01.2004 г. Към тази дата е необходимо да бъде приет нов нормативен акт, който да регулира наказателно-изпълнителната дейност в двете й основни направления – работа с осъдените лица в местата за лишаване от свобода и извън тях, в обществото. Това може да бъде нов наказателно-изпълнителен кодекс или отделен закон за изпълнение на наказанието лишаване от свобода и закон за пробацията.

2. ПРОМЕНИ В СИСТЕМАТА НА МЕСТАТА ЗА ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

ЗИДЗИН доведе до редица промени в системата на местата за лишаване от свобода.

2.1. Промени се наименованието на пенитенциарните учреждения. Вместо термина "трудопоправителни общежития" се използва наименованието "затворнически общежития", защото настанените в тях лишени от свобода не губят качеството си на затворници и свързаните с него последици. От друга страна, "трудопоправителният" характер на третирането нюансира отминала практика, отъждествявана с използването на лишени от свобода като безплатна или евтина работна сила.

2.2. Затворническите общежития от открит и полуоткрит тип за нередицивисти се обединяват на принципите на открития тип, което на практика означава разширяване на категорията лишени от свобода, които изтърпяват наказание

² ДВ, бр. 92/2002 г.

при облекчени условия. Месечният домашен отпуск, работата без охрана извън района на общежитията, различните форми на участие на осъдените в живота на населеното място по месторазположението на общежитието, като посещения на културни или спортни прояви, медицинско обслужване в граждански лечебни заведения и др., вече се ползват като право, а не като награди или с изрично разрешение от началника на общежитието.

Затворническите общежития от открит тип са места за първоначално настаняване на нерецидивисти, осъдени за умишлени престъпления на лишаване от свобода до пет години и осъдените за престъпления, извършени по непредпазливост. ЗИДЗИН отмени ал. 5 на чл. 12а ЗИН, съгласно която настаняването на лишените от свобода в общежитията от открит тип можеше да бъде изключено за отделни категории осъдени въз основа на наредба, издадена от министъра на правосъдието. Следователно разрешеното със закон можеше да бъде ограничавано с ведомствен акт противоречие, премахнато със ЗИДЗИН.

2.3. Действащият закон уреждаше третирането на рецидивистите на принципа, познат от медицината, "за да запазиш здравите, изолирай болните". ЗИДЗИН възпроизведе този принцип, но с една важна корекция "за да оздравее болният, му е необходима здравословна среда". Тази корекция произтича от новата регламентация на затворническите общежития от преходен тип. Те бяха въведени експериментално през 1994 г. Въз основа на постигнатите положителни резултати, със ЗИДЗИН (ДВ, бр. 73/1998 г.) предпазливо се легитимира тяхното съществуване.

Измененията на закона от 2002 г. внесоха промени в условията за настаняване на осъдените в преходните общежития и в правното положение на изтърпяващите наказание в тях. Законът от 1998 г. предвиждаше настаняване на осъдените в преходни общежития, когато са изтърпiali повече от половината от наложеното наказание и са показали добро поведение. На практика вместо лишените от свобода да се освобождават при изпълнени условия за условно-предсрочно освобождаване по чл. 70 НК, те се преместваха в преходни затворнически общежития. Така в тези места се концентрираха разочарованите и недоволните от администрацията, разминали се с очакванията за свободен живот. Практиката по изпълнение на наказанията наложи формалните условия за преход да се редуцират до изтърпени минимум 6 месеца в заведения от закрит тип и остатък от наказанието до 5 години. Те възникват преди възможността за условно-предсрочно освобождаване и изтърпяването на наказанието в преходните общежития се превръща в своеобразен "тест за пригодност" за законосъобразен начин на живот на свобода. Лишените от свобода са мотивирани да запазят доброто си поведение, тъй като в противен случай следва да бъдат върнати отново в закритите заведения (чл. 12а, ал. 6 ЗИН). Другата перспектива условно-предсрочно освобождаване, е желана от осъдените.

Значителни промени настъпиха в правното положение на изтърпяващите наказание в преходните затворнически общежития (ПЗО). Те придобиха възможност за ползване като награда на месечен домашен отпуск от две денонощия, годишна почивка извън общежитието в размер на четиринадесет работни дни, различни форми на участие в живота на населеното място по месторазположението на общежитието и т.н. ПЗО са единствените места за съвместно нас-

таняване на рецидивисти и нередицидивисти. Водещо съображение в този случай е перспективата за безконфликтен със законите живот на свобода, а не само криминалното минало. Според чл. 11 от Европейските правила за затворите (ЕПЗ) разделянето на осъдените по категории се взема предвид при разпределянето им по видовете пенитенциарни учреждения, без обаче да се абсолютизира. В обяснителния меморандум към ЕПЗ изрично се отбелязва, че опитът от последните години ни води към изменение на възгледите, поддържани по-рано. Съвременната пенална философия не изисква повече строгото отделяне по категории. Следователно правилата са смекчени, за да се признае, че в някои случаи може да има взаимна полза или поне липсват негативни резултати, когато се разрешават известни контакти не само между рецидивисти и нередицидивисти, но и между осъдени и неосъдени, мъже и жени, младежи и възрастни и т.н.³

Специално за рецидивистите следва да се отбележи и една друга важна промяна, внесена със ЗИДНК⁴. Онези от тях, които бяха лишени от възможността за условно-предсрочно освобождаване, сега могат да я ползват при условията на чл. 70, ал. 2 НК.

В резултат на промените в законодателството очакванията са, че с разширяването на възможностите за изтърпяване на наказанието в открити и преходни затворнически общежития косвено ще се намали пренаселеността в закритите пенитенциарни учреждения. По-широките възможности за контакти с външната среда, семействата и близките на осъдените, подобрените условия за трудова ангажираност на лишените от свобода и др. ще съдействат на ресоциализацията и последващото социално вграждане на освободените от местата за лишаване от свобода. Този извод се споделя и от Българския хелзинкски комитет (БХК) в проведеното изследване за правата на човека в българските затвори.⁵ В резултат на мониторинга над местата за лишаване от свобода у нас, осъществяван от страна на БХК, бяха успешно защитени голяма част от законодателните промени, въпреки сериозните различия по отделни оценки на изследването.

3. СЛЕДСТВЕНИ АРЕСТИ

Съгласно чл. 10, ал. 2 ЗИН следствените арести са места за лишени от свобода за настаняване на лица, задържани по реда на НПК. По време на обсъждането на законопроекта това беше най-дискутираното предложение. В подкрепа на взетото решение могат да бъдат приведени редица аргументи. Съгласно чл. 2 от Европейската конвенция против изтезанията и други форми на жестоко или унижително отнасяне или наказание (ЕКПИ)⁶ "всяко място, където има лица, лишени от свобода от органите на властта", се счита за място за лишаване от свобода и влиза в обсега на контрол от органите, създадени по силата на конвенцията. В този смисъл местата за лишаване от свобода са не само следствените арести, но и полицейските участъци, в които се настаняват задър-

³ Вж Бюлетин "Затворно дело", бр. 4/91, с. 11.

⁴ ДВ, бр. 92/2002 г.

⁵ Вж "Правата на човека в българските затвори", 2002 г., с. 13.

⁶ ЕКПИ е ратифицирана и в сила за България от 1994 г.

жани лица до повдигането на обвинение и образуването на наказателно производство, местата за принудително задържане на военнослужещи към Министерството на отбраната, гражданските лечебни заведения за принудително лечение на психиатрично болни лица. В по-широк смисъл дори семейното жилище съдържа белези на място за лишени от свобода доколкото в него се изпълнява ограничителната мярка "домашен арест" и съгласно чл. 59 НК срокът, през който тя се изпълнява, се зачита за изтърпяно наказание лишаване от свобода.

Следствените арести са по-лошата част от местата за лишаване от свобода и това личи от констатациите на Европейския комитет против изтезанията (ЕКПИ) от извършените три периодични инспекции в нашата страна през 1995 г., 1999 г. и 2002 г. Това е така, защото нямаше нормативен акт, който да регламентира на какви условия трябва да отговарят следствените арести, за да бъдат пригодни за настаняване на задържани лица. Липсваха писани правила дори за органа, който ги създава и закрива, и въз основа на какъв акт се взема съответно решение. Това е една от причините за критичното състояние на следствените арести у нас. За такива са обявявани подземни и тавански помещения без пряк достъп на дневна светлина или възможност за отопляване, проветряване или места за физическо раздвижване, спортни дейности, престой на открито и др.

Съгласно новата разпоредба на чл. 10, ал. 2 ЗИН, за да бъде създаден един следствен арест по реда на чл. 9, той трябва да отговаря на охранителните и санитарни изисквания и да има необходимите жилищни, комунално-битови и други помещения. Легитимира се и наличието на технически и други средства за охрана и контрол, за предотвратяване на бягства, други престъпления и нарушения в следствените арести (СА) по смисъла на чл. 22а, които по-рано се прилагат без законова регламентация. Законът дава гаранции за изграждане на арестни помещения с "човешки условия" за задържаните и е основание за закриването на съществуващите СА, в които такива условия липсват.

След преминаването на следствените арести на ръководство към Министерството на правосъдието през 1999 г., първоначално като самостоятелна дирекция, а от януари 2000 г. като част от Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" (ГДИН), се развива дейност и в двете посоки. През 1999/2000 г. са закрити двадесет СА с висока степен на пренаселеност и с условия, позволяващи единствено заключване на арестантите. През 2002 г. е разкрит нов арест на ул. "М-р Векилски" № 2 в София, с капацитет за около сто и четиридесет задържани лица, с възможности за престой на открито, санитарни възли в помещенията и др., за сметка на закриването на арестните отделения във второ, трето, четвърто и шесто РПУ, където липсваха такива условия. Предстои усвояването на нова сграда, построена за СА в Търговище, и същевременно се преценяват възможностите за закриване на нови СА в страната. Почти всички от съществуващите седемдесет и четири СА в страната са ремонтирани през 2002 г., като в двадесет и пет от тях са приспособени места за престой на открито.

Разрушени са дървените нарове и са вкарани легла с постелочен инвентар и завивки, премахнати са изкуствено направените прегради, препятстващи потока на дневна светлина и вентилация.

Трудно може да се очаква, че проблеми, трупани с десетилетия, могат да се решат веднага, в условията на остър финансов дефицит. Критично е състоя-

нието в СА в Сливница, Петрич, Свиленград, Пловдив и е нереалистично да се очаква, че то може да бъде преодоляно в рамките на следващата година. Въпреки това, настъпилите промени в битовите условия на СА се оценяват положително от експертите на Съвета на Европа в изготвения първоначален доклад за инспекцията на ЕКПИ през 2002 г. Новата разпоредба на чл. 10, ал. 2 ЗИН е гаранция, че те ще продължат и в бъдеще.

Главното възражение против обявяването на СА за места за лишаване от свобода е, че статутът на неосъдените лица, задържани в тях с мярка за неотклонение, се приравнява с този на осъдените на лишаване от свобода. Иначе казано тези, които по презумпция се считат за невиновни до доказването на противното, се поставят наравно с осъдените, чиято вина в извършеното престъпление е доказана с влязъл в сила съдебен акт. След като не може да се отрече обстоятелството, че задържаните под стража обвиняеми и подсъдими са "лишени от свобода от органите на властта" по смисъла на ЕКПИ, е логично да се настаняват в местата за лишаване от свобода със споменатите до тук последници. Презумпцията за невиновност би следвало да се защитава не според това къде се настаняват обвиняемите и подсъдимите, а с оглед на съдържанието, вложено в мярката за неотклонение "задържане под стража".

Констатира се и друго противоречие, което не може да бъде обяснено само като терминологично. Със ЗИН се регламентира изпълнението на мярката за неотклонение "задържане под стража", която не е наказание. По тази логика би следвало да се промени самото наименование на закона, което още веднъж подчертава необходимостта от приемането на нов наказателно-изпълнителен кодекс за кодифициране на наказателно-изпълнителната проблематика.

Новата глава XII, част втора на ЗИН, макар и за сметка на юридическата прецизност, реши по-значимия проблем гарантирани от конституцията важни права и интереси на обвиняемите и подсъдимите да се регламентират със закон, вместо с ведомствен акт. Това наложи и съответни промени в чл. 1 ЗИН, който гласи, че освен изпълнението на наказанията, законът урежда и правното положение на задържаните по реда на НПК.

Определените от Закона ограничения за обвиняемите и подсъдимите са насочени предимно към постигане целите на задържането под стража недопускане отклоняване от наказателно преследване и обезпечаване разкриването на обективната истина по делото, включително и чрез предоставяне в необходимия обем на правото на защита.

Повечето от разпоредбите на глава XII, част втора ЗИН възпроизвеждат нормите на Наредбата на министъра на правосъдието от 1999 г. за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение "задържане под стража". Наредбата и новите текстове от ЗИН определят еднакъв статут на неосъдените лица, независимо дали са настанени в следствен арест, затвор или поправителен дом. ЗИДЗИН ограничи правомощията на следствените и прокурорски органи да определят конкретното осъществяване на задържането под стража. Така например отпаднаха възможностите на следователя или прокурора да определят колко цигари на ден се полагат на задържания, може ли да държи при себе си и да ползва химикалки, хартия, вестници, списания и т.н. Същото се отнася и до свижданията и кореспонденцията, които по принцип не се разрешаваха

на обвиняемите и подсъдимите. Или пък поставянето им в изкуствено затъмнени помещения без легла, спално бельо и завивки, с цел недопускане на самоувреждания и суициди. Въпреки наличието на тези "животоспасяващи мерки", самопосегателства, включително и с фатален изход, не липсваха в миналото, не са изключени и сега.

Промените в правното положение на неосъдените лица донесоха негативи от различно естество за администрацията на местата за лишаване от свобода. Отправят се упреци за създаване на "пречки за разкриване на обективната истина по делото", които са неоснователни, доколкото обосноваването на обвинение не може да бъде оборено чрез свиждане и кореспонденция с близките, четене на вестници или дишане на свеж въздух по време на престоя на открито.

Предприемат се и журналистически "разследвания" защо обвиняемите и подсъдимите ползват връзки на маратонките (затвора Враца), лично бельо, одеала и чаршафи (СА-Благоевград, В.Търново, затвора София), послужили като средство за самообесване през последните месеци. Служителите от затворите и СА са отговорни за опазване живота и здравето на задържаните лица, но ползването на посочените вещи е част от необходимите грижи.

От своя страна задържаните лица недоволстват, че промените се забавят, и считат законовите разпоредби за декларации без съдържание. Подкрепят ги представители на правозащитните неправителствени организации (НПО), които искат резултати "сега и веднага".⁷

В противоречие с изложеното, разпоредбата на чл. 132г, ал. 3 ЗИН, регламентираща възможността за проверка на кореспонденцията на обвиняемите и подсъдимите, изглежда крачка назад в сравнение с постигнатото. Същата възможност предвиждаше разпоредбата на чл. 25, ал. 1 от Наредбата на Министерството на правосъдието от 1999 г., която беше отменена от Върховния административен съд (ВАС) през декември 2000 г. Изследователите от БХК обвиняват законодателя в грубо нарушение на Конституцията, тъй като в закон е възпроизведен отменен от съда текст на ведомствен нормативен акт, противоречащ на международното право и респективно на чл. 5, ал. 4 от Конституцията.⁸

Тайната на кореспонденцията е определена като основно право на човека в чл. 8 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) с уговорката, че намесата на държавните органи в ползването на това право е допустима "в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност ... за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита ... на правата и свободите на другите." Изводът е, че ЕКПЧ допуска ограничаване на тайната на кореспонденцията на настанените в местата за лишаване от свобода, ако то е предвидено със закон, на основанията посочени в чл. 8. Следователно ВАС има основания да отмени разпоредбата на чл. 25, ал. 1 от Наредбата, защото тя ограничава тайната на кореспонденцията, гарантирана в чл. 34, ал. 1 от Конституцията, с ведомствен нормативен акт. От тази гледна точка няма противоречие с Конституцията и международното право, ако ограничението бъде възпроизведено в закон, каквато е разпоредбата на чл. 132г, ал. 3 от ЗИН. Останалите мотиви на ВАС не могат

⁷ Вж ц.с., с. 17.

⁸ Вж ц.с., с. 90.

да бъдат отнесени към ЗИН, доколкото за конституционособразността на законите актове е компетентен да се произнесе Конституционният съд.

От гледна точка на практиката връзката на задържаните в местата за лишаване от свобода с лица извън тях би могла да представлява явна и непосредствена опасност за сигурността в институцията или за осуетяване разкриването на обективната истина по незавършили наказателни производства. В този смисъл въвеждането на ограничения е допустимо в едно демократично общество и такива съществуват във всички европейски държави.

Проверката на кореспонденцията не означава цензура, елиминираща неласкави или нежелани мнения, фактически неточности или изявления. Тя има за цел да предотврати внасянето на наркотици, отровни и други вещества, прикрити с канцеларски материали. В редица европейски държави за някои категории лишени от свобода е въведена практиката да им се предават фотокопирани екземпляри от писмата, а не оригиналите.⁹ Всеки може да изпрати писмо от името на адвоката и отварянето на писмото е начин за установяване на евентуалното несъответствие на подателя. Нелогично е да се твърди, че проверката на кореспонденцията препяства връзката със защитника по делото, след като ЗИН допуска включително и телефонна връзка между него и задържаното лице по реда на новата разпоредба на чл. 33, б. "д" във връзка с чл. 128 ЗИН.

4. РЕЖИМ И МЕДИЦИНСКО ОБСЛУЖВАНЕ

4.1. Голяма част от разпоредбите на ЗИДЗИН от 2002 г. относно режима за изпълнение на наказанието възпроизвеждат съществуващи положения от практиката, нерегламентирани изрично в нормативни актове или регулирани в наредби и правилници, издадени от министъра на правосъдието. Правното основание за нововъведенията са чл. 31, ал. 5 от Конституцията и общата разпоредба на чл. 23 ЗИН, съгласно която лишените от свобода могат да се ползват от всички установени от законите права, с изключение на:

- а) правата, от които са лишени с присъда;
- б) правата, които са им отнети или ограничени изрично със закон или с друг нормативен акт;
- в) правата, чието упражняване е несъвместимо с изпълнението на наказанието.

Като несъвместими с действието на присъдата могат да се определят допълнителните ограничения в чл. 40, б.б. "д" до "з" ЗИН, които вече се регламентират със закон.

Всяко спокойствие в местата за лишаване от свобода е относително. Лишените от свобода имат право да бъдат недоволни дори само за това, че са поставени по принудителен начин в нежелана за тях среда. Силовото въздействие може да бъде приложено и в най-добре организираната институция постановява чл. 54 от Минималните стандартни правила на ООН и чл. 63 ЕПЗ. Употребата

⁹ За практиката в САЩ вж. "Конституционни права на затворниците в САЩ", Бюлетин "Затворно дело", бр. 3/1992 г., с. 38. Един от авторите на статията Майкъл Фихтър е дългогодишен началник на частен затвор, а след пенсионирането си е професор в университета в Мисури, предназначен за подготовка на пенитенциарни и пробационни служители.

на физическа сила, помощни средства и оръжие са допустими в местата за лишаване от свобода за овладяване в екстремални ситуации. В нова глава седма "А" ЗИН са регламентирани тези ситуации, които досега се уреждаха в наредба, издадена от Министерството на правосъдието.

Силовото въздействие решава конкретната ситуация, но за дълъг период от време създава обстановка на напрежение и недоверие между служителите и лишените от свобода. Затова то е нежелано и от двете страни. ЗИН предвижда достатъчно гаранции, че лишените от свобода ще бъдат информирани подробно какви са законните пътища за решаване на техните проблеми. Употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие са регламентирани като крайни мерки, когато са изчерпани другите възможности за разрешаване на конфликта. Регулирането им със законен акт предполага възможности за по-добра информираност на лишените от свобода и техните близки какво следва, ако не се спазват изискванията на закона. Същевременно се създават и по-големи гаранции за служителите за законосъобразността на предприетите действия за овладяване на обстановката.

За да бъдат международно допустими и признати мерките, визирани в чл. 84 и чл. 84а ЗИН, е необходимо те да бъдат регулирани със закон. При възникването на подобни ситуации, това са обичайните действия, които се предприемат в европейските държави.

Принципите за прилагане на силовото въздействие са валидни и в случаите на изолираното настаняване на лишените от свобода. То е елемент от т. нар. "съхранително третиране", което се прилага по отношение на проблемни лица с висока степен на агресивна готовност. Обикновено се използва като начален етап от изпълнението на наказанието или мярката за неотклонение по отношение на осъдените, обвиняемите и подсъдимите за изключително тежки насилствени престъпления. Прилага се и към системни нарушители на реда и дисциплината, чието поведение е несъвместимо с условията за живот в обичайна среда. Съхранителното третиране има за цел да подготви изолираните за съвместно съжителстване с останалите, като минимизира риска от тежки нарушения и престъпления. Изолираното настаняване създава физически препятствия за придвижване и безконтролни контакти. То не включва изолация на сетивата и емоциите, лишаване от светлина, отопление, храна, право на молби, жалби, лишаване от достъп до печатните или електронни медии и т.н.

ЗИДЗИН не разширява, а стеснява приложното поле на изолацията, предвидена досега в подзаконовите нормативни актове. Безсрочната изолация по чл. 56а ППЗИН е възпроизведена в чл. 85а ЗИН с две важни допълнения:

а) съгласно ал. 4 на всеки три месеца първоначално издадената заповед на началника на затвора за изолирано настаняване подлежи на преценка относно необходимостта от неговото продължаване. Ако липсват такива основания изолацията се прекратява, което я превръща от безсрочна в срочна мярка. Всяко нейно продължаване следва да се мотивира допълнително.

б) съгласно ал. 5 първоначалната заповед за изолирано настаняване и тези за неговото продължаване подлежат на съдебен контрол. Той се прилага и в случаите на изолирано настаняване по реда на чл. 130 ЗИН.

Съдебният контрол върху актовете за изолирано настаняване е новост за нашето наказателно-изпълнително законодателство и гаранция за недопускане на

произволното му прилагане. Обсегът на съдебния контрол обхваща дори и случаите на кратковременна изолация, прилагана като вид дисциплинарна санкция за извършено конкретно нарушение – изолирането в наказателна килия по реда на чл. 76 б.б. "и" и "к" ЗИН.

Този вид контрол не беше включен в първоначалните предложения на Министерството на правосъдието за промени в ЗИН. Той се прие въз основа на предложението на Консултативния съвет по законодателството при Народното събрание по време на обсъждането на законопроекта, подкрепено от вносителя. ГДИН няма основания да възразява срещу разширяване обхвата на съдебния контрол. Напротив – той стимулира служителите към прецизиране на работата и мотивиране на решенията, засягащи съществени права и интереси на лишените от свобода. Въпросът опира до практическите възможности на съдебната система да осъществява този контрол в нужния обем. В тази връзка е необходимо да обърнем внимание на следните трудности:

а) годишно в системата на затворите се налагат средно около 3500-4000 дисциплинарни наказания – изолиране в наказателна килия със и без излизане на работа за срок от 14 денонощия. За същия период броят на изолираните по чл. 85а и чл. 130 ЗИН е около 300 души. Всеки от посочения брой изолирани лица може да подаде жалба до районния съд по местонахождението на затвора или поправителния дом, която се изпраща в 3-дневен срок и се разглежда от съда в друг тридневен срок от получаването ѝ. Ако тези срокове не бъдат спазени, обжалването на изолирането в наказателна килия за 14 денонощия е практически безпредметно.

б) на изолация подлежат лица с висок поведенчески риск, в това число осъдените на дълги срокове лишаване от свобода и доживотно осъдените. Постоянното им конвоиране до съда и обратно крие сериозни рискове от бягство, безредици в съдебните зали и значителни финансови разходи. Изходът е вместо в съда, делата да бъдат разглеждани в затвора и с такова предложение имаме намерение да сезираме Висшия съдебен съвет. Ако не бъде утвърдено това предложение, косвено стимулираме извършването на нарушения в местата за лишаване от свобода, за да бъдат "разходени" извършителите до съда и обратно.

Основателна е бележката на БХК за включване на изолацията по чл. 85 ЗИН в обхвата на съдебния контрол¹⁰. Чисто статистически пропускът може да бъде оправдан с аргумента, че на това основание годишният брой на изолираните в местата за лишаване от свобода не е по-голям от 20 души. От юридическа гледна точка мярката по чл. 85 ЗИН не е наказателна, а превантивна, налага се по специална процедура, ограничаваща възможностите за прибързани решения.

С оглед на бъдещото усъвършенстване на законодателството, могат да бъдат направени други, по-значими предложения, като например:

а) директно сезиране на съда за условно-предсрочно освобождаване от самите осъдени. Отказите на комисията по чл. 17 ЗИН и прокурорите не подлежат на контрол.

¹⁰ Ц.с., с. 17.

б) съдебен контрол на решенията на комисията по чл. 17 ЗИН за отказ от преместване в преходни затворнически общежития и за връщане обратно в заведения от закрит тип, съответно по реда на чл. 12а, ал. 3 и ал. 6 ЗИН. И в двата случая с несъдебни актове се засягат много по-значими права на осъдените, отколкото примерно изолирането в наказателна килия за срок от 14 денонощия. Същите аргументи важат и за решенията на комисията по чл. 17, ал. 5, т. 5 във вр. с чл. 127б, ал. 4 ЗИН.

в) допускане на адвокатска защита по дела за условно-предсрочно освобождаване и при други съдебни производства, свързани с дейността по изпълнение на наказанието лишаване от свобода чл. 7а ЗИН, чл. 87а ЗИН, чл. 41, ал. 4 НК, чл.чл. 423, 426, 427 НПК.

Могат да бъдат направени и други предложения, обосноваващи създаването на специализирани пенитенциарни съдилища за производства, свързани с изпълнение не само на наказанието лишаване от свобода, но и на наказанията без лишаване от свобода. Те са част от европейската практика и необходимост за нашата страна.

4.2. Другите промени в режимните правила разширяват възможностите за контакти на осъдените с външната среда, техните близки и семействата. Промените в правното положение на настанените в затворнически общежития от открит и преходен тип са най-съществени в тази насока. Те са свързани и с промени в системата от дисциплинарни мерки за наказания и поощрения. Отпаднаха наказанията лишаване от право на свиждане, кореспонденция и хранителни пратки съответно чл. 76, б.б. "е", "ж" и "з". Свиждането и кореспонденцията не са привилегия за лишените от свобода, а елемент от хуманното отношение към тях и средство за поддържане на връзка с близките и семейството. Използването им като дисциплинарни мерки за въздействие е преустановено отдавна в европейската практика. Подобно е и положението у нас. Те бяха отменени фактически много преди да бъдат заличени юридически.

Правото на хранителни пратки е по-скоро българска, отколкото европейска практика. Получаването на хранителни пратки крие сериозни рискове от внасянето на непозволені вещи, в т.ч. наркотици, алкохол, пили, режещи инструменти и т.н. Служителите от охранителния състав многократно са предотвратявали подобни опити, а в случаите, когато не са успявали, са възниквали сериозни проблеми в местата за лишаване от свобода. В повечето европейски държави на лишените от свобода е предоставена възможност да закупуват необходимите им допълнителни хранителни продукти от лавката на съответния затвор, с получени отвън средства. Така отпадат необходимостта от проверка и рискът от внасянето на непозволені вещи. Поради икономическата ситуация у нас обаче, за близките на лишените от свобода често е по-изгодно да изпращат допълнителните хранителни продукти в натура, отколкото пари за закупуването им. Законодателят се съобразява с тези трудности и възпроизвежда практика, която е в интерес на осъдените и техните близки.

С чл. 33, б. "д" ЗИН е предвидена възможност лишените от свобода да ползват за своя сметка телефонен пост за селищно и междуселищно избиране. Съгласно общата разпоредба на чл. 128 ЗИН, обвиняемите и подсъдимите също могат да ползват телефонна връзка, доколкото в глава 12 ЗИН не се предвижда друго. Поставя се и въпрос, който не е решен изрично от закона могат ли

телефонните разговори да бъдат контролирани чрез технически средства и без съдебно решение. Съгласно чл. 22а ЗИН в местата за лишаване от свобода се използват технически и други средства за охрана и контрол, за предотвратяване на бягства, други престъпления и нарушения. Тази законова разпоредба дава основания за положителен отговор на въпроса, като освен това лишените от свобода следва да бъдат предупредени за възможността за контрол на телефонните разговори, по реда на чл. 22а, ал. 2 ЗИН. Европейската практика допуска освен звукозапис, още и видеозапис на проведени свиждания на територията на местата за лишаване от свобода. Тези въпроси очакват нормативно решение с правилника за прилагане на закона.

Законът разширява възможностите за ползване на отпуски от лишените от свобода. След промените в ЗИН очакванията са, че относителният дял на изтърпяващите наказание в ЗО от открит и преходен тип ще нарасне от 6 до 8% сега и до 20-25% в бъдеще. Това означава, че 1/4 от общия брой на лишените от свобода могат да ползват двудневен месечен домашен отпуск. Същата категория лица могат да ползват и четиринадесет работни дни годишна почивка извън ЗО, което практически означава двадесет календарни дни. Само на тези основания един лишен от свобода с добро поведение от категорията на открит или преходен тип може да бъде при семейството си четиридесет и четири дни годишно. Следва да се има предвид и възможността осъденият да бъде награден с 5 дни домашен отпуск по чл. 75, ал. 3 ЗИН неограничен брой пъти през годината. Така той реално може да прекара извън ЗО повече от три месеца годишно, които му се зачитат за изтърпяно наказание. Реализирането на тази възможност зависи единствено от неговото поведение.

За останалата част от лишените от свобода, които изтърпяват наказание в пенитенциарните заведения от закрит тип, възможността за домашен отпуск се свежда до наградата по чл. 75 ЗИН. Със ЗИДЗИН се премахна лимитираният брой награди от пет денонощия домашен отпуск не повече от два пъти годишно, с което се разшириха възможностите на осъдените за неговото ползване.

При избора на своето поведение осъдените от закрития тип са изправени пред ясната дилема да заслужат превеждането в преходни затворнически общежития, като спазват регламентирания режимни изисквания, или да се лишат от облекченията, които законът предвижда при доказано добро поведение. Пред същия проблем са изправени и изтърпяващите наказание в откритите и преходни общежития. Те лесно могат да загубят завоюваните позиции, ако влязат в конфликт с изискванията на реда и дисциплината.

Представителите на медиите и неправителствените организации у нас все по-често поставят въпроса за регламентирането на т.н. "интимни свиждания". Те са познати в два варианта: В Русия, Балтийските и другите бивши съветски републики се допускат продължителни свиждания с децата и близките родственици съпруг и съпруга, родители, които включват неколкодневен съвместен престой в обособено помещение на пенитенциарното заведение. С това се компенсира липсата или ограничените възможности за ползване на домашен отпуск в тези държави.

В някои западноевропейски държави "интимното свиждане" не е с такава продължителност, но се провежда в условия, позволяващи сексуален контакт.

Трудно е да се даде еднозначна оценка на практиката да се отрече или

препоръча нейната приложимост у нас. Считаю обаче унижително за човешкото достойнство да се планира сексуалният контакт и да се предизвика неговото осъществяване в изкуствено създадена обстановка със знанието на широк кръг външни лица. Възниква основателно съмнение, че той може да протече нормално. Още повече, че до такъв контакт се стига след принудително въздържане и може да се получат резултати, различни от очакваните – взаимно разочарование, подозрение и недоверие между страните. По-трудни за отговор са въпросите на детето при престой при единия от родителите в затвора – защо на това място, какви са тези хора навън и т.н.

Липсата на безспорни аргументи в полза на интимните свиждания очертават предимството на домашния отпуск по реда, определен от ЗИН.

Освен домашния отпуск, в чл. 74, ал. 1, б. "и" ЗИН се регламентира и нов вид награда – отпуск до дванадесет часа извън мястото за лишаване от свобода, което компенсира липсата на интимни свиждания в затвора. Този своеобразен едnodневен "гарнизонен" отпуск има по-скоро експериментален характер. Той е предвиден за лишените от свобода от откритите и преходни заведения, за които законът урежда други по-мощни стимули за добро поведение. От тази гледна точка отпускът е необходим в по-голяма степен за осъдените от закрития тип. Дали наградата ще има такова бъдеще, ще подскаже практиката по прилагането ѝ в настоящия вид.

4.3. Грижата за осъдените в най-голяма степен зависи от организацията на медицинското обслужване. Необходимостта от промени в тази област е най-голяма, а реално ЗИН не предлага нови решения или по-скоро внася промени в отрицателна посока.

С чл. 22, ал. 1 ЗИН здравните заведения в местата за лишаване от свобода придобиват статут по чл. 5, ал. 1 от Закона за лечебните заведения (ЗЛЗ). Разпоредбата легитимира тяхното съществуване, доколкото след въвеждането на здравната реформа през 2000 г. те функционираха извън нея. Лечебните заведения в местата за лишаване от свобода са част от националната здравна мрежа и тяхната организация и дейност се подчинява на общите принципи. Така се реализира основният за пенитенциарното право принцип на равнопоставеност на лечението, което за лишените от свобода означава равен с другите граждани достъп до общомедицинска, психиатрична и стоматологична помощ. Принципът на равнопоставеността пренася на територията на местата за лишаване от свобода предимствата и нерешените въпроси на здравната реформа. С отмяната на чл. 30, ал. 1 ЗИН лишените от свобода загубиха правото на безплатно лечение, включително и на безплатни лекарства в амбулаторна обстановка, и се приравниха към другите граждани – субекти на Националната здравноосигурителна каса (НЗОК).

Медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода е изправено пред сериозни проблеми. Тези от организационен характер налагат промени в ЗЛЗ и Закона за здравното осигуряване (ЗЗО) – нормативни актове, в които трябва да бъдат отразени особеностите на здравната мрежа в местата за лишаване от свобода, връзката с гражданските лечебни заведения, договорните взаимоотношения със здравноосигурителната каса и др. Наред с това съществуват специфични за местата за лишаване от свобода проблеми от медицински характер, които не са регулирани от законодателството. Основното е да се га-

рантира независимост на медицинското решение и подчиняването му единствено на интереса за здравето на пациента, с приоритет пред всички други немедицински фактори. Така е възможно да се появи сериозна колизия между медицинското длъжностно лице и затворническата администрация. Най-често до конфликти се стига при предписания на лекаря за преустановяване на изолацията, извеждането на външно лечение и др. Редица нерешени от администрацията въпроси влошават здравната обстановка – невзети мерки за обезпаразитяване, неостъклени помещения, лоша хигиена в столовата и общите помещения и т.н. Предписанията на лекаря относно санитарната обстановка следва да придобият задължителен характер.

Не е регламентиран достъпът на личен външен лекар, психиатър, стоматолог и др. и взаимоотношенията му със затворническите медицински служби.

Проблеми от медицински характер възникват и при гладните стачки, самоуврежданията, поглъщането на чужди тела и др. Следва ли да се уважават тези протести, допустима ли е медицинска намеса, на кой етап и под каква форма. В тази връзка се поставя и въпросът за отказа от лечение или умишленото противодействие на назначено лечение. Допустимо ли е медицинско участие в т.нар. административни процедури – гол обиск, обиск на телесни кухни и др.

Предстои обсъждането на проектонаредба по чл. 22, ал. 3 ЗИН и правилник за прилагане на закона по чл. 160 ЗИН, след приемането на които тази проблематика може да бъде коментирана по-подробно.

5. ВЪЗПИТАТЕЛНА РАБОТА

5.1. Налагането на наказанието е дейност, насочена към постигане на целите по чл. 36 НК. Разпоредбата на чл. 2 ЗИН възпроизвежда съдържанието на чл. 36 НК, доколкото целите на изпълнение на наказанията трябва да бъдат тъждествени с целите на самите наказания.

До ЗИДЗИН законът не регламентираще задачите на наказателно-изпълнителните органи. Тази празнота се запълва с новата разпоредба на чл. 8, ал. 2 ЗИН, която определя основните задачи на органите, изпълняващи наказанието лишаване от свобода:

1. Осигуряване на условия за поддържане на физическото и психическото здраве и за уважаване на човешкото достойнство на осъдените;
2. Реализиране на включените в съдържанието на наказанието ограничения;
3. Ограничаване на отрицателните последици от действията на присъдата и вредното влияние на средата на осъдените;
4. Осигуряване на упражняването на правата на осъдения;
5. Организиране на трудови, възпитателни, образователни, спортни и други дейности.

На пръв поглед новата разпоредба на чл. 8, ал. 2 ЗИН има теоретично-философски смисъл и от тази гледна точка може да бъде критикувана, отричана или допълвана. В нея обаче се съдържат важни послания към практиката, от които произтича промененото отношение на законодателя и обществото към осъдените лица.

- а) Изпълнението на наказанието лишаване от свобода е насочено към ре-

ализиране на целите по чл. 2 ЗИН в тяхната съвкупност, а не поотделно. Така например, ако стремежът е само да се отнеме възможността на осъдените да вършат други престъпления (чл. 2, ал. 1, б "в" ЗИН), това най-лесно може да се постигне чрез превръщане на затворите и поправителните домове в места за заключване на осъдените. По-важно е обаче осъдените да бъдат мотивирани да не вършат престъпления след освобождаването им от затвора, което не се постига само с изолацията им от обществото. Не е реалистично да се очаква, че "лошият спомен" единствено ще въздейства възпиращо. Затова усилията са насочени към формиране на умения и навици за законосъобразен начин на живот на свобода по време на изтърпяване на наказанието.

б) Осъдените постъпват в местата за лишаване от свобода не за да бъдат наказани допълнително, а защото вече са наказани (чл. 64 ЕПЗ). Преследваният от закона ресоциализиращ резултат от наказанието може да бъде постигнат чрез възпитателно-формиращото въздействие по време на неговото изпълнение, което се подчертава с разпоредбата на чл. 8, ал. 2 ЗИН.

Целенасочената работа по ресоциализацията на осъдените започва с постъпването им в затвора. Новата глава първа "А" е посветена изцяло на дейностите с новопостъпилите. Регламентира се задължително психологическо изследване (чл. 22з), с оглед диагностирането на личностните особености и планиране изпълнението на присъдата. За да могат да се осигурят възможности за задълбочено проучване, е определен минимален и максимален престой в приемните отделения от 14 денонощия до 1 месец. Завършващ етап на дейността в приемното отделение е изготвянето на индивидуална програма за въздействие (чл. 66а ЗИН), която е основа за адаптирането към условията в затвора и подготовката за живот на свобода.

Въвежда се "оценка на риска" (чл. 17а ЗИН), с която задължително се мотивира всяка съществена промяна в правното положение на осъдените, било в положителна или в отрицателна посока. Оценката на риска е експертно становище на специалисти от различните направления на дейност, изградена на базата на личностните особености на осъдения и неговите конкретни поведенчески прояви в миналото и сега. Тя не е еднократен акт, а непрекъснат процес на анализ на промените в поведението на осъдените. Програми за оценка на риска се въвеждат през 90-те години в Канада и САЩ, а след това във Великобритания и в други европейски държави. Законът предвижда у нас програмата за оценка на риска да се утвърждава от министъра на правосъдието. В момента се експериментира такава програма, изградена въз основа на английската Система за оценка на извършилите престъпления.¹¹ Оценката на риска от извършването на нови престъпления очертава "зоната на нуждите". Става дума за антикриминогенните нужди на лишените от свобода, които трябва да бъдат задоволени, за да се предотврати бъдещо криминално поведение. Степента на риска се установява въз основа на статични и динамични индикатори на риска. Статичните индикатори произтичат от обществено-икономическите условия. На тях пенитенциарната система не е в състояние да въздейства, но е длъжна да ги отчита и съобразява. Безспорно е, че икономическото неравенство и недоимъкът генерират престъпна активност. От друга страна обаче не всички лица, които жи-

¹¹ Offender assessment system (OASys)

веят в нищета, вършат престъпления, а се стремят към некриминално решаване на личните си проблеми.

Криминалното поведение като всяко друго поведение се придобива, усвоява и реализира. Задачата на социалните работници в местата за лишаване от свобода е да установят динамичните индикатори на риска, които го формират. Импулсивността, слабите задръжки, ниското ниво на интелект и свързаните с него трудности при усвояване на нови знания са променливи състояния, върху които може да се въздейства. Оценката на риска се основава на поведенчески прояви и обстоятелства, свързани с престъпното деяние. Те се анализират с цел да се направи прогноза на вероятността да се повтори обстановката на извършеното престъпление и на факторите, които могат да предотвратят повторението.

Пенитенциарните програми са вид поведенчески услуги, които се предлагат на лишените от свобода с цел да променят своето поведение. Те се регламентират в чл. 66б ЗИН като форма за "управление на риска". Основават се на принципа на доброволност на участието. Тяхната насоченост е към изграждане на модели за правомерно поведение при решаването на лични проблеми, конфликти и трудности, с които осъдените най-често се сблъскват в условията на затвора и след освобождаването. Програмите се реализират от социалните работници в местата за лишаване от свобода чрез индивидуално консултиране и групова корекция.

Изследователите на БХК отричат необходимостта от въвеждането на програми за оценка на риска, като смятат, че "по този начин затворническата администрация, която по правило има функции, свързани с охраната и превъзпитанието на лишените от свобода, се натоварва с прерогативи, характерни за съдебната власт, без да са гарантирани независимостта и безпристрастността на нейната дейност. Възможностите на съда в крайна сметка да преценява степента на риска ще бъдат предопределени от предварително направената оценка. С това лишените от свобода стават изцяло зависими от субективната преценка на служителите, които всекидневно контактуват с тях".¹² Същевременно следва да се посочи, че от изследването не става ясно по какъв начин се ограничават прерогативите на съдебната власт. С оценката на риска се мотивира предложението, но тя по никакъв начин не задължава съда да я приеме. Истината е, че всяка оценка има субективен характер, особено когато се работи с "човешки материал". В света няма приета безспорна методика, която да измерва човешката психика с цифри, диаграми или графика. Обективността на оценката се предопределя именно чрез ежедневния контакт с осъдените подход, който смущава изследователите на БХК. Неясно е по какъв начин съдията ще прогнозира бъдещото поведение след няколкоминутен контакт с осъдения в съдебната зала.

Критерият за облекчаване или утежняване на положението на осъдените по време на изтърпяване на наказанието и в крайна сметка прилагането или отказа да бъде приложено условно-предсрочно освобождаване остава да бъде степента на поправяне и превъзпитание на осъдените, каквото е искането на БХК. Програмата за оценка на риска предпазва от ситуативни решения относно степента на поправянето и превъзпитанието. Ако осъден на дългосрочно наказа-

¹² Ц.с., с. 15.

ние допусне незначително нарушение през последните месеци, на него лесно може да му бъде отказано условно-предсрочно освобождаване (УПО) въз основа само на едно наказание. Оценката на риска игнорира такива случайни прояви, защото се основава на цялостното поведение, а не само през последните месеци. Да се твърди, че чрез нея се създават предпоставки за административен произвол, е непрофесионално и некомпетентно.

Подтекстът на съмненията относно прилагането на програмата за оценка на риска е свързан с условията за корупция в местата за лишаване от свобода. Приемливо е опасението на БХК¹³, че с разширяване правомощията на затворническата администрация и повишаване автономността на решенията се създава корупционно напрежение. Домашните отпуски, преместването в затворнически общежития от преходен тип, прекъсването на изпълнението на наказанието, условното предсрочно освобождаване, са значителни привилегии с висока стойност за осъдените и близките им. В това отношение становището на социалните работници е приоритетно, без да е единствено. Нито една от посочените привилегии не зависи от една воля или от едно решение, било то на началника на затвора или на главния директор. В работата на комисиите по чл. 17 ЗИН участват съдия, прокурор, представител на наблюдателната комисия, които са външни лица на системата на затворите. Програмата за оценка на риска, освен изложеното до тук, има и антикорупционна насоченост, тъй като е резултат от становището на различни експерти, а не само на водещия групата социален работник. Разширеното участие на съда в работата по изпълнение на наказанието е друга сериозна гаранция за минимизиране на корупционното напрежение.

За съжаление корупция в затворите действително съществува, но тя е резултат от индивидуални изяви на отделни служители, а не се предопределя от закона. Само за десет месеца от началото на 2002 г. от местата за лишаване от свобода са освободени десет служители, уличени в корупционни актове, които имат по-широк смисъл от наказателноправното им съдържание. Не във всички случаи се касае за съставомерно деяние по НК, а за дисциплинарни простъпки с цел облагодетелстване.

5.2. Въведените със закона програма за оценка на риска, груповите и индивидуални програми за работа с лишените от свобода изискват ново разпределение на лишените от свобода вътре в затворите и затворническите общежития. Старата отрядна система навявя спомени от казармения характер на възпитателната работа – строева подготовка, политинформации, литературни четения и т.н. Преходът от "командира на взвода" (отрядния началник) до инспектора по социалната дейност беше подготвян повече от едно десетилетие. Настоящите изменения в чл. 18 ЗИН само "догонват" практиката. С правилника за прилагане на ЗИН ще се определят критериите за разпределението на осъдените по групи, но в тази връзка възниква друг сериозен проблем, подсказан от БХК¹⁴ – следва ли разпределението на лишените от свобода в затворите да отразява етническия произход и степента на представеност на етническите малцинства.

В международен мащаб е налице свръхпредставеност на етническите малцинства сред затворническото население. По данни на движението Междуна-

¹³ Ц.с., с. 50-54.

¹⁴ Вж ц.с., с. 62.

родна наказателна реформа¹⁵ от 1999 г. относителният дял на малцинствата във Великобритания е 5.5% от цялото население, а в затворите 19% от осъдените. Във Франция 25% от затворниците произхождат от бившите колонии Мали, Заир, Ангола, Сенегал, Конго и др. при 7% представеност сред населението. Още по-сериозни са разликите за чернокожите и испаноезичните в САЩ, маорите в Нова Зеландия, аборигените в Канада и Австралия и т.н.

През 2000 г. у нас беше извършено проучване на лишените от свобода жени, което установи 33-38% осъдени с небългарски етнически произход при представеност сред цивилното население около 7-8%. Подобно е положението в "мъжките" затвори, в някои от които през отделни периоди има паритет между двете групи осъдени. Когато едно малцинство в обществото е свръхпредставено в затворите, причините трябва да се търсят в отношението на държавата към малцинствата, а не в затворническата администрация.

Нашата страна ратифицира Рамковата конвенция за защита на националните малцинства на 18.02.1999 г. с ангажимента: "За политика на защита на човешките права и толерантност към лицата, принадлежащи към малцинствата и тяхното пълноценно интегриране в българското общество". Законодателството не предвижда възможност за преференциално отношение към малцинствата в затворите и обществото. По тези причини не се води статистическо наблюдение на представеността на чуждите етноси и не се предвижда разделно настаняване или още по-малко различно третиране от останалите.

Проблемите на етноса включват особености в бита, нравите, културата, религиозните обичаи и др., които се отчитат в местата за лишаване от свобода. От социалните работници се изисква да познават езика, традициите, вероизповеданието на лишените от свобода, за които са отговорни, и на тази база да организират и осъществяват възпитателното въздействие.

6. ДРУГИ ПРОМЕНИ В ЗИН

6.1. Законите промени облекчават условията за трудова ангажираност на лишените от свобода косвено чрез промените в системата на местата за лишаване от свобода и в статута на Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" (ГДИН).

Законът възстанови правосубектността на ГДИН, като я обяви за юридическо лице на бюджетна издръжка (чл. 19а, ал. 2 ЗИН). Подобряват се взаимоотношенията с външните работодатели, оперативността при сключването на договори за отдаване на труд и за организиране на съвместна дейност в производствените звена на територията на затворите.

За самостоятелно юридическо лице се обявява и Фонд "Затворно дело" (чл. 64а, ал. 2 ЗИН). Превिшаването на приходите над разходите се регламентира като преходен остатък за следващата календарна година, което ще даде основа за разгръщането на по-ефективна стопанска дейност. Отделянето на бюджетното

¹⁵ Penal Reform International световно неправителствено движение за пенална реформа със седалище в Лондон. Вж. "Проект Международноправни стандарти при третирането на лишените от свобода", изд. на Асоциацията за подпомагане на ресоциализацията на лишените от свобода, Faber 2001, с. 109.

счетоводство от стопанската дейност гарантира автономност на управлението на средствата по фонда, съобразно предназначенията по чл. 64 в ЗИН.

Материалните условия в местата за лишаване от свобода действително са в тежко състояние. Реалното положение е значително по-сериозно дори от критичните бележки на БХК и представителите на другите неправителствени организации. Прави се възможното за тяхното подобряване в рамките на предоставените от държавния бюджет средства, но то е очевидно недостатъчно. Да се очаква, че държавата е в състояние да увеличи тези средства, е нереалистично и обществено неоправдано. Изходът е лишените от свобода сами да заработят по-добри условия за себе си и за това законът предвижда достатъчно възможности. Останалото зависи от инициативността на стопанските ръководства и активното участие на лишените от свобода.

Създават се условия за значително увеличаване на броя на работещите лишени от свобода. През 2001 г. относителният дял на трудово ангажираните достигна 35% от общия брой на осъдените. През 2002 г. данните за деветмесечието показват над 60% заетост за някои поделения на ГДИН. Като се има предвид, че промените в ЗИН са в сила от края на м. юни 2002 г., очакванията за следващата 2003 г. са броят на работещите лишени от свобода да нарасне още повече.

Въпреки добрите перспективи, не е реалистично да се очаква, че затворническата администрация е в състояние да осигури работа за всички лишени от свобода. Причините за това са не само икономически. Външното ниво на безработица стеснява възможностите за осигуряване работа на лишените от свобода. От друга страна новата вълна на престъпност доведе до нов вид обитатели на местата за лишаване от свобода, на които не може да бъде осигурена работа по причини от охранителен характер или съображения за сигурност. Значително нарасна и броят на неграмотните лишени от свобода, което е пречка за запълването на промишлените цехове в затворите с квалифицирана работна ръка. Всичко това доведе до отмяната на чл. 24, ал. 2 ЗИН, която предвиждаше задължения за администрацията да осигури подходяща работа за всеки лишен от свобода в седемдневен срок от постъпването му. Както всички граждани, така и лишените от свобода имат право на труд, съгласно чл. 48 от Конституцията и чл. 24, ал. 1 ЗИН. Администрацията на местата за лишаване от свобода създава условия за реализирането на това право по реда на чл. 64 ЗИН.

Във връзка с работата осъдените често поставят и друг въпрос. След като не всички са в състояние да се възползват от привилегията на чл. 41, ал. 3 НК два работни дни да се зачитат за три дни изтърпяно наказание, да се предвиди законов механизъм наложеното наказание да се намалява с 1/3 по отношение на онези осъдени, които не работят. Без да имат каквито и да е основания, осъдените твърдят, че съдиите изкуствено завишават размера на наказанието, тъй като презюмират, че по време на неговото изтърпяване осъдените ще работят.

Зачитането на работни дни за намаляване размера на наказанието е оригинално решение на нашия законодател, въведено още през 1904 г. с Наредба за работата на затворниците. По това време броят на работещите затворници е бил около 10%. Презумпцията на законодателя е, че при работата на осъдените целите на наказанието се постигат по-бързо и затова двадесет дни работа се зачитат за един месец изтърпяно наказание.

Промените в ЗИН създават равни възможности за всички да завоюват по-добри позиции в затворническата общност. Ако обаче не желаят да заработят привилегии за себе си, осъдените остават в положението на аутсайдери, каквито вероятно са били и в гражданското общество. С цел да се стимулира стремежът към промяна, ЗИДЗИН въведе новия текст на чл. 103, ал. 3 ЗИН, съгласно който на лишените от свобода, които не работят и са включени в общообразователно обучение, курсове за придобиване на специалност или за повишаване на квалификацията се зачитат като работни дни за времето на присъствието им на учебни занятия.

Разбирането, че лишените от свобода не трябва да разчитат на административни привилегии, а сами да се стремят да подобрят положението си не само в затворническата общност, но и в обществото, доведе и до промени в чл. 109 ЗИН. Отпадна задължението на общинските съвети и кметствата да устройват на подходяща работа освободените от местата за лишаване от свобода в двуседмичен срок от пристигането им по местоживеене. Бившите затворници могат да разчитат единствено на разбиране и съдействие в това отношение.

6.2. С въвеждането на наказанието доживотен затвор със и без право на замяна възникнаха допълнителни сериозни проблеми в местата за лишаване от свобода. Към 01.10.2002 г. броят на доживотно осъдените лица, които са изчерпали възможностите на законодателството за налагане на друг вид наказание, е осемдесет и пет. Други петдесет лица са с наказание доживотен затвор, наложено от първа инстанция, или с обвинение за извършено престъпление, за което се предвижда такова наказание.

За тази категория лица законът предвижда единствено третиране в условията на строга изолация. Срещу доживотния затвор без право на замяна все по-често възразяват не само служители от местата за лишаване от свобода, но и редица криминолози, пеналисти, социолози, неправителствени деятели и др. Целта на доживотния затвор не е да замени физическото умъртвяване на осъдените с продължителна и деградираща личността изолация, която само да удължи периода на умъртвяването и да го направи още по-мъчителен. За да служи като алтернатива на смъртното наказание, доживотният затвор трябва да предвиди перспектива за нормален начин на живот първо в затворническа среда, а след това и в обществото. В това отношение докладите на Европейския комитет против изтезанията са най-критични по отношение дейността на затворническата администрация. Една част от осъдените на доживотен затвор са в условия на строга изолация още от 1990 г., когато беше приет мораториумът за изпълнението на смъртното наказание. В чл. 127б, ал. 4, във връзка с чл. 17, ал. 5, т. 5 ЗИН се допуска възможност осъдените на доживотен затвор, на които за показано добро поведение режимът на изтърпяване на наказанието е заменен последователно от специален на строг, да могат да бъдат премествани в общи помещения с останалите лишени от свобода с право на съвместно участие в трудови, възпитателни, образователни и спортни дейности. Някои осъдени на доживотен затвор са под активно наблюдение от страна на социалните работници, с оглед преценка на риска от реализирането на предвидената в закона възможност. Това обаче е само едно начало на промени в третирането на доживотноосъдените не само в законодателството, но и в практическата дейност.

6.3. Служителите в местата за лишаване от свобода са най-важният ресурс за постигане целите на наказанието. Техният статут се уреждаше в преходните

и заключителните разпоредби на закона, който създаваше обстановка на несигурност сред персонала и противоречива практика при решаване на трудови спорове.

Законът възпроизведе принципа на девоенизация на ръководния състав и създаването на гражданска организация на управлението на местата за лишаване от свобода. В същото време, съобразно особеностите на работата в затворите и СА, се предвидиха и особености в статута на служителите, свързани с подбора на кандидатите, реда за преминаване на службата и пенсионирането. Те дават по-добри гаранции за привличането и задържането на работа в местата за лишаване от свобода на служители с подходящи професионални, психологически и физически качества.

Възстановиха се и функциите на Научно-методическия съвет по затворно дело чл. 21 ЗИН, негласно отменени с Устройствения правилник на МП от 01.12.1999 г. Щатният състав на Научно-методическия съвет по затворно дело, който се създава по силата на чл. 21, ал. 2 ЗИН, включва звената за научно-изследователска и приложна дейност, за първоначална и последваща подготовка на служителите и психологическа лаборатория.

Промени се и наименованието на Главната дирекция (чл. 19а ЗИН), което подсказва, че освен управлението на местата за лишаване от свобода следва да се администрира и дейността по изпълнение на наказанията без лишаване от свобода. За тях няма изградена организационна структура и следващите законодателни и практически мерки очертават бъдещи предизвикателства в наказателно-изпълнителната област.

Summary

New Solutions and New Challenges in the Places of Imprisonment

Peter Vassilev, Director General, General Directorate Execution of Sentences

State Gazette issue 62 of 25.06.2002 has published the Law of Amendment and Supplement to the Execution of Sentences Act, which introduces various important changes in the field of execution of prison sentences.

The article examines the changes in the system of the places of imprisonment, and more specifically in the category of sentenced persons who are being placed in prison hostels of the open and transitional types. For the first time the status of persons placed in pre-trial detention is regulated by a law. The author discusses the changes in the measures for stimulation and punishment of prisoners and the stipulated by the law opportunity for judicial control on the acts of the prison administration regarding the segregated accommodation of high-risk sentenced prisoners.

In the field of social work with prisoners, the introduction of programmes for risk assessment and programmes for group and individual work with prisoners has been envisaged. The article scrutinizes the new provisions favouring the employment of prisoners and the improvement of the effectiveness of industrial and economic activity in prisons and prison hostels.

НЯКОИ ВЪПРОСИ, КОИТО ЧЛ. 5 ЕКПЧ ПОСТАВЯ ОТНОСНО ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА

Проф. д-р Екатерина Трендафилова

Със Закона за изменение и допълнение на Закона за изпълнение на наказанията (ЗИДЗИН) бяха направени съществени промени в пенитенциарното законодателство. Част от тях въведоха европейските стандарти, свързани с правото на свобода и сигурност по чл. 5 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ).

ЕКПЧ е най-значимият акт на Съвета на Европа, който според европейската правна доктрина има значението на "конституционен инструмент за обществения ред в Европа"¹, гарантиращ правата на гражданите срещу неоснователни посещения. Република България ратифицира и обнародва конвенцията през 1992 г.², с което тя стана част от вътрешното ни законодателство и съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията се прилага с предимство пред онези негови норми, които ѝ противоречат. Компетентните органи обаче като правило прилагат разпоредбите на българското законодателство, дори когато са в колизия с ЕКПЧ и въпреки възможността за директно позоваване на нейните текстове. Това налага съответни промени в редица нормативни актове, за да изпълни България международноправните си задължения, да докаже, че е правова държава, а също и за да избегне осъдителните решения на Европейския съд по правата на човека в Страсбург.

Същевременно следва да се уточни, че Европейският съд по правата на човека не действа като "Европейски апелативен съд"³. Той не може да анулира конкретните мерки, предприети от националните власти, нито да заставя страните-членки да променят вътрешното си законодателство. Държавите сами създават своето законодателство и преценяват какви са необходимите мерки за защита на обществото. Те предприемат съответни изменения в законодателството си не защото са заставени за това от Съда, а за да избегнат бъдещи нарушения на ЕКПЧ и свързаните с тях осъдителни решения. Държавите-членки на Съвета на Европа са длъжни да спазват поетите по ЕКПЧ ангажменти. Никоя държава не може да се оневини пред Съда, позовавайки се на несъвършеното си законодателство или практика. Затова националните власти се стремят да спазват ЕКПЧ и тълкувателната практика на Европейския съд в Страсбург⁴.

ЕКПЧ установява минимум стандарти за защита на правата на човека и основните свободи. Страните-членки на Съвета на Европа могат да завишават тези стандарти, да създават повече гаранции от предвидените в ЕКПЧ, но не и

¹ Така Лоизиду с/у Турция, 1996; Lawson R. A. & Schermers H. G., *Leading Cases of the European Court of Human Rights*, 1997.

² В сила за България от 07.09.1992 г.

³ Тази констатация специално се прави в решението по делото Ф. с/у Швейцария, 1987.

⁴ Винтерверп с/у Холандия, 1979; Джерзилд с/у Дания, 1994.

обратното. Безусловно нарушение на конвенцията е отсъствието в националното законодателство на минималните стандарти по ЕКПЧ или занижаването им.

Разпоредбата на чл. 5 ЕКПЧ, прогласяваща правото на свобода и сигурност на личността, заема значително място в практиката на Европейския съд. Както подчертава последният председател на Европейската комисия по правата на човека проф. д-р Стефан Трехсел, "статистиката сочи, че от влизането в сила на ЕКПЧ, чл. 5 и чл. 6 са най-често обсъждани в сравнение с останалите текстове на конвенцията"⁵.

Общите изисквания, които ЕКПЧ поставя към страните-членки на Съвета на Европа, се отнасят и до правото на свобода и сигурност по чл. 5 ЕКПЧ. На първо място, държавите нямат право да въведат допълнителни основания за ограничаване правото на свобода. Второ, вътрешното законодателство трябва да съдържа гаранциите по чл. 5 ЕКПЧ. Трето, всички държави могат да приемат по-високи стандарти за охрана правото на свобода и сигурност, като, от една страна, ограничават основанията за посегателство върху него, а от друга предвиждат допълнителни гаранции за защита.

Значимостта на ценностите обект на защита от чл. 5 ЕКПЧ, дефинира категоричния извод на Европейския съд, че отказът от правото на свобода и сигурност е правно ирелевантен. Той не поражда никакви правни последици. В решението си по т. нар. "Скитническо дело"⁶ Съдът подчертава: "... правото на свобода е прекалено важно в едно "демократично общество" по смисъла на конвенцията, за да загуби дадено лице облагата на осигурената от нея защита поради единствената причина, че само се е предало за задържане". Държавата не е освободена от задължението да охранява гражданите от неоснователни посегателства.

В определени случаи обаче е необходимо държавната власт да предприеме посегателства върху правото на свобода. Европейският законодател допуска ограничаване на правото на свобода, когато това е обусловено от защитата на държавния и обществен интерес. ЕКПЧ прецизно и изчерпателно урежда случаите, в които ограничението е възможно (чл. 5, § 1, б. б. "а"-*f*). Този подход на европейския законодател предотвратява произвол и злоупотреби от страна на държавната власт под претекст за охрана на интересите на обществото и държавата. ЕКПЧ предвижда и гаранции за правото на свобода в същински смисъл, подробно уредени в чл. 5, §§ 2-4 ЕКПЧ. Европейският съд по правата на човека често подчертава фундаменталното значение на гаранциите по чл. 5 ЕКПЧ, осигуряващи правото на индивида в едно демократично общество да бъде свободен и защитен от произволно задържане от държавната власт.⁷

I

Разпоредбата на чл. 5, § 1 ЕКПЧ⁸ прокламира правото на свобода и сигурност на всеки гражданин. Тълкуването на нейното съдържание поставя редица въпроси.

⁵ Trechsel St., The Right to Liberty and Security of the Person - Article 5 of the European Convention on Human Rights in the Strasbourg Case-Law, Human Rights Law Journal, 1980, Vol.1, No. 1-4.

⁶ Де Вилде, Оомс и Версип с/у Белгия, 1971.

⁷ Виж например в решенията по делата Курт с/у Турция, 1998; Шакиши с/у Турция, 1999.

⁸ Текстът гласи: "Всеки има право на свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода, освен в следните случаи и само в съответствие с процедури, предвидени от закона."

1. На първо място това е смисълът на понятието "право на свобода".

Според Европейската комисия и Съда текстът на чл. 5, § 1 ЕКПЧ има предвид "правото на физическо придвижване от едно място на друго"⁹.

По-големи трудности предизвиква изразът "лишаване от свобода". Той не трябва да се разбира като вид наказание по смисъла на Наказателния кодекс. Лишаването от свобода според конвенцията има широк обхват, който включва всякакъв вид ограничения на свободата на личността. Без значение е конкретният подход на националния законодател в какъв нормативен акт на вътрешното право регламентира лишаването от свобода и как терминологично го определя. Решаващо е конкретното съдържание на посегателството върху правото на свобода на личността. Разпоредбата на чл. 5 ЕКПЧ има приложение във всички случаи на ограничаване правото на свободно придвижване независимо от вида на нормативния акт, който е приложен в конкретния случай.

Българското законодателство съдържа различни по степен нормативни актове, които регламентират разглежданата проблематика. Те следва да бъдат синхронизирани с уредбата по чл. 5 ЕКПЧ. Този извод се отнася и до Закона за изпълнение на наказанията.

В текста на чл. 5 се използва и изразът "законен арест". Разликата между арест и лишаване от свобода е несъмнена. Тя се изразява в степента или интензивността на посегателството върху правото на свобода. Такова е ясно формулираното разбиране на Съда в решението по делото Гуцарди с/у Италия, 1980 при лишаването от свобода степента и интензивността са по-големи, отколкото в случаите на арест.

2 Съдът оформя в практиката си **три критерия** за преценка кога конкретно посегателство върху правото на свобода представлява "лишаване от свобода" или "арест".

Първият критерий е **времетраенето на ограничаването на възможността за придвижване**. Дълготрайното лишаване от свобода само по себе си представлява по-съществено посегателство от краткотрайното. Сравнително по-сложно е да се оцени степента и интензивността на накърняването на правото на свобода при краткотрайните ограничения. Така например кратковременният арест при съмнение за извършено престъпление до изясняване на случая съществено се отличава от задържане до няколко часа на превозни средства поради пътнотранспортно произшествие. При краткотрайния арест също трябва да се прилагат предвидените в ЕКПЧ гаранции, стига времетраенето на ареста да не е по-кратко от времето, необходимо за осъществяването им.¹⁰

Поради това критерият "времетраене на задържането" сам по себе си не е достатъчен, за да се прецени дали ограничаването на свободата попада под уредбата на чл. 5 ЕКПЧ. Нужна е преценка и на **целта на посегателството върху правото на свобода**. От нея зависи: първо, дали задържането поражда проблеми за правото на свобода и сигурност; второ, дали то е допустимо на едно от основанията на чл. 5, § 1 ЕКПЧ. Когато целта на задържането е да се накърни правото на свобода и сигурност без наличието на някое от основанията

⁹ Енгел и др. с/у Холандия, 1976; Гуцарди с/у Италия, 1982; Ван Дроогенбрук с/у Белгия, 1982 и др.

¹⁰ Така например случаите на ограничаване на свободното придвижване на пътуващите не попадат под закрилата на чл. 5 ЕКПЧ.

на чл. 5, § 1 ЕКПЧ, то е абсолютно недопустимо и поражда отговорност на държавата по конвенцията.

Вторият критерий за определяне допустимостта на лишаването от свобода е **пространството, до което е ограничена възможността за свободно предвижване**. Този проблем подробно е обсъден по делото Гуцарди с/у Италия, 1980. Решаващи съображения на Съда, че жалбоподателят е бил лишен от свобода, се свеждат до: постоянния надзор от съответни държавни органи над Гуцарди; невъзможността жалбоподателят да осъществява свободно социални контакти (Гуцарди е задължен да обитава остров, до който други лица извън семейството му не са имали достъп); невъзможността да участва в каквато и да е форма на социален живот.

Третият проблем, който лишаването от свобода поставя в практиката на Съда, е **положението на лицата, чиято свобода вече е ограничена** например отслужващите военна служба, затворниците, настанените в психиатрични заведения и др. В решението по делото Уийкс с/у Обединеното кралство, 1987, се подчертава, че **разпоредбата на чл. 5 ЕКПЧ се прилага по отношение на "всекиго", а не само на намиращите се на свобода. Право на свобода и сигурност имат и лишените от свобода**. То е скрепено с всички гаранции на чл. 5 ЕКПЧ.

Съдът приема, че е налице нарушение на чл. 5 ЕКПЧ, ако лишените от свобода са подложени на повече ограничения от нормалните за местата на задържане. Така още по делото Енгел и др. с/у Холандия, 1976, е решено, че всяко ограничение, надхвърлящо нормалното за военната служба, несъобразено с някое от основанията по чл. 5, § 1, б. б. "а"- "ф", при което на лицето не са предоставени гаранциите по чл. 5, §§ 2-4, представлява нарушение на чл. 5 ЕКПЧ¹¹. Практиката на Съда изобилства с дела на затворници, военнослужещи, лица, настанени в психиатрични заведения, и др. с едно и също оплакване нарушение на чл. 5 ЕКПЧ поради ограничаване на свободата, излизащо извън ограниченията, произтичащи от присъдата или решението и спецификата на съответното заведение¹².

3. Проблемът за лишаването от свобода се поставя и при Закона за изпълнение на наказанията. Той урежда случаите на допълнително ограничаване на правото на свободно придвижване на лишените от свобода, надвърлящи ограниченията, наложени от осъдителната присъда. ЗИДЗИН от 2002 г.¹³ включи в закона и уредбата на изпълнението на мярката за неотклонение "задържане под стража" проблематика, която също трябва да бъде изследвана на плоскостта на гаранциите на правото на свобода и сигурност по чл. 5 ЕКПЧ.

В регламента на ЗИН се открояват норми, съдържащи **редица ограничения на правото на свобода на затворниците, извън нормалното за съответните заведения**. Предвидените ограничения отговарят на оформените в практиката на Европейския съд по правата на човека критерии, при наличието на които се приема, че действието представлява посегателство върху прокламираното от чл. 5 ЕКПЧ право на свобода.

¹¹ Същото и по делото Уийкс с/у Обединеното кралство, 1987.

¹² Виж: Енгел и др. с/у Холандия, 1976; Кипър с/у Турция, 1976; Егс с/у Швейцария, 1978; Бонаци с/у Италия, 1981 и др.

¹³ Д.в., бр. 62/2002 г.

ЗИН предвижда налагането на **дисциплинарни наказания по отношение на пълнолетните затворници**. По своята същност те представляват допълнително посегателство върху правото на свобода. Такива последици имат дисциплинарите наказания изолиране в наказателна килия със или без излизане на работа за срок до четиринадесет денонощия (чл. 76, б. "и" и б. "к"). Лишените от свобода, на които са наложени посочените наказания, търпят и допълнителни ограничения. Така например изолираните в наказателна килия с излизане на работа са лишени и от право на свиждане (чл. 76а, ал. 1). На изолираните в наказателна килия без излизане на работа е отнето не само правото на свиждане, но и правото на хранителни пратки и на пари за лични нужди (чл. 76а, ал. 2 ЗИН).

ЗИН предвижда и хипотеза, при която лишен от свобода може да бъде "изолиран в единична килия за срок до два месеца без право на участие в колективни мероприятия". Това ограничение на свободата може да се наложи за предотвратяване на бягство, посегателство върху живота или здравето на други лица, както и на други престъпления (чл. 85 ЗИН). Мярката се налага по нареждане на Министерството на правосъдието, когато прецени това за необходимо ("при необходимост" гласи текстът на чл. 85 ЗИН). Преценката "при необходимост", в съчетание с другата твърде общо формулирана предпоставка ("за предотвратяване и на други престъпления") разширява значително възможността за драстично ограничаване на правото на свобода на затворниците.

ЗИДЗИН въведе нови основания за ограничаване правото на свобода на затворниците. Разпоредбата на чл. 85а ЗИН дава възможност за настаняване в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана. Мярката се прилага само по отношение на поставените на строг или усилено строг режим, когато те грубо или системно нарушават установения ред или влияят отрицателно върху останалите лишени от свобода, с което представляват опасност за сигурността в затвора (чл. 85а, ал.1 ЗИН).

Непълнолетните също могат да бъдат обект на дисциплинарни наказания, сходни с някои от приложимите по отношение на пълнолетните. Разпоредбата на чл. 124, ал. 1, б. "з" ЗИН предвижда "изолиране в наказателна килия със или без извеждане на работа и училище до пет денонощия за общия и до десет денонощия за строгия режим".

Други от мерките за пълнолетни са неприложими по отношение на непълнолетните затворници. Те не могат да бъдат обект на изолиране в единична килия за срок до два месеца без право на участие в колективни мероприятия. Съгласно изричния текст на чл. 125 ЗИН спрямо непълнолетните не се прилагат мерките по чл. 85 ЗИН. Нормата обаче не изключва приложението на чл. 85а ЗИН, съдържащ сериозно посегателство върху правото на свобода на затворниците настаняване в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана. Този извод следва и от текста на чл. 111 ЗИН, съгласно който разпоредбите по предходните глави на закона се прилагат и по отношение на лишените от свобода непълнолетни, доколкото в особените разпоредби не се предвижда друго. Мярката по чл. 85а ЗИН засяга непълнолетните, поставени на строг режим, тъй като и при пълнолетните затворници тя е приложима само за тези със строг или усилено строг режим. Спорен остава въпросът дали тази мярка не представлява по-интензивно или поне в същата степен ограничаване на правото на свобода от

изрично изключената за непълнолетните мярка по чл. 85 ЗИН. Макар затворникът да не е изолиран в единична килия, както по чл. 85 ЗИН, той се настанява в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана. При това мярката е безсрочна, въпреки периодичността на проверката и правото на лишения от свобода да я обжалва (чл. 85а, ал. 4 и ал. 5 ЗИН).

Уредбата на ЗИН разкрива **допълнителни ограничения на правото на свобода, засягащи обвиняеми и подсъдим с мярка за неотклонение "задържане под стража"**. Разпоредбата на чл. 130г ЗИН предвижда възможност те да се държат в постоянно заключени помещения в затворите, поправителните домове и следствените арести без право на участие в колективни мероприятия.

Посочените случаи също попадат, съгласно тълкувателната практика на Европейския съд по правата на човека, в категорията "ограничаване на правото на свобода" обстоятелство, налагащо прецизен анализ на законовата уредба за съответствието ѝ със стандартите по чл. 5 ЕКПЧ.

4. Разпоредбата на чл. 5 ЕКПЧ прокламира не само правото на свобода. Редом до това основно право на човека европейският законодател е поставил и правото на сигурност. Този подход демонстрира разбирането, че свободата и сигурността взаимно се предполагат. Те трябва да се разглеждат като единна идея. Сигурността допълва и охранява правото на свобода. Правото на сигурност гарантира, че лишаването от свобода няма да бъде произволно, а само при наличието на основанията и по реда на процедури, предвидени в закона (чл. 5, § 1 ЕКПЧ).

Нормативното подреждане на сигурността редом с правото на свобода създава увереност ("сигурност" по терминологията на конвенцията), че **човек може да бъде лишен от правото си на свобода само когато законът допуска това**. В случая се има предвид вътрешното законодателство на държавата.¹⁴ Законът трябва да бъде достатъчно прецизен, да не съдържа най-общи формулировки, за да бъдат случаите на лишаване от свобода предвидими и произволното накърняване на правото на свобода да бъде избегнато¹⁵. Обикновено Европейският съд не обсъжда спазено ли е националното законодателство¹⁶. Когато обаче самата конвенция препраща към него, каквато е хипотезата на чл. 5, § 1 ЕКПЧ, то подлежи на проверка от европейските институции¹⁷.

II

ЕКПЧ допуска посегателство върху правото на свобода. То не е абсолютно право. Държавната власт носи отговорност за защитата на обществото и на отделния гражданин. Тя е длъжна да предприема съответни мерки, когато тези интереси са застрашени. Това не означава, че "националните власти имат карт бланш"¹⁸. Допускайки посегателство върху правото на свобода на индивида в об-

¹⁴ Йециус с/у Литва, 2000. В този смисъл е и становището на Европейската комисия по правата на човека още от 1978г. по делото Ейросмит с/у Обединеното кралство.

¹⁵ Trechsel St., ц.с., с. 99.

¹⁶ Ото Премингер институт с/у Австрия, 1994; S.W. с/у Обединеното кралство, 1995.

¹⁷ В този смисъл и Lawson R.A. & Schermers H.G., ц.с., с. 107.

¹⁸ Броган и др. с/у Обединеното кралство, 1988; Костовски с/у Холандия, 1989.

ществен и държавен интерес, **конвенцията установява пределите, в които накърняването на това право е възможно.** Така се постига принципната идея на ЕКПЧ за защита на човека от произволен арест и задържане.¹⁹ Ограниченията са възможни, но само когато ЕКПЧ допуска това. **С този подход европейският законодател постига баланс между необходимостта да бъде защитено обществото и да бъдат гарантирани правата на личността от произвол**²⁰.

1. ЕКПЧ установява **шест групи основания, при които е допустимо ограничаване на правото на свобода** (чл. 5, § 1, б.б. "а-f"). Изброяването е изчерпателно, като основанията трябва да бъдат тълкувани ограничително²¹. Посегателство върху правото на свобода извън хипотезите на чл. 5, § 1 ЕКПЧ нарушава конвенцията и обуславя отговорността на държавата.

Няма пречка лишаването от свобода да е предприето на повече от едно основание по чл. 5, § 1 ЕКПЧ. Важно е те да са измежду допустимите по конвенцията, се сочи в редица решения на Европейския съд²².

Следователно, за да не противоречи на ЕКПЧ, лишаването от свобода трябва: първо да е предприето съобразно чл. 5, § 1, б.б. "а"-f"; второ по реда на процедура, предвидена от закона на държавата. Нарушение на тази процедура по вътрешното законодателство също обуславя отговорността на държавата.²³

Посочените допълнителни ограничения на правото на свобода, които ЗИН предвижда извън ограниченията по осъдителната присъда (чл. 76, б. "и" и б. "к"; чл. 85; чл. 124, ал. 1, б. "з") или взетата мярка за неотклонение (чл. 130г, ал. 1 и ал. 2), трябва да отговарят на посочените условия, за да са изпълнени предписанията на ЕКПЧ.

Сравнението между съдържанието на чл. 5, § 1 ЕКПЧ и посочените текстове на ЗИН сочи, че националното ни законодателство съдържа допустими случаи на ограничаване правото на свобода. Те могат да бъдат отнесени към основанието по чл. 5, § 1, б. "б".

2. Този текст на конвенцията е най-неконкретизиран от всички допустими случаи на лишаване от свобода. Той регламентира две различни хипотези, като към ЗИН е приложима втората **лишаване от свобода с цел осигуряване изпълнението на задължение, предписано от закона.** Тази хипотеза предизвиква известни затруднения, поради възможно прекомерно широко тълкуване и прилагане на основанието "осигуряване изпълнението на задължение, предписано от закона". Според Европейския съд тълкуването трябва да бъде ограничително. В противен случай би се стигнало до поголовно задържане на гражданите

¹⁹ Мушиал с/у Полша, 1999; Грауслис с/у Литва, 2000 и други.

²⁰ Клас и др. с/у Германия, 1978; Боцано с/у Франция, 1986.; Брoган и др. с/у Обединеното кралство, 1988; Бенъм с/у Обединеното кралство, 1996; Чахал с/у Обединеното кралство, 1996; Джонсън с/у Обединеното кралство, 1997; Еркало с/у Холандия, 1998; Шакиши с/у Турция, 1999; Кавка с/у Полша, 2001.

²¹ Кула с/у Италия, 1989.

²² Вж: Чахал с/у Обединеното кралство, 1996; Ериксен с/у Норвегия, 1997; Джонсън с/у Обединеното кралство, 1997; Еркало с/у Холандия, 1998; Йециус с/у Литва, 2000; Дугоз с/у Гърция, 2001.

²³ Така например по делото Денизши и др.с/у Кипър, 2001, Съдът намира нарушение на чл. 5, § 1 ЕКПЧ, защото жалбоподателите са задържани без законово основание и по реда на процедура, предвидена в закона на Кипър. Същото уточнение и по делото Кавка с/у Полша, 2001. Същата идея се открива и в по-стари решения на Съда например по делото Грауслис с/у Литва, 2000.

на една държава, защото например не спазват задълженията всички и всякакви по закон.

Още през 1961 г. с делото Лоулес с/у Ирландия Съдът е сезиран да уточни критериите за предприемането на законен арест или лишаване от свобода по чл. 5, § 1, б. "b", предл. второ ЕКПЧ. Съдът посочва, че **задълженията трябва да са съществували преди задържането, да са достатъчно конкретни и ясни, достъпни за задължените лица, да са предвидими**. По множество дела Европейският съд изследва в детайли дали съответното национално законодателство съдържа прецизно формулирани задължения, които ги правят изпълними.²⁴ **Задълженията трябва също да не са били изпълнени до момента на лишаването на лицето от свобода** т. е. винаги да предшестват лишаването от свобода. Това разбиране е утвърдено във всички следващи решения на Европейския съд по чл. 5, § 1, б. "b" Гуцарди с/у Италия, 1970; Енгел и др. с/у Холандия, 1976; Чиула с/у Италия, 1989; МакВей, О'Нийл и Еванс с/у Обединеното кралство, 1991, и др. Съдът изследва още дали преди ареста или лишаването от свобода на лицето е била дадена възможност да изпълни задължението си и приема, че **едва при отказ националните власти могат да пристъпят към ограничаване правото на свобода**.

Посочените критерии трябва да се прилагат и в българското законодателство. Задълженията на гражданите трябва да са конкретни, ясни и на практика доведени до знанието на лицата, от които се очаква изпълнение. Те трябва също да са имали обективна възможност да сторят това. Едва след като законодателят и правоприлагащите органи са изпълнили посочените изисквания на конвенцията и практиката на Европейския съд, може да се поставя въпросът за арест или лишаване от свобода заради неизпълнение на законово предписано задължение.

В ЗИН липсва конкретика, яснота и достъпност на задълженията на затворниците и задържаните под стража, на установения ред и дисциплина, за неизпълнението или нарушението на които е възможно ограничаването на правото на свобода. Разпоредбите, уреждащи случаите на посегателство върху свободата, съдържат най-общи формулировки на основанията за това "за нарушаване на установения ред и дисциплина", "неизпълнение на други задължения", "грубо или системно нарушаване на установения ред" и пр. Не се откриват норми, изясняващи смисъла на посочените основания. Липсват и текстове, създаващи задължения за администрацията да прави достъпни за лишените от свобода и задържаните под стража "установения ред и задължения".

III

Съществена част от уредбата по чл. 5 ЕКПЧ заемат **гаранциите срещу произволни посегателства върху правото на свобода**. Те реализират целите на конвенцията не само да прокламира правото на свобода на човека като основна ценност на демократичната европейска общност, но и да го защи-

²⁴ Вж: The Sunday Times с/у Обединеното кралство, 1979; S.W. с/у Обединеното кралство, 1995; Амюр с/у Франция, 1996; Халфорд с/у Обединеното кралство, 1997; The Steel and Others с/у Обединеното кралство, 1998; Худ с/у Обединеното кралство, 1999; Дугоз с/у Гърция, 2001; Кавка с/у Полша, 2001.

ти от произвол от страна на националните власти. **Гаранциите са безусловна предпоставка за реализирането на правото на свобода на всеки.** В мотивите към решенията по делата Шакиши с/у Турция, 1999, Тас с/у Турция, 2000, Акдениз и др.с/у Турция, 2001, Европейският съд подчертава фундаменталното значение на гаранциите, съдържащи се в чл. 5 ЕКПЧ, за защитата на всеки в едно демократично общество от произвол от страна на държавната власт. Затова в практиката на Европейския съд най-често се поставят въпроси по тълкуването и прилагането на нормите, съдържащи гаранциите за правото на свобода. Практиката на Съда е и най-обемна в тази си част.

Специално внимание при изпълнението на наказанията заслужават разпоредбите на чл. 5, § 2 и § 4 ЕКПЧ правото на информираност на засегнатия и правото му да обжалва пред съд ограниченията на правото на свобода (института "habeas corpus").²⁵

1. Разпоредбата на чл. 5, § 2 ЕКПЧ закрепва **правото на информираност на арестувания**, като важна гаранция за правото му на защита и предпоставка за осъществяването на института habeas corpus по чл. 5, § 4 ЕКПЧ. Гражданите, които са арестувани или лишени от свобода, не биха могли да обжалват законността на задържането си, ако не са осведомени за причините, обусловили това. Европейският съд приема по делото Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство, 1990, че чл. 5, § 2 ЕКПЧ съдържа начална, основна гаранция всеки арестуван трябва да узнае защо е бил лишен от своята свобода. В същото решение Европейският съд сочи, че "правото на информираност е интегрална част от механизма на защита, осигурен от чл. 5".²⁶

Разглежданото право се отнася до всички случаи на лишаване от свобода по чл. 5, § 1 ЕКПЧ. Прилагането на правото на информираност не може да бъде ограничително, ръководейки се формално от употребения в § 2 термин "арестуван", за разлика от използваните в § 1, б.б. "a-f" понятия "законен арест" и "лишаване от свобода". **Определящо за приложното поле на § 2 е фактическото ограничаване на правото на свобода, независимо дали то е означено като "арест", "задържане", "лишаване от свобода" или по друг начин.**

Този извод специално е подчертан в редица решения на Европейския съд. По делото Ван дер Леер с/у Холандия, 1990, Съдът уточнява, че използването на термина "обвиняем" в текста на § 2 не трябва да се тълкува като поставяне на ограничения в прилагането на правото на информираност. Намерението на законодателя е, както се разяснява в решението, "само да посочи едно от възможните основания за лишаване от свобода по конвенцията".²⁷

²⁵ Иначе изключително важната гаранция за правото на свобода по чл. 5, § 3 ЕКПЧ няма да се разгледа, доколкото тя задължително се прилага при основанието за лишаване от свобода по чл. 5, § 1, б. "с" ЕКПЧ. Минималните стандарти по чл. 5 ЕКПЧ не изискват задължителното приложение на разрешителния съдебен контрол по чл. 5, § 3 към останалите пет допустими основания за лишаване от свобода едно от които (по б. "в") е предмет на изследването.

²⁶ Същото и в решения: МакЕлдалф, 1971; Кели, 1973; Моор, 1972; Ирландия с/у Обединеното кралство, 1978; Х. с/у Обединеното кралство, 1981; Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство, 1990.

²⁷ Практиката на Комисията и на Съда е константна в това отношение. Виж и решението по делото Х с/у Обединеното кралство, 1981.

Право на осведомяване по § 2 има всеки лишен от свободата си. Това право се свързва не само с арестувания или задържания при условията на чл. 5, § 1 ЕКПЧ. На по-голямо основание правото на информираност трябва да бъде осигурено на лицата, чиято свобода е накърнена, **без да са налице допустимите по конвенцията предпоставки.** Нелогично е да се приеме, че гаранцията на § 2 могат да ползват лицата, при които макар и формално има позоваване на някое от основанията, допускащи посегателството на личната свобода по ЕКПЧ, а онези, при които това право е абсолютно произволно ограничено, са лишени от важна гаранция за защита.

2. Отнесено към българската правна уредба, това означава, че право да бъдат осведомени имат всички граждани, независимо по реда на кой закон е било ограничено правото им на свобода и за какъв период от време.

ЗИН не дефинира ясно разглежданата гаранция. Въпреки това може да се приеме, че правото на осведоменост се съдържа в някои от нормите на закона, доколкото при определяне на дисциплинарното наказание се взема предвид отношението на затворника и нарушителят задължително се изслушва преди то да бъде наложено²⁸.

Посочените разпоредби имплицитно съдържат задължението за информиране по чл. 5, § 2 ЕКПЧ. Осъществяването им предполага информиране на лишения от свобода за извършеното нарушение на установения ред и дисциплина или неизпълнение на трудови или други вменени му задължения.

Идентично е решението и при уредбата на мярката по чл. 85а ЗИН. Съгласно чл. 85а, ал. 2 ЗИН заповедта за настаняване в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана се обявява след изслушване и срещу подпис на лишения от свобода. Макар да липсва изрично законово изискване да се оцени отношението на затворника към мярката, може да се приеме, че то се взема предвид при изслушването му.

Глава единнадесет за непълнолетните не съдържа задължения за информиране на засегнатите. Изискванията на чл. 5, § 2 ЕКПЧ се реализират с препращащата норма на чл. 111 ЗИН прилагане разпоредбите на главите за пълнолетни затворници и по отношение на непълнолетните при липса на особени правила. Аналогично се осъществява правото на осведоменост и на обвиняемите и подсъдимите, когато се прилагат хипотезите по чл. 130г, ал. 1 и ал. 2 ЗИН от ново с препращащия текст на чл. 128 ЗИН.

Случаите на ограничаване свободата на затворниците по чл. 85 ЗИН не са обвързани със задължението на компетентния орган по чл. 5, § 2 ЕКПЧ за информиране на засегнатия. ЗИН нито пряко възлага задължение за съобщаване на основанията за допълнителното ограничаване правото на свобода, нито целта на конвенцията се постига индиректно със задължението да се вземе предвид отношението на засегнатия към предприетата мярка или наказание или посредством изслушването му. В тази част ЗИН е в пълно несъответствие с изискванията на чл. 5, § 2 ЕКПЧ. Възможно е празнотата да бъде преодоляна с прилагане на аналогията. Доколкото е препоръчително аналогията да се ползва само

²⁸ Такъв подход се открива в чл. 77, ал. 1 "при определяне на дисциплинарното наказание се вземат предвид...отношението на затворника към него" и в чл. 79, ал.1 "преди да бъде наложено наказанието, задължително се изслушва нарушителят".

в краен случай, се налага българският законодател да уреди ясно важната гаранция за правото на свобода. Това още повече е нужно заради сериозността на посегателството, визирано в чл. 85 ЗИИ.

3. Разпоредбата на чл. 5, § 2 ЕКПЧ поставя и други въпроси с важно практическо значение. Преди всичко следва да се изясни **какво да бъде съдържанието на информацията**. Според § 2 информацията трябва да се отнася до основанията за задържането и обвиненията, които се предявяват на лицето. По делото Коприно с/у Обединеното кралство, 1979, Европейската комисия уточнява, че степента на осведомяване по § 2 е различна при отделните основания по § 1, б.б. "а-f". Количеството информация трябва да е достатъчно, за да може засегнатият ефективно да се защити срещу произволно ограничаване на правото на свобода.

Друго изискване на чл. 5, § 2 ЕКПЧ е **информацията да бъде предоставена "незабавно"**. Изискването за незабавно информиране не трябва да се разбира буквално – уточнява Съдът по делото Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство, 1990. Не е абсолютно задължително информирането да стане в момента на задържането.²⁹ То обаче трябва да е направено в такъв срок, че задържаният своевременно да може да обжалва законосъобразността на ограничаването на свободата по реда на чл. 5, § 4 ЕКПЧ. По същото дело Съдът е преценил, че изпълнението на задължението по чл. 5, § 2 няколко часа след ареста на жалбоподателя се вметва в съдържанието на термина "незабавно". В заключение Съдът обобщава, че изпълнението на предписанията на чл. 5, § 2 ЕКПЧ трябва да се преценява във всеки случай, съобразно неговата специфика.

Информацията трябва да бъде дадена само в началото на лишаването от свобода. ЕКПЧ не задължава компетентните държавни органи постоянно да информират задържания. В случай обаче, че основанията за задържането се изменят, задължението за информиране за новите основания се възобновява – те дават нови аргументи за обжалване на законосъобразността на задържането.

Арестуваният трябва да бъде информиран **на разбираем за него език** – е ясно формулираното изискване на разпоредбата. Според Европейския съд това трябва да е простичък, нетехнически изказ, който арестуваният да е в състояние да разбере.³⁰ Само така може да се приеме, че чл. 5, § 2 ЕКПЧ предоставя реална и действена гаранция за защита правата на лишените от свобода.

IV

Друга гаранция срещу произволно накърняване правото на свобода е **институтът habeas corpus по чл. 5, § 4 ЕКПЧ – право на лишения от свобода да обжалва пред съд законосъобразността на задържането**.³¹ Процедурата habeas corpus представлява важно предупреждение към държавната власт да зачита правото на свобода. Както се подчертава в реше-

²⁹ Същото и в решение МакКонел с/у Обединеното кралство, 1990.

³⁰ Фокс, Кембъл и Хартли с/у Обединеното кралство, 1990.

³¹ Текстът на чл. 5, § 4 гласи: "Всеки арестуван или лишен от свобода има право да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе; в случай че задържането е неправомечно, съдът е длъжен да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

нието по делото Шакиши с/у Турция, 1999, този институт цели да минимизира риска от произволно лишаване от свобода, като създава увереност у всеки, че основателността на задържането може да бъде подложено на независима преценка от съд.³² Разпоредбата на чл. 5, § 4 гарантира намесата на съдебен орган, поне в една инстанция, в случаите на посегателства върху правото на свобода.³³

Националното законодателство на държавите-членки на Съвета на Европа трябва да съдържа процедура, отговаряща на изискванията на § 4. Ако не предлага такава процедура, държавата е изправена пред сериозно нарушение на ЕКПЧ. Както се посочва в решението на Съда по делото Р.М.Д. с/у Швейцария, 1997, страната е длъжна така да организира съдебната си система, че да осигури възможност за осъществяване на предписанията на чл. 5, § 4 ЕКПЧ.³⁴

Институтът *habeas corpus* трябва да се прилага и към разгледаните случаи по ЗИН, които без съмнение представляват посегателство върху правото на свобода.

Множество решения на Европейския съд внасят уточнението, че **гражданине не могат да обжалват в Страсбург законодателството на държавата, което според тях накърнява правата и законните им интереси.** Субект на правото на обжалване по чл. 5, § 4 ЕКПЧ може да бъде само **онзи, чиито права са били накърнени от определени действия на националните власти.**³⁵ Този принцип не означава, че Съдът не е компетентен, макар и по повод на конкретното оплакване, да констатира липсата на достатъчно гаранции във вътрешното законодателство срещу произвол от страна на държавата.³⁶ Тъкмо обратното отрицателната оценка на Европейския съд по повод на конкретен казус следва от констатацията за липсата във вътрешното законодателство на страната на гаранции по ЕКПЧ или за порочна практика по тяхното приложение.

Гаранцията по чл. 5, § 4 ЕКПЧ се прилага за всяко лишаване от свобода. Тя не е ограничена само до хипотезите по чл. 5, § 1, б.б. "а-ф" ЕКПЧ. На по-голямо основание трябва да се гарантира правото на свобода, когато то е накърнено извън допустимите основания по конвенцията. Процедурата *habeas corpus* е валидна за всяко посегателство върху правото на свобода на човека. От тези общи положения произтича правото на всеки затворник, обвиняем и подсъдим да поиска от съда да се произнесе по ограниченията върху правото на свободно придвижване, излизачи извън съдържанието на присъдата или мярката за неотклонение както предприетите въз основа на ЗИН, така и когато не намират опора в неговия регламент.

Разпоредбата на § 4 свързва гаранциите за правото на свобода **с контрол от съдия или от съд.** Съгласно чл. 5, § 4 ЕКПЧ по жалбата трябва да се произнесе съд. В решението си по делото Де Вилде, Омс и Версип с/у Белгия, 1971, Съдът се произнася, че "даден орган ще съответства на изискванията на

³² Подробно вж: Мусиал с/у Полша, 1994; Барановски с/у Полша, 1995; G.V. с/у Швейцария, 2000; Ребок с/у Словения, 2000 и др.

³³ Решение по делото Грауслис с/у Литва, 2000.

³⁴ Същото и в решението по делото М.В. с/у Швейцария, 2000.

³⁵ Така например делото Клас и др. с/у ФРГ, 1978.

³⁶ Например делата: Дудгеон с/у Обединеното кралство, 1983; Круслин с/у Франция, 1990; Функе с/у Франция, 1993; Ван де Хурк с/у Холандия, 1994.

§ 4 само при условие, че следваната процедура има съдебен характер и дава на засегнатото лице подходящи гаранции". Необходимо е да се посочи, че когато преценява органа в процедурата *habeas corpus* по националното законодателство, Европейският съд изследва истинския характер, начин на действие, процедури и пр. на органа, който се произнася по жалбата, а не как той се именува. Така например процедура по обжалване пред министъра на правосъдието не се приема от Съда за "съдебна процедура" по смисъла на чл. 5, § 4 ЕКПЧ.³⁷ Важно уточнение прави Съдът по делото Ирландия с/у Обединеното кралство, 1978, съдебният орган отговаря на изискванията на § 4, когато той може не само да разгледа жалбата, но и да разпорежи освобождаване при неправомерно задържане. По това дело "съвещателният комитет" е могъл само да препоръча, но не и да нареди освобождаването на задържаните.³⁸

V

Преди промените в ЗИН от 2002 г. **българското законодателство в областта на изпълнение на наказанията не съдържаще гаранцията по чл. 5, § 4 ЕКПЧ**. Законът не предвиждаше обжалване пред съд при нито един от случаите на ограничаване правото на затворниците извън произтичащото по осъдителната присъда. В областта на наказателното изпълнение българската държава беше уязвима пред контролните институции по ЕКПЧ. Законодателят разчиташе на контрола от страна на прокурора, който незабавно трябваше да бъде уведомен за взетите мерки (чл. 87 ЗИН). В няколко осъдителни решения срещу България обаче Европейският съд посочи, че процедурата пред прокурор не покрива критериите на съдебния контрол по ЕКПЧ.³⁹ Въпросът за контролния орган се изследва по същество. Българският законодател трябва да се стреми към нормативни решения, отговарящи на духа и на целите на ЕКПЧ, вместо да се ограничава до формално или терминологично съответствие с нейните предписания.

1. Законът за изменение и допълнение на ЗИН от 2002 г. направи важна стъпка в посока на европейските стандарти, като предвиди **института *habeas corpus* при изпълнение на наказанията**. Новият текст на чл. 78б ЗИН съдържа уредба, съответна на чл. 5, § 4 ЕКПЧ. Тя дава право на обжалване пред съд на изтърпяващите наказание лишаване от свобода, чието право на свободно придвижване е допълнително ограничено. Компетентен е районният съд по местонахождението на затвора или поправителния дом (чл. 78б, ал. 1 ЗИН).

Субекти на правото на съдебно обжалване са затворниците, на които са наложени дисциплинарни наказания по чл. 76, б.б. "и" и "к" (чл. 78б, ал. 1 ЗИН), по отношение на които са взети марки съгласно чл. 85а (чл. 85а, ал. 5 ЗИН) и непълнолетните затворници, за които е приложено дисциплинарното наказание по чл. 124, ал. 1, б. "з" (чл. 124, ал. 3 ЗИН).

Съдебната процедура е самостоятелно контролно производство, различно и независимо от сходното правомощие на прокурора в областта на изпълнение

³⁷ Кеус с/у Холандия, 1990.

³⁸ В същия смисъл и Уийкс с/у Обединеното кралство, 1987; Кърли с/у Обединеното кралство, 2000 и други.

³⁹ Асенов и др. с/у България, 1998; Николова с/у България, 1999; Върбанов с/у България, 2000, Илиев с/у България, 2001, и др.

на наказанията, произтичащо от конституционното предписание за надзор за законност на прокуратурата върху наказателните и другите принудителни мерки (чл. 87 ЗИН, чл. 127, т. 3 на Конституцията). Контролът на съда се осъществява въпреки периодичната служебна проверка от началника на затвора по отношение на някои от ограничителните мерки (чл. 85а, ал. 4 ЗИН). Новата заповед на началника също подлежи на съдебен контрол по реда на чл. 78б (чл. 85а, ал. 4 ЗИН).

Следвайки стандартите на ЕКПЧ, **законодателят въведе изискванията на чл. 5, § 4 ЕКПЧ и при задържаните под стража обвиняеми и подсъдим.** Според нововъведената уредба на чл. 130г, ал. 3 ЗИН съдът контролира ограниченията на правото на свобода, когато те излизат извън обичайните за мярката за неотклонение.

Погрешен би бил изводът, че посочената процедура повтаря процедурата habeas corpus по чл. 152б НПК. И двете възпроизвеждат изискванията на един и същи текст на ЕКПЧ (чл. 5, § 4), но на различно основание. По реда на НПК се атакува задържането под стража като мярка за неотклонение. ЗИН урежда съдебния контрол върху допълнителните ограничения (извън присъщите на мярката за неотклонение), които могат да бъдат наложени на задържаните под стража. Но и в двата случая се цели проверка от съд и отмяна на посегателствата върху правото на свобода.

2. ЗИДЗИН от 2002 г. не довежда докрай идеята на чл. 5, § 4 ЕКПЧ. Без всяко разумно основание законът не предвижда съдебно обжалване за мярката по чл. 85 ЗИН изолиране в единична килия за срок до два месеца без право на участие в колективни мероприятия. Посегателството върху правото на свобода при мярката по чл. 85 е така драстично, че законодателят с нарочен текст изключва от приложното ѝ поле непълнолетните затворници (чл. 125 ЗИН.) Не може да се разчита и на аналогията, доколкото във всички останали случаи на ограничения на правото на свобода законодателят с нарочна норма препраща към процедурата по чл. 78б ЗИН. Извън това аналогията като правило се прилага в краен случай и при изпълнени стриктни изисквания, които при обсъжданата проблематика не се откриват.

Недостатък от позицията на европейските стандарти разкрива и новата уредба по чл. 130г, ал. 3 ЗИН. **Тя изключва от обсега на съдебното обжалване разпореждането на съда за държане на подсъдим в постоянно заключени помещения без право на участие в колективни мероприятия** (чл. 130г, ал. 1, т. 1 ЗИН). Това безспорно е сериозно ограничение на правото на свобода, което е безсрочно законът не фиксира максимално допустим срок за прилагането му. Тази мярка може да бъде запазена за цялата продължителност на наказателния процес, който често трае с години. Разпоредбата на чл. 130г, ал. 3 ЗИН обаче предвижда право на обжалване на мярката, взета по разпореждане на прокурора или с писмена заповед на началника на затвора или на поправителния дом.

Вероятно законодателят се е подвел, залагайки на съдебното разпореждане за налагането ѝ. Това е грешен подход, противоречащ на ЕКПЧ и на практиката по прилагането ѝ. По значителен брой дела Европейската комисия и Европейският съд сочат, че "причините, довели до задържането, могат да престанат да

съществуват впоследствие⁴⁰. Затова ЕКПЧ предвижда **процедура по обжалване пред съда на всички случаи на ограничаване правото на свобода, независимо дали са разпоредени от съд или от друг държавен орган**. Институтът *habeas corpus* е задължителен и в случаите на задържане по разпореждане на съд позиция, ясно открояна в текстовете на чл. 5, § 3 и § 4 ЕКПЧ.

3. Ефективен е съдебният контрол, който се осъществява периодично. Този подход, както беше посочено, залага на убеждението, че по време на задържането могат и е най-вероятно да възникнат промени, които рефлектират върху основателността на по-нататъшното задържане.⁴¹

Важна е констатацията, която прави Съдът по делото *X. с/у Обединеното кралство*, 1981, че националното законодателство ще отговаря на духа, на принципите и на изискванията на ЕКПЧ, ако предвижда автоматичен съдебен контрол през определени периоди от време или, когато няма такъв предоставя възможност на задържания сам да обжалва през определени периоди законността на задържането.⁴² Периодичният съдебен контрол *ex officio* показва, че защитата на гражданите е от държавен интерес и не е оставена само на волята на задържаните лица. Важното е да се подчертае изискването за съдебен контрол през определени периоди от време, независимо дали *ex officio* или по жалба на задържания.⁴³ Вътрешното законодателство трябва да съдържа една от двете процедури. Държавата автономно решава коя да избере. Съдът не оценява този избор, се подчертава в същото решение. Абсолютно нарушение на ЕКПЧ би била единствено липсата на всякаква процедура за обжалване пред съд.

Идеята за периодична проверка не е напълно чужда на българското законодателство. Проверката се свързва само с по-продължителните ограничения на правото на свобода. При относително краткотрайните, каквито са дисциплинарните наказания по чл. 76, б.б. "и" и "к", чл. 124, ал. 1, б. "з" ЗИН, тя е неприложима поради ограниченото им времетраене.

ЗИН разкрива изолирани решения за проверка на продължаващото задържане през определени периоди от време, които освен това са разнородни. Същевременно проверката не се осъществява винаги от съда и не обхваща всички случаи на ограничаване правото на свобода. Така например периодични на всеки три месеца, са преценките *ex officio* на началника на затвора дали е необходимо да продължава приложението на мярката "настаняване в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана". Всеки месец пък обвиняемите и подсъдимите могат, по своя инициатива, да поставят на съдебен контрол задържането им в постоянно заключени помещения без право на участие в колективни мероприятия (чл. 130г, ал. 3 ЗИН).

⁴⁰ Виж например решенията по делата *Винтерверп с/у Холандия*, 1979; *X с/у Обединеното кралство*, 1981; *Луберти с/у Италия*, 1984; *Тин, Уилсън и Ганъл с/у Обединеното кралство*, 1988; *Мегиери с/у Германия*, 1992; *Мушиал с/у Полша*, 1999 и др.

⁴¹ Виж решенията по делата: *Де Вилде, Омс и Версип с/у Белгия*, 1971; *Винтерверп с/у Холандия*, 1979; *X. с/у Обединеното кралство*, 1981; *Дроогенбрук с/у Белгия*, 1982; *Уийкс с/у Обединеното кралство*, 1987; *Тин, Уилсън и Ганъл с/у Обединеното кралство*, 1990.

⁴² Същото разбиране е обосновано в множество решения на Съда, като например *V. с/у Обединеното кралство*, 1999.

⁴³ По въпроса за "разумните интервали" за проверка на законосъобразността на задържането виж *Тин, Уилсън и Ганъл с/у Обединеното кралство*, 1990; *Херцегфалви с/у Австрия*, 1992.

По отношение обаче на мярката по чл. 85 ЗИН, която освен че е сериозна, е също и продължителна (до два месеца), липсва всякаква форма на контрол, включително изискуемия по чл. 5, § 4 ЕКПЧ съдебен контрол *ex officio*, по жалба, периодичен и пр. Приложим е единствено надзорът на прокурора, който не задоволява стандартите на конвенцията. Той може само да ги допълва.

Уредбата на ЗИН в тази си част донякъде задоволява изискванията на ЕКПЧ. Извън тях остават редица случаи на накърняване правото на свобода, които *de lege ferenda* следва да получат съответен на конвенцията регламент.

VI

Пред Европейския съд специално подлежи на преценка и **справедливостта на националната съдебна процедура, по-конкретно дали тя предоставя всички гаранции за правата на задържания, които една съдебна процедура трябва да съдържа.**⁴⁴ По делото Винтерверп с/у Холандия, 1979, Съдът решава, че чл. 5, § 4 ЕКПЧ е нарушен, защото националната процедура не отговаря на критериите на европейския законодател за съдебна процедура с надеждни гаранции за правата на гражданите.⁴⁵ Тези изисквания се извличат от разпоредбата на чл. 6 ЕКПЧ, поставяща минимум стандартите за справедлив процес. Те са приложими и към процедурите по чл. 5, § 3 и § 4 ЕКПЧ поради драматичното въздействие на задържането върху правото на свобода, като основно право на човека подчертава Съдът в множество свои решения.⁴⁶

В редица решения Съдът сочи онези "минимум" елементи на процедурата, без които няма да бъдат задоволени изискванията на чл. 5, § 4 на ЕКПЧ.⁴⁷

1. Преди всичко всеки лишен от свобода трябва да има **достъп до съд**. Достъпът не трябва да се разбира само като възможност за подаване на жалба. Жалбоподателят трябва да може да представя доказателства, да се яви лично пред съда, да бъде изслушан.⁴⁸

Националното законодателство трябва да осигурява **състезателност в производството по жалбата, гарантиращо "равенство на оръжията"**.⁴⁹ Това означава на задържания да се предоставя достатъчно информация за данните по делото, за да може пълноценно и ефективно да се защити пред съда.⁵⁰ При изследването на състезателността като елемент от справедливата процедура Европейският съд навлиза в най-малки подробности на конкретните дела. По делото Буамар с/у Франция, 1988, Съдът намира, че процедурата не е била справедлива, защото жалбоподателят не е бил подпомаган от защитник, а такъв с оглед на личността му е бил необходим за ефективната защита на непълнолетния и за равнопоставеността на страните.

⁴⁴ Де Вилде, Омс и Версип с/у Белгия, 1971; Граузинис с/у Литва, 2000.

⁴⁵ По молбите на Винтерверп от 1971г., 1972г. и 1973г. се произнася прокурор.

⁴⁶ В същия смисъл и в решението по делото V. с/у Обединеното кралство, 1999; Влоч с/у Полша, 2000; Лиедзов с/у Германия, 2001; Шьопс с/у Германия, 2001; Гарсия Алва с/у Германия, 2001.

⁴⁷ Виж напр. Брандщетер с/у Австрия, 1991; Мегиери с/у ФРГ, 1992; Имбриоша с/у Швейцария, 1993; Т. с/у Обединеното кралство, 1999; Влоч с/у Полша, 2000; Гарсия Алва с/у Германия, 2001.

⁴⁸ Санчес-Райс с/у Швейцария, 1986; Асенов и др. с/у България, 1998.

⁴⁹ Санчес-Райс с/у Швейцария, 1986; Асенов и др. с/у България, 1998; Брандщетер с/у Австрия, 1991; Шьопс с/у Германия, 2001; Кавка с/у Полша, 2001.

⁵⁰ Вж: мотивите към решението на Съда по делото Лиедзов с/у Германия, 2001.

2. Въведеният в ЗИН регламент като цяло задоволява изискванията за справедлива съдебна процедура. Задържаният има осигурен достъп до съд по стандартите на конвенцията. В случаите, в които ЗИН предвижда института *habeas corpus*, той има право да подава жалба срещу наложеното му ограничение на правото на свобода. Жалбата се подава чрез органа, наложил наказанието, който може сам да я отмени. Когато не я отмени, съответният орган е длъжен незабавно, но не по-късно от три дни, да я изпрати заедно със съответните материали в съда (чл. 78б, ал. 2 ЗИН).

Производството по ЗИН пред съда отговаря и на друго изискване на ЕКПЧ за справедлива процедура – то е състезателно, с участието на издалия заповедта орган, на жалбоподателя и неговия защитник, ако такъв е упълномощен (чл. 78б, ал. 3 ЗИН). Законодателят зачита волята на жалбоподателя, който може да заяви, че не желае да се яви, като неговото отсъствие не е пречка за разглеждане на делото. Делото се разглежда и когато довеждането му е невъзможно по здравословни причини. Идеята на законодателя е своевременно да се реализира институтът *habeas corpus* като важна гаранция за охрана правото на свобода.

Законът обаче, противно на разбирането на Европейския съд, не подхожда с нужната грижа към непълнолетните затворници. Видно от цитираното решение по делото Буамар с/у Франция, 1988, на непълнолетния жалбоподател не е била осигурена справедлива процедура заради неучастието на защитник, който да допълни личната му защита и да го равнопостави на противната страна. В частта за непълнолетните затворници ЗИН препраща към общата процедура за съдебен контрол по чл. 78б, без да създава допълнителни гаранции за тях. Изход би могъл да се търси в прилагане и на чл. 70, ал. 1, т. 1 НПК по аналогия по отношение на задържаните под стража непълнолетни, макар този подход да не е задоволителен поради различния предмет на правно регулиране от НПК и ЗИН.

3. Справедливостта включва и изискване за **бързина**. Европейският съд е имал повод да посочи специалното внимание, което трябва да се отдава на изискването за бързина.⁵¹ Бързината означава бърз достъп до съд и бързо произнасяне. Същевременно бързината се преценява съобразно специфичните обстоятелства на всеки случай. Въпреки това Съдът оценява като несъвместими с изискването за произнасяне "в кратък срок" забави от осем седмици (Е. с/у Норвегия, 1990), два месеца и половина (Ван дер Леер с/у Холандия, 1990), четири месеца (Коенджибхари с/у Холандия, 1990), пет месеца и половина (Безичери с/у Италия, 1989), две години (Олхам с/у Обединеното кралство, 2000) и т.н. Задължително е спазването на изричното изискване за "произнасяне в кратък срок". Националните законодателства трябва да намерят необходимия баланс. В поредица от решения Съдът подчертава, че държавите-членки са длъжни така да организират правните си системи, че да спазят задълженията по ЕКПЧ, които са поели.⁵² Съдът не е възприел обяснението на италианското правителство по делото Безичери за изключителна натовареност на съдията,

⁵¹ Така в: Мушиал с/у Полша, 1999; Барановски с/у Полша, 2000; Кърли с/у Обединеното кралство, 2000; Яблонски с/у Полша, 2000; М.В. с/у Швейцария, 2000; Рутен с/у Холандия, 2001 и много други.

⁵² Безичери с/у Италия от 1989г.; Е. с/у Норвегия, 1990.

включително с жалби по чл. 5, § 4 на задържани лица, довели до забава по конкретното дело повече от шест месеца.

Българската уредба спазва изискването за бързина като неотменим елемент от справедливата процедура по чл. 5, § 4 ЕКПЧ. Заслужава да се посочат няколко разрешения на ЗИН в тази посока. Първо, задължението за незабавно, но не по-късно от три дни изпращане на жалбата със съответните материали в съда (чл. 78б, ал. 2 ЗИН). На второ място, задължение на компетентния съд да се произнесе незабавно, но не по-късно от три дни от получаването на делото. Трето, указанието, че невявяването на издалия заповедта орган и на защитника не е пречка за разглеждането на делото. Така се избягва отлагане, което забавя производството, като в някои случаи съдебното разглеждане става безпредметно.

В решението по делото Тот с/у Австрия, 1991, Европейският съд сочи, че разпоредбата на чл. 5, § 4 ЕКПЧ не принуждава високодоговарящите се страни да предвиждат в законодателството си второ ниво на съдебна проверка. Намесата на една инстанция задоволява изискванията на чл. 5, § 4, стига да притежава характер на съдебна процедура с надеждни гаранции за защита на индивида срещу произволно лишаване от свобода.⁵³ В случай обаче, че се възприеме двустепенно обжалване, националното законодателство трябва да предостави на задържания същите гаранции, каквито е имал в първоинстанционното производство по § 4, а именно състезателност, възможност за лично явяване на лишения от свобода, изслушването му, бързина и пр.⁵⁴

Изискването за бързо произнасяне и на по-горните съдебни инстанции, ако вътрешното законодателство ги предвижда, е специално поставено в делото Летелие с/у Франция, 1991. Разпоредбата на чл. 5, § 4 ЕКПЧ изисква бързо произнасяне на всички съдебни инстанции.

Българският законодател се ограничава в ЗИН до едноинстанционно произнасяне, без право на въззивно обжалване (чл. 78б, ал. 4 ЗИН). Този подход е приемлив предвид неособената продължителност на допълнителните ограничения на правото на свобода на затворниците, обвиняемите и подсъдимите и периодичните проверки, които законът предвижда, макар и с посочените значителни празноти в съответната уредба.

4. На последно място, заслужава внимание въпросът за характера на съдебната проверка по чл. 5, § 4 ЕКПЧ.

Литературата по конвенцията и практиката на Европейския съд внасят яснота, че при института *habeas corpus* съдът проверява **законосъобразността на лишаването от свобода**.⁵⁵ Това тълкуване е важно заради широкия обхват на съдебния контрол по § 4, който трябва да бъде реализиран. На преценка подлежат основанията, целите, процедурата на задържането и т.н., а също и самата процедура по чл. 5, § 4 ЕКПЧ. Съдът е оправомощен да изследва подробно всички въпроси, довели до накарняването на правото на свобода по чл. 5 ЕКПЧ.⁵⁶

⁵³ Граузинис с/у Литва, 2000.

⁵⁴ Това становище е проведено и в други решения като например Наварра с/у Франция, 1993.

⁵⁵ Lawson R. A. & Schermers H. G., ц. с., XXI.; Решението по делото Броган и др. с/у Обединеното кралство, 1988.

⁵⁶ Делото Асенов и др. с/у България, 1998; Дугос с/у Гърция, 2001; Кавка с/у Полша, 2001.

Българското решение в ЗИН възпроизвежда идеята за проверка по съществуване. Съгласно чл. 78б, ал. 4 ЗИН съдът преценява всички обстоятелства, свързани със законността на заповедта, което означава проверка на компетентния да издаде орган, основания, процедура и пр. Във всички случаи ограничаването на правото на свобода е неправомерно и когато са отпаднали основанията, на които е предприето.

Важен е изводът на Европейския съд, че **националните власти не могат да се позовават на нововъзникнали основания, които да водят автоматично до продължаване на задържането.**⁵⁷ При всяко ново основание компетентният орган е длъжен да се произнесе. Ако по време на задържането на затворници, обвиняеми и подсъдими възникнат нови причини за ограничаване правото на свобода, съответният по ЗИН орган (началникът на затвора, поправителния дом, затворническото общежитие, Министерството на правосъдието, началникът на следствения арест и пр.) е длъжен да наложи наказанието при новото основание, като се мотивира и доведе до знанието на засегнатия своето решение. Така затворникът, обвиняемият или подсъдимият може да упражни правото си на обжалване по отношение на новото основание, процедурата за налагането му и пр. по реда на чл. 5, § 4 ЕКПЧ.

Изложеното дава основание да се направи изводът, че промените в ЗИН от 2002 г. представляват съществена стъпка към провеждане на изискванията по ЕКПЧ и в областта на изпълнение на наказанията. Те ясно демонстрират волята на българския законодател да усъвършенства вътрешното право според утвърдените европейски стандарти. Непълнотите в уредбата на института *habeas corpus* следва да бъдат преодоляни със следващи изменения и допълнения на закона, така че всеки да се ползва от закрилата на държавата от произволни посегателства върху правото на свобода.

Summary

Some Issues Raised by Article 5 of the ECHR Regarding the Execution of Penalties

Dr. Ekaterina Trendafilova, Professor of Law

The article examines the right to liberty and security of person under Article 5 ECHR and analyses in detail the relevant case-law of the European Court of Human Rights. The article gives a well-founded reasoning that prisoners and detainees have the right to liberty and security of person. They should also enjoy the guarantees under Article 5 against arbitrary interference with this fundamental human right and, in particular, the right to *habeas corpus* under Article 5 § 4 of ECHR.

Profound analysis is also being carried out of the latest amendments to the Law for the Execution of Penalties, some of which are in conformity with ECHR. Some suggestions have been offered for further changes *de lege ferenda*, according to the European standards.

⁵⁷ Уийкс с/у Обединеното кралство, 1987.

САНКЦИОННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

*Проф. д-р Здравко Трайков**

Годините на преход в страната се съпътстваха с тежки кризисни явления. След 1990 г. престъпността достигна непознати в историята на държавата стойности, характеризирани най-често като взрив на престъпността. Неколкократно увеличаване количеството на престъпленията и коренното изменение в тяхната структура и тежест премина всякакви прагове на обществена търпимост и обективно се превърна от юридически в остър политически проблем, поставил под угроза развитието на страната. Увеличаването на престъпността при радикалните политически и социално-икономически промени е закономерен процес, съпътстващ и другите страни в преход от Централна и Източна Европа. Конкретно за България този невиджан бум на престъпността бе детерминиран от съзнателно избрания и проведен модел на преход, със следните по-ярко изразени особености: висока степен на политизация и идеологизация на обществения живот и престъпността, с тежки последици за цялата правозащитна система и дестабилизация на системите за социален контрол; превръщане на аномията, на безнормието в реален факт на личния и обществен живот; икономически преход в квазипазарна икономика, довел до фактическа ликвидация на националното промишлено и селскостопанско производство, до тотален грабеж на материалното богатство на страната и до криминализация на българската икономика; шоково обедняване на населението, масова безработица, маргинализиране на цели социални групи и етнизация на престъпността.

Паралелно с тези вътрешни детерминанти, годините в края на ХХ и началото на ХХI век са времето на установяване на подготвяния от повече от две десетилетия нов световен ред, свързан с глобализацията на световната икономика и налагането на единен световен пазар. Новият световен ред определя живота на съвременното общество, включително и нашия живот. Именно глобализацията роди и възпроизвежда новия вид престъпност, преминала всички национални граници – глобалната престъпност, характеризирана като организирана транснационална престъпност.¹

Глобалната престъпност със свойствените ѝ същностни характеристики всеобхватност, адаптивност, диверсификация и висока степен на организираност, тясно се среща с традиционната и определя нейното равнище и структура. Това се отнася в най-голяма степен за нашата страна, поради стратегическото ѝ място в нестабилния Балкански регион, широкото отваряне на страната към света и дестабилизацията на системите за държавен и обществен контрол.

Ефективното противодействие и поставянето под контрол на престъпността е в центъра на вниманието на политиците, юристите, социолозите и широката

* Заместник-декан на Юридическия факултет на ВСУ "Черноризец Храбър"

¹ Станков, Б. Организирана престъпност, С., 2000, с. 5

общественост във всички цивилизовани страни. Това е широкообхватна и сложна проблематика, затова в тезисен вид ще изложим становищата си по следните въпроси:

Първо Криминологическата политика на държавата, като единна държавна стратегия за противодействие на престъпността обхват и институционализация. Глобализацията и определяне на стратегическите направления в борбата с престъпността наказателна и превантивна политика на държавата.

Второ Национална програма за противодействие на престъпността основания, цели и същност.

Криминологическата политика на държавата все повече се утвърждава като адекватна на новото време всеобхватна стратегия на държавата и обществото за противодействие на престъпността. Престъпността не е правно, а социално явление, пряко детерминирано от установените икономически, политически и социални отношения в обществото.

Криминологическата политика включва две основни форми за противодействие на престъпността: превенцията и репресията, на които съответстват превантивната и наказателната политика на държавата. Масово използваното понятие "наказателна политика" за характеризиране цялостната дейност на държавата срещу престъпността е не само неправилно, но и с крайно неприемливи за практиката последици.²

1. Наказателната политика в съдържателен аспект се изчерпва с определяне на насоките за нормативна и приложна дейност по реализиране на наказателната отговорност. Използването на репресията при реализирането на наказателната отговорност, насочена към постигане целите на генералната и индивидуална превенция, е в основата на наказателната политика. Не се поставя под съмнение важната роля на ефективната дейност на правозащитните органи в борбата с престъпността, както и необходимостта от постоянно актуализиране на наказателното законодателство, насочено към осигуряване на адекватна защита на съществуващите и новоформираните обществени отношения. Както ще стане дума по-долу, неефективната наказателна политика и слабостите в дейността на наказателноправните институции са мощен криминогенен фактор, в състояние да постави под угроза развитието на обществото и държавността. Какви са най-съществените недъзи в областта на наказателната политика на държавата в годините на прехода:

Първо действащото материално и процесуално законодателство не става надеждна преграда срещу престъпността в тежкия период на преход. Няколкото десетки изменения на НК, НПК и ЗИН бяха по-скоро отглас на силния обществен натиск за бързи промени, както и на стремежа към съобразяване с европейските стандарти, но далеч от елементарното съобразяване с необходимата законодателна технология и особено с криминологическите прогнози. Редица изменения бяха продукт на недопустимата за демократичните общества "политизация на престъпността", при липсата на всякаква приемственост в честите

² Айдаров, Й. Криминология, С., 1998, с. 243

смени на управляващите. Независимо че съдържаха редица целесъобразни и актуални решения, повечето промени се характеризират с конюнктурност, противоречивост и еkleктичност. Достатъчно е да се посочат измененията, свързани с ликвидирането на дознанието, както и с уредбата на неизбежната отбрана и продължаваното престъпление.

Неколкократно бяха разработвани проекти на нови НК, НПК и ЗИН с участието на видни юристи и криминолози и при широкото участие на експерти - икономисти, социолози и др. Проектите бяха обсъждани съвместно с експерти от Съвета на Европа, с оглед експресното осъществяване на сравнителноправни оценки и съобразяване с нормите и стандартите на европейското право. Въпреки това, поотделно и в обвързаността помежду си, тези проекти не задоволяват и са обект на основателни критики от страна на научни и практически работници. Те съдържат нови идеи и решения, но трудно може да се оцени доколко те са обединени и насочени към постигане на общоприети, утвърдени цели, доколко отговарят на действителните цели на обществото, доколко могат да се реализират в практиката и да постигнат целените резултати, т.е. доколко са подчинени и адекватни на обоснована държавна стратегия за борба с престъпността.³

Второ Вместо развитие, основано на научно обосновани приоритети за противодействие на престъпността, годините на преход се характеризират с акцент върху репресията при пълно пренебрегване на превенцията и алтернативните мерки за въздействие.

Повишаването на максималния размер на наказанието лишаване от свобода на 30 години най-високият в Европа, който за определена категория осъдени е фактически доживотен затвор, въвеждането на доживотния затвор и доживотния затвор без замяна, последователното увеличаване размера на наказанията в особената част на НК всичко това вече поражда безпокойство в преобладаващата част от нашите пеналисти и следва да доведе до действия, насочени към прекратяване и изменение на това развитие. "Наказанието у нас е надценено, неговата роля е абсолютизирана", отбелязва по този повод Л. Груев.⁴ Тревожно е, когато обществената реакция на галопиращата престъпност се пренася първосигнално на специализираното съзнание, а оттам и върху законодателя. "Главният проблем на законодателя пише А. Гиргинов е преди всичко осмисляйки своята наказателна политика, да не прави онова, което не се прави никъде - непрекъснато разширяване и усложняване на наказателната репресия като цяло. Иначе борбата с престъпността няма да е ефективна: целите ще останат добри, но резултатите лоши."⁵

Подобен акцент на репресията и в други страни на Европа среща силното противодействие на Съвета на Европа, на Европейския съвет по наказателни въпроси и на Конференциите на министрите на правосъдието на европейските страни. За това свидетелстват както поредицата от резолюции и препоръки, така и формирането на специален Комитет по управлението на осъдените на доживотен затвор и други осъдени с дългосрочни присъди. С Резолюция № 2 на

³ Трайков, З. Законотворчество, приложение, престъпност, Сб. Взривът на престъпността в България, С., 1996, с. 260;

⁴ Груев Л. Санкционната система по българското наказателно право, С., 1997, с. 22

⁵ Гиргинов, А. Промените в НК, С. 1998, с. 53

24-та конференция на министрите на правосъдието на европейските страни от 2002 г. се изразява силното безпокойство от "нарастването в редица страни на броя и продължителността на дългосрочните присъди", както и подкрепата на Комитета по управлението на осъдените на доживотен затвор и други затворници с дългосрочни присъди за разработване на действени мерки за тяхното ограничаване и специализирано и хуманно третиране.

Трето Установената у нас система на углавните наказания не дава възможност на правосъдните институции да нюансират наказателната репресия и да постигнат целите на наказването. Включените в системата наказания не отговарят на изменените икономически и социални условия, защото не големият им брой (12 наказания по чл. 37 НК), а ефективността на отделните наказания и широкото им прилагане дават реалния образ на санкционната система. На практика, извън доживотния затвор и лишаването от свобода, реално приложими като самостоятелни наказания остават глобата и общественото порицание.⁶

Наказанието поправителен труд отдавна се приема от повседневното съзнание като разсрочена глоба, а съдържанието му е несъвместимо с пазарното стопанство и масовата безработица. От 1990 г. съответните председатели на окръжните съдилища, окръжните прокурори и председателите на общинските народни съвети не изготвят списъци на учрежденията, предприятията и организациите, където осъдените да се изпращат за изтърпяване на наказанието поправителен труд. Както справедливо посочва А. Стойнов, тези осъдени "следва да бъдат настанени на работа по реда на чл. 141 ЗИН и така чрез извършеното престъпление да получат привилегия спрямо другите безработни граждани, макар и последните да не са извършили престъпления".⁷

Наказанието задължително заселване е отречено отдавна от нашата правна доктрина и практика, като негодно средство за постигане целите на наказанието. Най-общо причините за прилагане, макар и изолирано, на тези наказания при новите общественоекономически условия са в запазването им като самостоятелни наказания за редица престъпления и липсата на други алтернативни наказания.

В първите години на прехода на глобата се гледаше като на наказание с широко приложение, от позициите на европейската наказателна практика. При нормална икономика и преобладаваща средна класа, санкциите, засягащи икономически установения стандарт на живот, имат силен превантивен ефект. Неизплатената глоба поставя преграда пред стопанските инициативи на осъдения, изменя неговия статут в обществото и в още по-голяма степен засяга стандарта му на живот. За подобни въздействия у нас не може да се говори, при положение че през последното десетилетие средно около 80% от населението на страната е преживявало с доходи под социалния минимум, регистрираната безработица се е движила между 15 и 22% и над 85% от извършителите на най-масовите престъпления кражби и измами, са били лица без редовен доход. Без радикално изменение на това обективно състояние на обществото, наказанието глоба не може да намери широко приложение, да изпълнява превантивна и действена социална роля по отношение на преобладаващата част от осъдените.

⁶ Гиргинов, А., Трайков, З. Коментар на Наказателния кодекс, Обща част, С. 2000, с. 174

⁷ Стойнов, Ал. Наказателно право, Обща част, С., 1999, с. 402

Установената у нас през 1968 г. система на наказанията не е претърпяла развитие, като се изключи отпадането на смъртното наказание, въвеждането на два вида доживотен затвор и увеличаването на максималния размер на наказанието лишаване от свобода на 30 години. В основата на този безспорен застои в развитието и усъвършенстването на санкционната система отново стои липсата на широкообхватна концепция, включваща и научнообосновани приоритети за противодействие на престъпността.

Масовата безнаказаност на фона на приоритетното налагане на наказанието лишаване от свобода ясно свидетелстват за срива на правозащитната система. През 1995 г. при интензивност на регистрираната престъпност 2446 престъпления на 100 хиляди души от населението и разкрити извършители 1232 лица на 100 хиляди наказателноотговорни лица, съответстват 111 престъпления (4.5%) и 168 лица (13.6%), санкционирани с влезли в сила присъди, съответно на 100 хиляди души и 100 хиляди наказателноотговорни лица от населението. Относителният дял на наказанието лишаване от свобода постоянно нараства. През 1998 г. това наказание е наложено на 78.9% от всички осъдени срещу 74% през 1995 г. При това делът на осъдените с отложено изпълнение е нараснал още почувствително от 49.3% през 1985 г. на 72.8% през 1998 г. За последната година на лишаване от свобода под 6 месеца са осъдени 4822 лица, или 22.2% от всички осъдени. Тези данни свидетелстват, че преобладаващата част от санкциониранията престъпления не са били с висока степен на обществена опасност и лишаването от свобода е приложено главно поради липсата на подходящи алтернативни наказания. Както уместно отбелязва Р. Георгиев, "щом близо половината от осъдителните присъди са с условно осъждане, явно наказаната престъпност съвсем не е най-тежката немалко затворници, срещу които се концентрира цялата омраза на обществото, са откраднали вещи стократно по-евтини от разноските по процеса"⁸

От няколко десетилетия в развитите европейски страни трайно е утвърдена тенденцията за реализиране на проекти за въвеждане на алтернативни мерки, за ограничаване приложението на лишаването от свобода и намаляване на безнаказаността. Като посочва, че с подобни мерки прилагането на лишаването от свобода може да се намали с 50-60%, В. Стерн дава за пример Англия и Уелс, където: "През 1996 г. 301 хиляди правонарушители са били осъдени за престъпления, преследвани по реда на държавното обвинение, от които 18% са били освободени от наказание под различна форма, 28% са били осъдени на глоба, към 29% са приложени различни форми на възлагане на общественнополезни дейности (основно "пробация") и само на 22% са наложени различни срокове лишаване от свобода."⁹

Алтернативите на наказанието лишаване от свобода са сред най-дискутираните въпроси от съвременната пенология. Те са в дневния ред на дванадесетте конгреса на Международната комисия по наказателно право и пенитенциария, както и на десетте конгреса на Организацията на обединените нации по предотвратяване на престъпленията и третиране на престъпниците. Резултат на тази

⁸ Георгиев Р. Противодействие на престъпността, Сб. Взривът на престъпността, С., 1996, с. 264

⁹ Стерн, В., Альтернативы тюремному заключению в развивающихся странах, Penal reform, Int. Москва, 1999, с. 10

активност са приетите на Осмия конгрес (Хавана, 1990 г.) "Стандартни минимални правила на Организацията на обединените нации по мерките, несвързани с лишаване от свобода." В тези правила е акумулирана над стогодишна изследователска дейност и практика, поради което заслужава внимание изброителният списък в правило 8.2:

"8.2. На органите, произнасящи присъдите, могат да се предвидят по делата следните санкции:

- а. Устни санкции, такива като забележка, порицание и предупреждение;
- б. Условно освобождаване от отговорност;
- в. Засягане на граждански права;
- г. Икономически санкции и парични наказания, такива като еднократна глоба и подневна глоба;
- д. Конфискация или лишаване от право на собственост върху имущество;
- е. Възстановяване имуществото на жертвата или присъждане на компенсации;
- ж. Условно наказание или наказание с отсрочка;
- з. Условно освобождаване от изтърпяване на наказание лишаване от свобода и съдебен надзор;
- и. Полагане на общественополезен труд;
- к. Настаняване в пенитенциарно заведение със задължение за ежедневно присъствие;
- л. Домашен арест;
- м. Всякакъв друг вид третиране, несвързан с лишаване от свобода;
- н. Всякакво възможно съчетаване на посочените по-горе мерки."

Изложеното дава представа за диапазона, в които се простират алтернативите на лишаването от свобода. В широк смисъл те включват и мерките за освобождаване от наказателно преследване с прилагане на административни, възпитателни и други мерки, прекратяване на наказателното производство със споразумение, дори прилагането на алтернативи в етапа на самото наказателно изпълнение. Въведеното с раздел IV на глава 20 НПК (ДВ, бр. 70 от 1999 г.) споразумение с договорен характер е сред тъй наречените "нови алтернативи" и представлява крачка към осъвременяване на нашето наказателно право и процес.¹⁰

На 13.09.2002 г. Народното събрание прие Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс (ДВ, бр. 92 от 2002 г.) , с който се прави първият опит за съществено изменение на установената през 1968 г. санкционна система на страната. Премахват се наказанията "задължително заселване без лишаване от свобода" и "лишаване от право на местоживеене в определено населено място". Наказанието "поправителен труд без лишаване от свобода" се изпълнява по месторабота, а при уволнение "за размера на остатъка съдът постановява пробация".

Най-радикалното изменение е въвеждането на новото наказание "пробация".¹¹

¹⁰ Трендафилова, Е., Промените в НПК от 1999 г. С., 2000, с. 264 ; Чанкова, Д. Медиацията като иновация в наказателния процес, Сб. 100 години Наказателен кодекс, С., 1996, с. 155

¹¹ Probation en Europe, Hertogenbosch, Pays bas, 1981, с. 19

Наказанието пробация в масово разпространените му образци на европейската практика включва в съдържанието си сериозни ограничения, с възможност последните да бъдат нюансирани и съобразени с личността на осъдения. Тя се възприема от обществеността като подходяща алтернатива на наказанието лишаване от свобода. В повечето страни тя е свързана с прилагането на диференцирани процесуални форми, осигуряващи бърз и икономичен процес, при запазване на възможността за замяна с лишаване от свобода.

Сега пробацията се прилага в почти всички страни на Съвета на Европа. В периода 1992-1995 г. тя се въведе в Унгария, Полша, Чехия и Прибалтийските републики. В процес на изграждане са пробационните служби и в останалите страни на Централна и Източна Европа.

Възприетото в Закона за изменение и допълнение на НК съдържание на наказанието пробация в значителна степен се отклонява от това, вложено в законопроекта, преминал на първо четене на 26.06.2002 г., както и от европейските образци. Наказанието е определено като "съвкупност от ограничителни мерки за контрол и въздействие без лишаване от свобода", както следва: 1. задължителна регистрация по местоживееене; 2. периодични срещи с пробационен служител; 3. включване в квалификационни курсове и програми за обществено въздействие; 4. забрана за посещаване на места, райони и заведения; 5. безвъзмезден труд в полза на обществото.

Възприетото съдържание на пробацията буди възражения, свързани с ефективното ѝ прилагане:

На първо място: При самостоятелното налагане на наказанието пробация, неизпълнението на наложените от съда ограничителни мерки, без основателни причини, не е свързано със санкционни последици. При принципната постановка, че реализирането на пробационните мерки е не само доброволно, но и при съдействието на осъдения, липсата на санкционни последици поставя под съмнение определянето на пробацията като углавна санкция и поставянето ѝ като самостоятелно наказание в системата от наказания по чл. 37 НК. Именно възможността пробацията да се замени с лишаване от свобода я прави годна алтернатива на затвора в страните с дългогодишна практика по прилагането на тази мярка.

Изложеното в известна степен се смекчава с откритата възможност пробацията да се прилага по отношение на условно осъдените и условно-предсрочно освободените, като неизпълнението на наложените ограничителни мерки без основателни причини води до реално изтърпяване на отложеното наказание или неизтърпяната част от него. Очевидно е, че при съществуващата уредба съдът ще се ориентира към прилагане на пробацията именно в тези случаи. Подобно развитие обаче ще бъде във вреда на осъдените, с оглед на последиците от осъждане с лишаване от свобода и наказание без лишаване от свобода.

На второ място: Отпаднало е в сравнение със законопроекта задължението на осъдения "да възстанови щетите от престъплението в срока на наложеното наказание (чл. 43а, ал. 4, т. 1 ПЗИДНК).

Възстановяването на щетите е в основата на ефективността на това наказание, на приемането му от широката общественост като действена алтернатива на лишаването от свобода и в унисон със съвременната правна доктрина, налагаща "възстановителното правосъдие". Аргументът, че е достатъчна установената

възможност осъденият да ползва привилегировани състави при възстановяване на щетите в хода на предварителното производство и съдебно следствие е несъстоятелен. Нищожният дал на осъдените по привилегированите състави е достатъчно показателен за това.

На трето място: Трудно могат да се намерят аргументи за отпадане на задължението осъденият "да проведе лечение в съответствие с медицинските предписания" (чл. 43а, ал. 4, т. 2 ПЗИДНК). При взрива на престъпленията, свързани с наркоманиите и алкохолизма, очевидно е недалновидно да се разчита само на принудителното лечение за противодействие на тези съвременни фактори за криминализация.

2. Неефективността на цялата държавна система за контрол над престъпността в годините на преход се открие като мощен криминогенен фактор. Хаотичната реформа в МВР с необоснованото ликвидиране на структури, нарушени отношения на централизъм и автономия, доведе до безконтролност, некоординираност, бездействие и конфликти в основни звена. Едва в последните години, при категоричното отхвърляне на "политизацията на престъпността", може да се говори за известна стабилизация и кадрово укрепване на структурите на МВР.

Тежкото състояние на съдебната система единодушно е оценявано у нас и от водещите европейски политически и икономически институции като основна пречка в нашите евроинтеграционни усилия. Дейността им е квалифицирана като неефективна, нископрофесионална и силно корумпирана. Особено тревожна е качествената характеристика на кадровата наличност. Ниският процент на разкриваемост, хилядите забатачени предварителни производства с неясна съдба, просрочените с години съдебни дела, ненаписаните с месеци и години мотиви, са само върхът на айсберга. Истинското разочарование настъпва при внимателен прочит на вече изготвени процесуални актове, включително и на повисшестоящи магистрати.

Причините за това са главно в липсата на действаща система за подбор на кадрите, за тяхната подготовка и квалификация, за регулярно атестиране и периодична оценка на приноса им в служебната дейност. На този фон се очертава като неприемлива конституционната и законова уредба на несменяемостта, както по отношение на малкия срок, така и по отношение на условията за несменяемост. Вместо да се търсят допълнителни гаранции за премахване на политически натиск и разправа с магистратите, сега са изключени всякакви оценъчни критерии, свързани с професионални качества, с отговорно изпълнение на задълженията, със съблюдаване на утвърдени морални и нравствени норми. Дори престоят до една година в затвора за извършено непредпазливо престъпление, както и извършването на умишлено престъпление без налагане на наказание лишаване от свобода, са ирелевантни обстоятелства за несменяемостта. Не е нужно да се обосновава доколко тази уредба, установена в период на крайна политизация, съдейства за повишаване на професионалните качества и отговорността на магистратите. Предприетите в последно време действия за изменения в Закона за съдебната власт и други мерки, свързани с подбора и подготовката на магистратите, макар и закъснели, следва да се подкрепят активно в интерес на укрепване на съдебната власт и на борбата с престъпността.

Тежък проблем по пътя към повишаване на ефективността и авторитета на съдебната власт е преодоляването на постоянното противопоставяне на институциите следствие, прокуратура и съд. Раздуханите противоречия от години наред по-скоро целят да прикрият собствените недъзи и безсилие. Малко са периодите в последните десет години на коректни, колегиални отношения, с поглед към единната цел. Като пример може да се посочи съвместната Инstrukция за взаимодействието на органите на Министерството на вътрешните работи, следствието, прокуратурата и съда за осъществяване на защитата на свидетелите по чл. 97а и изготвянето и съхраняването на веществените доказателствени средства по чл. 111, ал. 2 и чл. 191, ал. 3 от НПК. Същата е приета от Министерството на правосъдието, Главната прокуратура, Националната следствена служба и МВР през 1997 г. с цел осигуряване на добра организация по изпълнение на програмите за защита на свидетели.

Особено неприемливо е това противопоставяне в периода на неконтролируемо нарастване на престъпността, на настъплението на организираната и на транснационалната, глобалната престъпност. Както правилно посочва Р. Кларк, сблъскал се с известна несъгласуваност в действията на различни звена в САЩ, за ефективно противостояне на организираната престъпност правоприлагащите институции са длъжни да координират усилията си, без да губят своята самостоятелност. Съвременен за нас звучи въпросът му: "Ако престъпността се оказва в състояние да приеме организирани форми, защо това да не може да направи правоприлагащата дейност".¹²

3. Наказателната политика е единият дял на криминологическата политика с ограничени възможности в борбата с престъпността. Разсъжденията на Р. Кларк преди 30 г. при взрива на престъпността и отежнена социална обстановка в САЩ са изцяло валидни за нашата страна в годините на преход. "В нашето открито общество възможностите на системата за наказателно правосъдие да предотвратява и контролира престъпността е крайно ограничена, колкото и да са големи полагащите от нея усилия, колкото и да са ефективни прилаганите мерки. Макар че ролята ѝ е изключително важна, в общия комплекс от усилия, необходими за предотвратяване на престъпленията, на нея принадлежи съвсем незначително място".¹³ Конструктивния подход Р. Кларк вижда в изграждането на "здрава социална среда": "Ако искаме осъзнато да се борим с престъпността, трябва да си дадем ясен отговор за дехуманизиращото въздействие, което оказват на човека расизмът, невежеството и насилието, корупцията и невъзможността да се ползваш от принадлежащите ти права, бедността, безработицата и безделието, хроническото от поколение в поколение недохранване, вродените психически дефекти и пренебрегване хигиената на бременността, недоимък и заболявания, замърсена околна среда, стари, грозни, уродливи и аварийно-опасни жилища, алкохолизъм и наркомания, безпокойство, страх, ненавист, безнадеждност и несправедливост такива са първоизточниците на престъпността".¹⁴ Това е малка, но особено важна част от криминогенните фактори, които

¹² Кларк, Р. Престъпност в САЩ, Москва, 1975, с. 100

¹³ Пак там, с. 147

¹⁴ Пак там, с. 25

следва да са основен обект на превантивната политика на държавата. В доктрината не се поставя под съмнение водещата роля на превенцията в единната криминологическа политика. На практика обаче на превантивните мерки се отделя второстепенно място с мотиви, свързани с ограничените ресурси на държавата. Този подход е крайно ограничен и недалновиден, а плодовете му могат да се видят в САЩ, където за тридесет години броят на лишените от свобода е нараснал от 650 хиляди на два милиона души.

Превантивните мерки са много широки по характер и обхват, тъй като обхващат всички обществени отношения. Достатъчно е да се посочи, че "класификацията им може да се изгради на базата на различни критерии: а) цел и равнище на действие; б) мащаби на обхват; в) съдържание и характер; г) форма на социално регулиране; д) обекти на профилактично въздействие; е) субекти за профилактично въздействие; ж) сфери на социално направление; з) темпорален признак и т.н."¹⁵

4. Експанзията на транснационалната престъпност в глобализирания свят доведе до съответни реакции от страна на световните организации и конференции, с пряко отношение към националните стратегии и планове за противодействие. Сред тях се открояват Политическата декларация от Неапол и Глобалният план за действие срещу организираната транснационална престъпност, приети от Световната конференция по проблемите на организираната транснационална престъпност на ниво министри, след което приети от Общото събрание на ООН с Резолюция 49/159 от 23.12.1994 г. Това сега е основният международен акт, определящ концепцията и стратегията на превенцията и контрола върху съвременната организирана престъпност. След ратификацията на Конвенцията на Съвета на Европа относно прането, разкриването и конфискуването на доходите от престъпления (1990 г.) бяха приети последователно два едноименни закона през 1996 и 1998 г. Закон за мерките срещу изпирането на пари. Бяха направени и допълнения на НК, главно с въвеждането на чл. 253 НК (ДВ, бр. 62 от 1997 г.)

Голяма е активността на международната общност в набелязване на ефективни пътища за уеднаквяване на стратегиите и мерките за противодействие на язвата на съвременните общества – корупцията. Тук следва да отбележим Резолюция 51/191 на Общото събрание на ООН от 1996 г. Дейност срещу корупцията; Декларация на ООН срещу корупцията и подкупа в международните търговски сделки; Резолюция 53/176 на Общото събрание на ООН от 15.12.1998 г.; Двадесет водещи принципа за борба срещу корупцията; Резолюция 97/24 на Комитета на министрите на ЕС от 6.11.1997 г.; Наказателна конвенция за корупцията на ЕС от 27.01.1999 г. и др.

В последното десетилетие тероризмът претърпя качествени изменения и се превърна в основен фактор за дестабилизация на съвременния свят. Вътрешният тероризъм, като атрибут на организираната престъпност, също се интернационализира и с основание вече се говори за глобален тероризъм. Преструктурирането на борбата срещу тероризма на национално и интернационално

¹⁵ Айдаров, А., Криминология, С. 1998, с. 265

ниво налага преосмисляне на съотношението на гражданските права и действията, произтичащи от процесите за гарантиране на сигурността. Засилването на мерките за контрол и противодействие на тероризма и на международното сътрудничество без съмнение ще се свърже с ограничаване правния статут на гражданина. Засега приетите международноправни стратегии и мерки за борба с организираната транснационална престъпност са надеждна основа за координация на международното сътрудничество и в борбата с тероризма.

5. В България има натрупан опит в областта на криминологическото прогнозиране и планиране. През 1975 г. по решение на Народното събрание Държавният съвет приема "Единна програма за борба с престъпленията и другите правонарушения и противообществени прояви". На криминологическото прогнозиране и планиране се определя ролята на важни инструменти за управление на процесите на борбата с престъпността. Внимание заслужават възложените задължения на всички държавни органи и организации, включително и задължение на Министерския съвет да предвижда ежегодни средства в бюджета за превантивна дейност. Създава се и Междуведомствен съвет за координация и методическо ръководство на превантивната дейност.

В годините на преход бяха последователно приети: Национална програма за противодействие на престъпността (ПМС № 187 от 6.09.1994 г.); Неотложни мерки за противодействие на престъпността (Решение № 227 от 22.05.1995 г. на МС) и Национална стратегия за противодействие на престъпността (приета на 16.07.1998 г. от МС). Тези програми, приети от изпълнителната власт, макар и в голяма степен едностранчиви, съдържаха редица рационални идеи. Поради силната политизация те фигурираха, защото за действие е трудно да се говори, до смяната на съответното правителство. Специално следва да се отбележат разработените раздели в Националната стратегия: система от мерки за борба с организираната престъпност; за борба с разпространение на наркотиците; ограничаване на нелегалната миграция; противодействие на корупцията. Общото за посочените актове е, че липсват ангажменти за съдебната власт, за разгръщане на превантивната дейност и научно обезпечаване. Липсва и цялостна концепция за реформа на законодателството, като правна основа за противодействие на престъпността и особено на новите и транснационални форми.

Назряла е необходимостта от разработване на широкообхватна държавна стратегия за противодействие на престъпността и програма за нейното последователно реализиране. Предвид изключителната значимост на проблематиката концепцията и програмата следва да бъдат приети с решение на Народното събрание. Високият ранг на утвърждаване ще обезпечи ангажирането на всички власти, по-добри позиции за реализация, включително и финансово обезпечаване, съответно и парламентарен контрол, а всичко това ще допринесе за постигането и на по-широк обществен резонанс.

Summary

The System of Penalties in Bulgaria Problems and Prospects

Dr. Zdravko Traikov, Professor of Law

The article focuses on the criminological policy of the state as an integrated strategy for combating crime, in the light of the on-going processes of transition in Bulgaria on the one hand and globalisation on the other hand. The author notes the concomitant dramatic increase in crime and spread of organized transnational crime.

The article analyses consecutively the two major ways of combating crime, i.e. prevention and repression. The author points out that during the period of transition in Bulgaria the accent has been on repression rather than on prevention and alternative measures. He makes a critical review of the system of penalties in Bulgaria. Imprisonment is the most often imposed penalty against a background of low percentage of punished offences. The big number of short-term imprisonment sentences show that in many cases they are the result of the lack of appropriate alternative penalties. The recent (September 2002) amendments to the Criminal Code brought positive changes especially by introducing probation as a new penalty. Still, the relevant provisions raise doubts about its effective implementation as an alternative to imprisonment.

The author makes critical remarks on other factors such as the functioning of the law enforcement system and stresses the need of an effective national program for preventing and combating crime.

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

КОМИТЕТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА КЪМ ООН

Становище съгласно чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права¹

по молба № 763/1997 г. на **Екатерина Павловна Ланцова срещу Руската федерация**
(разгледана на 26 март 2002 г. в рамките на 74-та сесия на Комитета)

(резюме)

Международен пакт за граждански и политически права чл. 6, т. 1: закрила на правото на живот; **чл. 10, т. 1:** право на всяко лице, лишено от свободата си, на хуманно отношение и на уважаване на достойнството му

Пренаселеност, надхвърляща значително предвидения капацитет на мястото за лишаване от свобода, съчетана с лошо проветрение и незадоволителни храна и хигиена, нарушава правата на задържания по чл. 10, т. 1 от Пакта.

Държавите-страни са тези, които имат задължение да осигурят правото на живот на задържаните, без задържаните да са длъжни да искат закрила. С ареста и задържането на едно лице държавата-страна поема задължението да се грижи за живота му. Нейна е грижата да организира местата си за задържане така, че да осигури информираност относно здравословното състояние на задържаните, доколкото това може разумно да се очаква. Липсата на финансови средства не може да ограничи тази отговорност.

1. Молбата е подадена от Екатерина Павловна Ланцова, майка на починалия Владимир Албертович Ланцов. Тя твърди, че синът ѝ е станал жертва на нарушение от страна на Руската федерация на чл. 6, т. 1, чл. 7 и чл. 10, т. 1 от Международния пакт за граждански и политически права.

Фактите, изложени в молбата

2.1. През август 1994 г. по време на скандал Владимир Ланцов ранил човек. По този повод срещу него било образувано наказателно производство, а било заведено и гражданско дело. На 1 март 1995 г. той изплатил напълно обез-

¹ CCPR/C/74/D/763/1997, 15 April 2002

щетенето за вреди, присъдено по гражданското дело. В очакване на насроченото за 13 април 1995 г. разглеждане на наказателното дело от съда, той бил на свобода, но на 5 март 1995 г., след като не се явил на среща със следователя, бил задържан под стража в центъра за предварително задържане "Матроская тишина" в Москва, където починал на 6 април 1995 г. на 25-годишна възраст.

2.2. Г-жа Ланцова твърди, че към момента на задържането под стража синът ѝ бил здрав. Разболял се заради много лошите условия в затвора. Според нея, въпреки многократните си молби той не получил медицински грижи. Тя твърди също, че Руската федерация не е направила необходимото за изправяне на виновните лица пред правосъдието.²

2.3. Молителката поддържа, че условията в московските центрове за предварително задържане са нечовешки, по-специално поради крайната им пренаселеност, лошото проветрение, недостатъчната храна и ужасяващата хигиена. Тя припомня доклада от 1994 г. на специалния докладчик по въпросите за предотвратяване на изтезанията³ пред Комисията по правата на човека, в който се констатира, че прекалената населеност допълнително засилва невъзможността да се осигуряват достатъчно храна и медицински грижи, и се отбелязва голямото разпространение на болести в центровете⁴. "Матроская тишина" е изрично посочен в доклада: "Условията там са жестоки, нечовешки и унижителни; те могат да бъдат приравнени на изтезание"⁵.

2.4. Молителката твърди, че според съкилийниците на нейния син физическото и психическото му здраве започнали да се влошават скоро след задържането му в "Матроская тишина". Той отслабнал, вдигал температура, кашлял и не можел да си поема въздух. Няколко дни преди смъртта си престанал да се храни и пиел само студена вода. Започнал да блънува и в крайна сметка изгубил съзнание.

2.5. След първата седмица от задържането на Ланцов другите задържани поискали да го прегледа лекар. Един или два прегледа се провели в килията, като лекарят предписал аспирин за температурата. Между 3 и 6 април обаче, когато състоянието на болния се влошавало видимо бързо, Ланцов не бил прегледан, въпреки многократните искания на съкилийниците му. На 6 април, след техните викове за помощ, пристигнал медицински персонал с носилка. Ланцов починал по-късно същия ден в затворническата болница. В смъртния акт като причина за смъртта е посочена "остра сърдечна/циркулаторна недостатъчност, отравяне, обща слабост с неизвестна етиология".

2.6. Що се отнася до изчерпването на вътрешноправните средства за защита молителката твърди, че решението за започване на наказателно разследване по обстоятелствата, свързани със смъртта на Владимир Ланцов, е било от компетентността на началника на центъра за предварително задържане, като

² В молбата се сочи също така, че семейството и местната служба за гражданско състояние не били уведомени за смъртта до 11 април 1995 г., когато адвокатът на г-н Ланцов отишъл да се срещне с него в центъра за задържане и научил, че е починал. Видно от писмо на прокуратурата въпросът бил разследван от началника на центъра, но резултатите са неизвестни.

³ Доклад от Найджъл С. Родли, представен съгласно резолюция 1994/37 на Комисията по правата на човека (E/CN.4/1995/34/Add.1).

⁴ Пак там, § 41

⁵ Пак там, § 71

окончателно решение по въпроса се вземало от прокуратурата. Ланцова едновременно и многократно поискала образуване на наказателно производство, което неизменно ѝ било отказано. Поради това молителката счита, че са изчерпани всички вътрешноправни средства за защита.

2.7. Прокурорските постановления за отказ да се образува разследване се основават на заключението, че смъртта е настъпила в резултат на съчетанието между пневмония и стресиращите условия на задържането и че при тези обстоятелства ще бъде невъзможно да се установи отговорност на персонала на центъра за предварително задържане.

Оплакванията

3. Г-жа Ланцова твърди, че Руската федерация е нарушила основните права на нейния син, като е причинила смъртта му вследствие на задържане при невъзможни за оцеляване условия, както и че не е изпълнила задължението си да осигури действителна правна защита срещу тези нарушения. Според нея това представлява нарушение на чл. 6, т. 1, чл. 7 и чл. 10, т. 1 от Пакта.

Решение на Комитета по допустимостта

4. С нота от 23 март 1998 г. държавата-страна уведоми Комитета, че няма възражения по допустимостта на молбата.

5.1. Преди да разгледа молбата по същество, Комитетът по правата на човека съгласно чл. 87 от вътрешния си правилник трябва да определи дали тя е допустима по смисъла на Факултативния протокол към Пакта.

5.2. Комитетът се увери, както се изисква от чл. 5, т. 2 (а) от Факултативния протокол, че въпросът не е предмет на разглеждане от друг международен орган.

5.3. Поради това на 7 юли 1998 г., по време на своята 63-та сесия, Комитетът реши, че молбата може да постави въпроси от гледна точка на чл. 6, т. 1, чл. 7 и чл. 10, т. 1 от Пакта и е допустима.

Становище на държавата-страна по същество

6.1. В становището си от 28 декември 1998 г. по съществото на молбата държавата-страна посочва, че Ланцов е бил арестуван на 5 март 1995 г., а на 7 март 1995 г. е бил прехвърлен в центъра за предварително задържане и настанен в обща килия. Според установената процедура при постъпването в центъра бил подложен на медицински преглед, при който не се оплакал от здравословното си състояние, не били констатирани физически аномалии и флуорографският преглед не показал патологично състояние. На 6 април към 9 часа неговите съкилийници предупредили охраната, че той не се чувства добре. След медицински преглед от дежурния лекар, Ланцов бил приет по спешност в болницата към центъра, където починал в 9.15 ч. Смъртта била разследвана от лекарска комисия, която констатирала причината ѝ. Държавата-страна поддържа, че общото възпаление на белите дробове и на плеврата, пропусъкът на пациента да поиска медицинска помощ и условията на живот в затвора са допринесли за бързия фатален изход.

6.2. Държавата-страна признава, че по време на задържането на Ланцов центровете (следствени изолатори) са били над два пъти по-населени от предвиденото, поради което условията не са отговаряли на тогава действащите разпоредби. Комисията по разследването не установила лекарска грешка, а заключението за причината за смъртта било потвърдено от извършената на 13 май 1995 г. аутопсия.

6.3. Тъй като не било налице престъпление, прокуратурата не образувала наказателно производство. Установило се, че семейството не е било незабавно уведомено за смъртта, и на съответното длъжностно лице била потърсена отговорност.

6.4. Държавата-страна признава, че положението в центровете за задържане представлява голям проблем за нея и че няма изгледи той да бъде решен бързо. Предприети били мерки за реформиране на системата и за подобряване на условията, за да се задоволят международните стандарти. Били направени стъпки за преминаване на местата за лишаване от свобода от системата на Министерство на вътрешните работи в тази на Министерство на правосъдието. В ход било увеличаване на местата в центровете за задържане и в затворите, но процесът се спъвал от финансови трудности.

Отговор на молителката по становището на държавата-страна по съществуващото на делото

7.1. В отговор от 21 декември 2000 г. молителката отбелязва, че държавата-страна признава най-важните факти по делото и че условията в центъра за задържане са причинили смъртта на нейния син.

7.2. Молителката подчертава, че на сина ѝ е оказана медицинска помощ едва 15 минути преди неговата смърт. Въпреки многократните предупреждения относно състоянието му, лекарите не предприели нищо. Според молителката това е практика в този затвор. Що се отнася до липсата на адекватно разследване тя изтъква, че ако прокуратурата беше направила истинска проверка, тя би събрала достатъчно данни за виновно поведение чрез разпит на другите задържани⁶.

7.3. Молителката оспорва и твърдението на държавата-страна, че броят на задържаните в центровете е надхвърлял само два пъти предвидения им капацитет. Според свидетелски показания там имало пет пъти повече от предписания брой задържани и те били принудени да спят на смени, поради липсата на достатъчно легла.

7.4. Що се отнася до късното уведомяване на семейството за смъртта, молителката твърди, че властите в действителност не са направили никакъв опит за уведомяване. Ако адвокатът на сина ѝ не бил поискал среща с него, никой не можел да бъде сигурен дали и кога тя би научила истината за смъртта му.

⁶ Молителката се позовава на показанията на г-н Игор Крипеневич, че г-н Ланцов е бил сериозно болен през последната седмица и че последните три дни, когато състоянието му е било критично, властите са отказали да му помогнат. Досието съдържа копия от отказите на прокуратурата. В неин отговор от 9 април 1996 г. се казва, че другите задържани са били разпитани, но са дали противоречиви показания относно факта дали през последните два-три дни преди смъртта му г-н Ланцов е бил прегледан от лекар.

7.5. Накрая молителката изтъква, че държавата-страна се опитва да избегне отговорността си с посочването на бъдещи мерки и актове за подобряване на положението в затворите. Това според нея не означава нищо друго, освен признание за нечовешките условия в тях. Приемането на по-късни мерки или актове не можело да промени факта, че Руската федерация е нарушила човешките права на 25-годишен човек в отлично здраве и че това нарушение му е струвало живота.

Решение на Комитета по същество

"8.1. Комитетът по правата на човека разгледа молбата, като взе предвид всички предоставени му от страните писмени данни, както го задължава чл. 5, т. 1 от Факултативния протокол.

8.2. Комитетът трябва да установи дали държавата-страна е нарушила чл. 6, т. 1, чл. 7 и чл. 10, т. 1 от Пакта във връзка със смъртта на сина на молителката.

9.1. Що се отнася до условията на задържане Комитетът отбелязва признанието на държавата-страна, че те са били лоши и че към момента на събитията в центровете за задържане е имало два пъти повече от предвидения брой хора. Той взема предвид и конкретните данни, предоставени от молителката, по-специално че броят на задържаните в действителност е надхвърлял пет пъти позволения капацитет и че условията в "Московская тишина" са били нечовешки, поради лошото проветрение и незадоволителните храна и хигиена. Комитетът намира, че поставянето на сина ѝ в тогава съществувалите в този център условия съставлява нарушение на правата му по чл. 10, т. 1 от Пакта.

9.2. Що се отнася до смъртта на г-н Ланцов, Комитетът взема предвид твърденията на молителката, основани на показанията на няколко задържани по същото време, че след влошаването на здравето на сина ѝ той е получил медицински грижи само в последните минути от живота си, че предните дни администрацията му е отказала такива грижи и че това е причинило смъртта му. Комитетът взема предвид и предоставената от държавата-страна информация, а именно че са проведени няколко проверки относно причината за смъртта остра пневмония, предизвикала сърдечна недостатъчност, както и че г-н Ланцов не е поискал лекарска помощ. Комитетът припомня, че държавите-страни са тези, които имат задължение да осигурят правото на живот на задържаните, без задържаните да са длъжни да искат закрила. Заявеното намерение на държавата-страна да подобри условията е ирелевантно при разглеждането на настоящото дело. Комитетът отбелязва, че държавата-страна не е оборила причинната връзка между условията на задържането на г-н Ланцов и фаталното влошаване на здравето му. Освен това, дори и да се приеме твърдението ѝ, че нито г-н Ланцов, нито другите задържани са поискали своевременно медицинска помощ, същественото е, че с ареста и задържането на лицата държавата-страна поема задължението да се грижи за живота им. Нейна е грижата да организира местата си за задържане така, че да осигури информираност относно здравословното състояние на задържаните, доколкото това може разумно да се очаква. Липсата на финансови средства не може да ограничи тази отговорност. Комитетът счита, че една добре работеща медицинска служба в центъра за задържане е

можела и е трябвало да има информация за опасната промяна в здравословното състояние на г-н Ланцов. Според Комитета държавата-страна не е взела необходимите мерки за защита на неговия живот в периода, който е прекарал в центъра за задържане. Поради това Комитетът по правата на човека заключава, че в случая е налице нарушение на чл. 6, т. 1 от Пакта.

9.3. Предвид горните констатации за нарушения на членове 6 и 10 от Пакта, Комитетът не смята за нужно да се произнася и по евентуално нарушение на чл. 7.

10. Комитетът по правата на човека, действайки по силата на чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права, счита, че държавата-страна не е изпълнила задължението си да осигури закрила на г-н Ланцов, който е загубил живота си като пряк резултат от съществуващите условия в мястото за задържане. Комитетът приема, че са нарушени чл. 6, т. 1 и чл. 10, т. 1 от Пакта.

11. Комитетът е на становище, че по силата на чл. 2, т. 3 (а) от Пакта г-жа Ланцова има право на ефикасно средство за възстановяване на нарушените права. Държавата-страна следва да предприеме ефикасни мерки: а) да предостави справедливо обезщетение; б) да разпореди официално разследване относно смъртта на г-н Ланцов; в) да осигури подобни нарушения да не се повтарят в бъдеще, по-специално като предприеме незабавни стъпки за съобразяване на условията на задържане със задълженията ѝ по чл. 6 и чл. 10 от Пакта.

12. Имайки предвид, че с присъединяването си към Факултативния протокол държавата-страна е признала компетентността на Комитета да решава дали има или не нарушение на Пакта и че съгласно чл. 2 от Пакта се е задължила да гарантира на всички лица на нейна територия или под нейна юрисдикция признатите от Пакта права и да предостави ефикасни средства за възстановяването им при установено нарушение, Комитетът изисква държавата-страна да му предостави в 90-дневен срок сведения за мерките, които са взети за съобразяване с неговото становище. Наред с това Комитетът изисква държавата-страна да публикува становището му."

Резюме и превод от английски език: Ивайло Костов

КОМИТЕТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА КЪМ ООН

Становище съгласно чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права¹

по молба № 721/1996 г. на **Клемент Бодо срещу Тринидад и Тобаго** (разгледана на 2 април 2002 г. в рамките на 74-та сесия на Комитета)

(резюме)

Международен пакт за граждански и политически права чл. 9, т. 3: право на арестувания или задържания по обвинение в престъпление да бъде съден в разумен срок или да бъде освободен; **чл. 14, т. 3 (с):** право на обвиняемия да бъде изправен пред съда без неоправдано забавяне; **чл. 10, т. 1:** право на всяко лице, лишено от свободата си, на хуманно отношение и на уважаване на достойнството му; **чл. 7:** забрана за подлагане на мъчение, жестоко, безчовечно или унижително третиране; **чл. 17:** забрана за своеволно и незаконно вмешателство в кореспонденцията; **чл. 18:** свобода на мисълта, съвестта и вероизповеданието

1. Молбата е подадена от Клемент Бодо, гражданин на Тринидад и Тобаго, който изтърпявал наказание десет години лишаване от свобода. Въпреки че не са посочени конкретни текстове от Пакта, молбата засяга въпроси по членове 7, 9, т. 3, 10, т. 1, 14, т. 3 (с) и 18, т. 1.

Фактите, изложени в молбата

2.1. Молителят твърди, че е задържан от 21 април 1989 г. На 24 януари 1992 г. бил осъден на десет години лишаване от свобода за кражба и се очаквало да бъде освободен най-рано на 31 декември 1998 г.²

2.2. На 3 декември 1990 г., докато бил още в ареста, в килията му били намерени карта на затвора и ръчно изработено оръжие. За наказание бил преместен в специален строго охраняван блок за "бегълци", където продължавал да се намира и към момента на подаване на молбата. В продължение на 23 часа всеки ден бил заключван в килията, където спял върху килим с дебелина 1 инч³. Позволявали му да излиза навън само веднъж дневно, за да вземе въздух и да се измие. Пускали го на място, където се изхвърляли урината и изпражненията на задържаните, докато на други било позволено да излизат на по-широко и по-

¹ CCRP/C/74/D/721/1996, 15 April 2002

² Не е предоставена актуална информация дали все още е лишен от свободата си.

³ = 25.3995 mm (Б.пр.)

чисто място, където имали право да се упражняват, да играят тенис и футбол и да извършват други дейности. Неговото място за разходка било влажно, хлъзгаво, инфектирано с червеи и мухи, а по земята често имало фекалии. Когато се оплаквал от условията там, бил оставян в килията. През март 1991 г. хранителният му режим бил ограничен в продължение на 21 дни.

2.3. В резултат на условията на задържането, молителят започнал да ослепява. Лекарят на затвора препоръчал да му бъде осигурена естествена светлина поне три часа дневно, но тази препоръка не се спазвала. Въпреки че на другите задържани в строго охранявания блок било позволено да участват в забавни програми и в християнски или мюсюлмански служби, на молителя тези привилегии били отказани.

2.4. При фотографирането след осъждането му, фотографът го накарал да си обръсне брадата, въпреки твърденията на молителя, че мюсюлманската му вяра му забранявала това. Той се оплакал пред инспектора на затворите, който му позволил отново да си пусне брада.

2.5. На 1 декември 1992 г. надзирателите нанесли побой над молителя и го заплашили. Впоследствие той научил, че негов съкилийник го е уличил в планове за бягство.

2.6. На 18 януари 1993 г. молителят бил претърсен, молитвените му дрехи били отнети, а брадата му насилствено обръсната. Бил му нанесен побой от надзиратели. Искането му за незабавна медицинска помощ не било уважено. Няколко седмици по-късно, по повод оплаквания за постоянна болка, медицинският служител му дал аналгетици. На 27 май 1993 г. молителят подал писмено оплакване до инспектора на затворите, но не били предприети действия.

2.7. Неколкократно бил изпращан в друг затвор по неизвестни за него причини. Там той бил оставян в слабо осветена килия 24 часа в денонощието и не бил извеждан. При връщането му бил принуждаван да се съблича гол, да изтегля назад препуциума си, да се разкравча и да кляка 3 – 4 пъти пред надзирателите. Според молителя, другите затворници не били подлагани на такова унижение.

2.8. Молителят неколкократно бил бит от надзирателите и заплашван във връзка с оплакването му пред ООН, а изпратените му писма не винаги му се давали. Той трябвало да иска разрешение преди да пише до когото и да било и се случвало да му отказват разрешение да пише до ООН, до Президента и до адвоката си.

Оплакванията

3.1. Молителят твърди, че условията на задържането му били нечовешки и че в резултат на това зрението му се влошило.

3.2. Поддържа, че е нарушено правото му да изповядва религията си, тъй като му било забранено да участва в мюсюлмански служби, молитвените му книги били отнети, а брадата му двукратно обръсната.

3.3. Твърди, че начинът, по който е бил претърсван, бил унизителен и не се прилагал спрямо други затворници, а нанесените му побои непровокирани и нечовешки.

3.4. Накрая, било му много трудно да получава и предава информация от

и към ООН и лица извън затвора, поради заплахите от страна на надзирателите и вмешателството в кореспонденцията му.

Решение на Комитета по допустимостта

4.1. На своята 66-та сесия Комитетът разгледа въпроса за допустимостта на молбата. Със загриженост отбеляза липсата на сътрудничество от страна на заинтересуваната държава, която не е представила никакво становище по допустимостта.

4.2. Комитетът установи, както се изисква от чл. 5, т. 2 (а) от Факултативния протокол, че въпросът не е бил разглеждан в рамките на друга процедура на международно разследване или решаване.

4.3. Комитетът отбелязва, че държавата-страна не е заявила да са налице никакви вътрешноправни средства, които още не са изчерпани от молителя.

4.4. Комитетът реши, че при липсата на становище на държавата-страна и след като не са му известни каквито и да било пречки за допустимостта на молбата, същата може да повдигне въпроси по-специално по членове 7, 10 и 18 от Пакта които следва да се разгледат по същество. В съответствие с това, на 5 юли 1999 г. той обяви молбата за допустима.

Решение на Комитета по същество

5.1. Въпреки напомнителните писма от 25 септември 2000 г. и 11 октомври 2001 г., държавата-страна не е представила становище по същество. Комитетът със съжаление отбелязва липсата на сътрудничество от нейна страна и припомня, че съгласно чл. 4, т. 2 от Факултативния протокол държавата-страна следва да предостави на Комитета добросъвестно и в срок цялата информация, с която разполага. При липса на информация от държавата, той следва да се довери на твърденията на молителя, доколкото са подкрепени с доказателства.

5.2. Комитетът отбелязва, че към момента на подаване на молбата Тринидад и Тобаго е била страна по Факултативния протокол. Оттеглянето на държавата-страна от Факултативния протокол на 27 март 2000 г., в сила от 27 юни 2000 г., не засяга компетентността на Комитета да разгледа настоящата молба по същество.

6.1. Комитетът разгледа настоящата молба в светлината на цялата налична информация, съгласно изискванията на чл. 5, т. 1 от Факултативния протокол.

6.2. Комитетът отбелязва, че молителят е бил задържан в продължение на две години и девет месеца преди да бъде осъден, и отново потвърждава постоянната си практика, че всички стадии на съдебното производство следва да бъдат провеждани без ненужно забавяне. Комитетът заключава, че период от 33 месеца между ареста и произнасянето на присъда съставлява ненужно забавяне и не може да се счита за съвместим с разпоредбите на чл. 9, т. 3 от Пакта, при отсъствието на каквото и да било обяснение от държавата-страна, оправдаващо забавянето или обясняващо защо досъдебното разследване не е могло да приключи по-рано и защо молителят е бил задържан през целия този период, без присъда. Поради това Комитетът намира, че е налице нарушение на чл. 9, т. 3 от Пакта.

6.3. Комитетът смята, че забавянето в изправянето на молителя пред съд, при липсата на каквото и да било обяснение от държавата-страна, съставлява нарушение на чл. 14, т. 3 (с) от Пакта.

6.4. Комитетът отбелязва оплакването на молителя по точки 2.2 и 2.6 по-горе относно задържането му при ужасяващи и нездравословни условия, в резултат на което зрението му се влошило. Според Комитета описаните условия нарушават правото на молителя да бъде третиран хуманно и с уважение към присъщото достойнство на човешката личност, поради което са в противоречие с чл. 10, т. 1 от Пакта.

6.5. Относно физическото насилие над молителя, по-специално инцидента, описан в т. 2.6 по-горе, заплашването му с насилие и третирането му по време на претърсването от надзирателите (т. 2.7), Комитетът реши, че при отсъствие на каквото и да било обяснение от държавата-страна, такова отнасяне съставлява нарушение на чл. 7 от Пакта.

6.6. Що се отнася до твърденията на молителя, че му е било забранено да носи брада и да участва в религиозните служби и че молитвените му книги са били отнети, Комитетът потвърждава отново, че свободата на изповядване на религия или убеждение чрез богослужение, ритуали, обреди и обучение обхваща широк кръг от действия и че понятието богослужение включва ритуални и церемониални действия, с които се дава израз на вярата, както и различни практики, присъщи на такива действия. При отсъствие на каквито и да било обяснения от държавата-страна относно твърденията на молителя по точки 2.3 - 2.6, Комитетът заключава, че е налице нарушение на чл. 18 от Пакта.

6.7. Относно твърденията на молителя за посегателства върху личния живот и достойнството му, при отсъствието на каквото и да било обяснение от държавата-страна, Комитетът заключава, че правата му по чл. 17 са били нарушени.

7. Комитетът по правата на човека, действащ съгласно чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права, приема становището, че представените пред него факти разкриват нарушение на членове 7, 9, т. 3, 10, т. 1, 14, т. 3 (с), 17 и 18 от Международния пакт за граждански и политически права.

8. Съгласно чл. 2, т. 3 (а) от Пакта, Комитетът счита, че молителят има право на подходящо средство за възстановяване на нарушените му права, включващо обезщетение за третирането, на което е бил подложен. Държавата-страна е длъжна да предприеме мерки подобни на нарушения да не се извършват в бъдеще.

9. Като се има предвид, че с присъединяването си към Факултативния протокол държавата-страна е приела юрисдикцията на Комитета да се произнася дали е налице нарушение на Пакта и че съгласно чл. 2 от Пакта тя е поела задължението да гарантира на всички лица на нейна територия и под нейна юрисдикция правата по Пакта, а при установяване на нарушение да предостави ефикасно и подлежащо на изпълнение средство за възстановяването му, Комитетът изисква от държавата-страна да му предостави в 90-дневен срок сведения за мерките, които са взети за съобразяване с неговото становище. От държавата-страна се изисква и да публикува становището на Комитета."

Резюме и превод от английски език: Даниела Екимова

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Дело Кийнан срещу Обединеното кралство

(Keenan v. the United Kingdom)

жалба № 27229/95 г.

Решение от 3 април 2001 г. на III отделение на Съда

Европейска конвенция за правата на човека чл. 2: право на живот; чл. 3: забрана за изтезания, нечовешко или унижително отнасяне; чл. 13: ефикасно вътрешноправно средство за защита

Обхватът на позитивното задължение по чл. 2 следва да се тълкува по начин, който не налага на властите невъзможно или непропорционално бреме.

Отнасянето към психичноболен човек може да е несъвместимо със стандартите на чл. 3, дори и ако лицето не е в състояние да посочи конкретни неблагоприятни последици.

Ако психическото състояние на затворника не му позволява да се възползва от каквото и да било налично средство за защита срещу наложено му дисциплинарно наказание, това обосновава не отсъствието на нужда от такова средство, а напротив нуждата от автоматичен преглед на наказанието. Затворникът има право на средство за защита, което би могло да доведе до отмяна на наложено му дисциплинарно наказание, преди то да бъде приведено в изпълнение или изтърпяно.

При нарушения на чл. 2 и чл. 3, които са едни от най-фундаменталните разпоредби на Конвенцията, компенсацията за неимуществени вреди по принцип следва да бъде на разположение като част от възможните средства за поправяне на нарушението.

Факти по делото

Жалбоподателката е майка на Марк Кийнан, който се обесил на 15 май 1993 г., на 28 годишна възраст, в затвора, където изтърпявал наказание лишаване от свобода.

От 21 годишна възраст Марк Кийнан получавал периодично лечение с антипсихотични медикаменти. Анамнезата му включвала симптоми на параноя, агресия и съзнателно самонараняване, а поведението му било на моменти непредсказуемо.

През ноември и декември 1992 г. на два пъти бил лекуван в болница, след като си инжектирал свръхдоза инсулин. На 18 декември, веднага след изписването му, бил задържан под стража за побой над приятелката му. Бил приет в здравната служба към затвора за наблюдение и преценка на състоянието му. На 24 декември бил освободен под гаранция.

Кийнан постъпил отново в затвора на 1 април 1993 г., след като бил осъден на четири месеца лишаване от свобода за нанесения побой, и пак бил приет в здравната служба за наблюдение и преценка. На 5 април главният лекар на затвора д-р Кейт се консултирал с психиатъра д-р Робъртс, лекувал Кийнан преди постъпването му в затвора. На 14 април затворникът се барикадирал в здравната служба в знак на протест срещу преместването му в обикновена килия. По повод инцидента му било наложено условно наказание от 14 дни допълнително лишаване от свобода. На 16 април той бил преместен в обикновена килия, но следващата вечер бил върнат в здравната служба, тъй като си бил направил примка от чаршаф. Кийнан бил настанен в немебелирана килия и поставен на наблюдение през 15 минути. Последвалият нов опит за преместването му в обикновена килия също бил неуспешен, тъй като Кийнан изпитвал паника и параноя. На 29 април бил прегледан от приходящия психиатър на затвора д-р Роу, който посочил, че Кийнан е стар негов пациент, и предписал промяна на медикаментите. Отбелязал, че Кийнан няма готовност да бъде настанен заедно с другите затворници и трябва да бъде в самостоятелна килия.

На 30 април психическото състояние на Кийнан се влошило, проявил агресия и параноя. Д-р Сийли, който нямал психиатрична подготовка, приел, че това се дължи на промяната на медикаментите, поради което предписал отново старите лекарства. В 18 ч. Марк Кийнан нападнал двама болнични служители, единия от които сериозно. Бил настанен в немебелирана килия в здравната служба и поставен на наблюдение през 15 минути. На 1 май д-р Бикертън, който имал шестмесечна подготовка по психиатрия, удостоверил, че Кийнан е годен да се изправи пред началника на затвора във връзка с нападението и да бъде изолиран в наказателния корпус на затвора. Същия ден, по разпореждане на заместник-началника на затвора, той бил изолиран в наказателния корпус, което означавало много ограничени контакти с персонала и никакви с други затворници. По-късно следобед обаче бил върнат в немебелирана килия в здравната служба и поставен на наблюдение през 15 минути, тъй като заплашвал, че ще се само-нарани. На 3 май заявил, че се чувства добре, и с негово съгласие отново бил изолиран в наказателния корпус. От този момент до самоубийството му на 15 май в здравния му картон не били направени вписвания, с изключение на едно съобщение за дадено лекарство. Кийнан бил посещаван редовно в рамките на обичайните сутрешни визитации в изолятора, извършвани от д-р Брадли, която нямала психиатрична подготовка.

В книгата за събитията в изолационния корпус обаче били направени редица вписвания за Марк Кийнан в периода 4 – 10 май. Посочвало се, че той проявявал агресия, обиждал и заплашвал персонала, имал странно поведение, през първите дни отказвал да взема лекарствата си.

Заместник-началникът се произнесъл по нападението над служителите на 14 май – около две седмици след събитието. Марк Кийнан бил намерен за виновен и му било наложено наказание 28 дни допълнително лишаване от свобода, заедно със 7 дни лишаване от контакти и изключване от работа, в изолационния корпус. Към онзи момент оставали само девет дни до освобождаването му, което с наказанието било отложено за 20 юни 1993 г.

На следващата сутрин – 15 май, д-р Бикертън посетил затворника, който изглеждал спокоен и се държал учтиво. Заместник-началникът също го посетил

и по-късно обяснил, че Кийнан бил леко възбуден, но се успокоил, когато му казали, че ще може да си купува цигари. Следобед затворникът бил посетен от приятел, според когото бил разстроен от увеличението на наказанието, но иначе в добро състояние на духа. Служителят, върнал Кийнан в килията му след посещениято, си спомня, че той бил много приказлив и изглеждал в добро разположение. Друг служител на затвора видял Кийнан около 15:15 ч. и според него той изглеждал добре.

По-късно, към 18:25 18:30 ч., дежурният отсъствал за десетина минути. Когато се върнал, забелязал, че някой е изключил звуковата аларма за неговата площадка, но имало светлинен сигнал. Дежурният повикал свой колега и двамата веднага отишли в килията на Марк Кийнан. В 18:35 ч. го открили да виси от решетките с помощта на примка, направена от чаршаф. В 19:05 ч. бил обявен за мъртъв.

В определен момент преди самоубийството, Марк Кийнан бил натиснал алармата в килията си според дежурния служител очевидно по време на отиването му до тоалетната.

В писмо без дата до д-р Робъртс, получено по-късно, Кийнан пишел, че не издържа повече, че се чувства нестабилен и че лекарите не му помагат. Молел д-р Робъртс да го лекува след освобождаването му и да изпрати становище до началника на затвора.

При проведеното коронерско разследване¹ съдебните заседатели приели, че смъртта на Кийнан е нещастен случай.

Жалбоподателката била консултирана от адвокат от Съвета за безплатна правна помощ, който я уведомил, че по вътрешното право няма изгледи да получи обезщетение за смъртта на сина си. Въз основа на това мнение не ѝ била отпусната безплатна правна помощ за предявяване на иск.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Относно твърдяното нарушение на чл. 2 от Конвенцията

82. Жалбоподателката се оплаква, че администрацията на затвора се е отнесла със сина ѝ по начин, който е в нарушение на задължението ѝ да защити живота му.

83. Правителството оспорва това твърдение, а Комисията е приела с 15 срещу 5 гласа, че не е налице нарушение на тази разпоредба.

"88. Съдът припомня, че първото изречение на чл. 2, т. 1 задължава държавата не само да се въздържа от умишлено и неправомерно лишаване от живот, но също и да предприема подходящи стъпки за опазване живота на лицата под нейна юрисдикция (виж решението по делото L.C.B. срещу Обединеното кралство² от 09.06.1998 г., *Reports of judgments and decisions* 1998-III, стр. 1403, § 36). Това включва първостепенното задължение на държавата да гарантира правото на живот, като създаде ефикасни наказателноправни разпоредби за възпиране извършването на престъпления срещу личността, подкрепени от механизъм за

¹ Особено разследване при смъртни случаи, провеждано в Обединеното кралство б.пр.

² L.C.B. v. the United Kingdom

правоприлагане с оглед предотвратяване, ограничаване и наказване нарушенията на такива разпоредби. То обхваща при съответни обстоятелства и позитивното задължение на властите да вземат превантивни оперативни мерки, за да защитят индивид, чийто живот е застрашен от престъпни действия на друг индивид (виж решението по делото Осман срещу Обединеното кралство³ от 28.10.1998 г., Reports 1998-VIII, § 115).

89. Като се имат предвид трудностите при поддържане на реда в съвременните общества, непредсказуемостта на човешкото поведение и оперативният избор, който трябва да се прави с оглед на приоритетите и ресурсите, обхващат на позитивното задължение следва да се тълкува по начин, който не налага на властите невъзможно или непропорционално бреме. Поради това не всеки твърдящ риск за живота може да доведе до изискване по Конвенцията властите да предприемат оперативни мерки, за да предотвратят материализирането му. За да възникне позитивно задължение, трябва да се установи, че те са знаели или е трябвало да знаят в съответния момент за съществуването на действителен и непосредствен риск за живота на конкретен индивид от престъпни действия на трето лице и че в рамките на правомощията си са пропуснали да вземат мерки, за които разумно може да се очаква, че биха избегнали този риск (виж цитираното решение по делото Осман, § 116). По това дело Съдът е трябвало да прецени до каква степен казаното се прилага, когато опасността за едно лице произтича от самоувреждане.

90. Относно затворниците Съдът вече е имал повод да подчертае, че лишениите от свободата си лица са в уязвимо положение и че властите са длъжни да ги защитават. В тежест на държавата е да даде сметка за всички увреждания, претърпени по време на задържането, и това задължение е особено строго в случай на смърт на лицето (виж например Салман срещу Турция⁴ [GC] no. 21986/93, ECHR 2000-VII, § 99). Може да се отбележи, че тази необходимост от щателно проучване е призната от вътрешното право на Англия и Уелс, където автоматично се провежда разследване в случай на смърт в затвора и където вътрешните съдилища приемат, че администрацията на затворите е длъжна да полага грижи за задържаните лица.

91. Правителството твърди, че в случаите, когато лицето отнема собствения си живот, са налице особени обстоятелства с оглед на принципите за достойнство и свобода на волята, които забраняват всяко насилствено лишаване на индивида от свобода на избор и действие. Съдът вече е приемал, че върху превантивните мерки на властите неизбежно биха се поставили ограничения поради, например в контекста на полицейски действия, гаранциите на членове 5 и 8 от Конвенцията (виж цитираното решение Осман, §§ 116 и 121). Администрацията на затвора също следва да изпълнява задълженията си по начин, съвместим с правата и свободите на засегнатото лице. Има общи мерки и превантивни действия, които могат да се използват за ограничаване възможностите за самоувреждане, без да се засегне свободата на волята на лицето. От обстоятелствата в конкретния случай ще зависи дали по отношение на затворника са необходими по-строги мерки и дали прилагането на такива мерки е разумно.

³ Osman v. the United Kingdom

⁴ Salman v. Turkey, решение на голямото отделение

92. В светлината на гореизложеното Съдът разгледа въпроса дали властите са знаели или е трябвало да знаят, че за Марк Кийнан съществува реална и непосредствена опасност от самоубийство, и ако това е било така, дали те са предприели всички действия, които разумно биха могли да се очакват от тях, за да предотвратят тази опасност."

93. Не се спори, че Кийнан е имал психическо страдание, но правителството оспорва твърдението на жалбоподателката, че е бил шизофреник. Релевантността на разликата е в това, че като диагностициран шизофреник той би могъл да страда от състояние, при което рискът от извършване на самоубийство е добре известен и висок. Съдът отбелязва, че в материалите по делото липсва официална диагноза шизофрения, която да е била поставяна от психиатър, лекувал Кийнан.

94. Съдът констатира обаче, че администрацията на затвора е била наясно, че проблемът на Марк Кийнан е хроничен и включва психоза, както и че той има самоубийствени наклонности. Следователно властите са знаели, че той представлява потенциална опасност за собствения си живот.

95. Главният лекар на затвора е изразил известно съмнение относно искреността на заканите на Марк Кийнан, който според него се опитвал да манипулира администрацията, за да остане в болничното крило. Съдът обаче вижда смисъл в аргумента на жалбоподателката, че рискът за сина ѝ е бил не само от преднамерено, но и от непреднамерено самоубийство, с цел манипулиране на персонала. Съдът счита, че неговото душевно състояние е било такова, че заплахите му е трябвало да бъдат вземани насериозно и в този смисъл са били реални. Непосредствеността на риска обаче е варираща. Кийнан е имал периоди, в които е изглеждал нормално или поне способен да се справи със стреса, на който е бил изложен, поради което не може да се направи извод, че той е бил в непосредствена опасност през целия период на задържането. Променливостта на състоянието му обаче е изисквала да бъде внимателно наблюдаван.

96. Съответно възниква въпросът, дали администрацията на затвора е предприела всички действия, които разумно са се очаквали от нея, предвид характера на риска.

97. Съдът припомня, че след приемането на Марк Кийнан в затвора не са възниквали никакви инциденти до момента, в който е било предложено преместването му от здравната служба в обикновена килия. След това в килията му е била намерена примка и той е бил върнат в здравната служба. Последвалият опит да бъде преместен отново в нормална килия също е бил неуспешен. Скоро след това той нападнал двама служители на затвора и бил поставен в изолация, но поради заплахи със самоубийство бил върнат в здравната служба и поставен под наблюдение. След като настъпило подобрене в поведението му, по негово искане бил изолиран отново, като бил посещаван ежедневно от лекар. В периода между 3 и 7 май проявявал безпокойство, отказал да взима лекарства и имал пристъп на агресия, след което не били регистрирани други инциденти до момента на самоубийството му на 15 май. След налагането на наказание за извършеното нападение, посетилият го приятел и дежурният офицер забелязали, че той изглежда в добро състояние на духа.

98. Съдът намира, че като цяло властите са реагирали адекватно на поведението на Марк Кийнан, като са му осигурявали болнично лечение и наблюдение,

когато е проявявал самоубийствени склонности. Бил му е осигурен ежедневен медицински надзор от лекарите на затвора, които двукратно са се консултирали с външни психиатри, запознати с пациента. На 15 май не е имало причини властите да считат, че той се намира в неспокойно душевно състояние, което би могло да доведе до опит за самоубийство. При тези обстоятелства не е видно те да са пропуснали каквато и да било мярка, която разумно биха могли да предприемат, например наблюдение през 15 минути. Нещастно стечение на обстоятелствата е било, че звуковата аларма е била деактивирана, но визуалната аларма е функционирала и е била забелязана от персонала, макар и не веднага. Жалбоподателката не твърди, че този проблем е изиграл някаква съществена роля за смъртта на Марк Кийнан.

99. Тя поддържа обаче, че съпътстващите събития е следвало да се преценят като повишаващи риска от самоубийство и че властите са нарушили задълженията си, като не са оценили правилно годността на сина ѝ да бъде поставен в изолация и са му наложили наказание. Обръща внимание, че никой от лекарите в затвора не е бил психиатър, и твърди, че е следвало да се предвиди вероятността дисциплинарното наказание да увеличи стреса за лабилната му психика и да се направи консултация с психиатър.

100. Съдът счита, че тези доводи са до известна степен спекулативни. Не е известно какво е накарало Марк Кийнан да се самоубие. Повдигнатият въпрос относно стандарта на положените за него грижи през дните преди смъртта му следва да се разгледа по-скоро в рамките на чл. 3 от Конвенцията.

101. Съдът заключава, че в настоящия случай не е налице нарушение на чл. 2 от Конвенцията.⁵

II. Относно твърдяното нарушение на чл. 3 от Конвенцията

102. Жалбоподателката се оплаква, че през месец май 1993 г. синът ѝ е бил подложен на нечовешко и/или унизително отношение от администрацията на затвора, в нарушение на чл. 3 от Конвенцията.

103. Правителството оспорва това твърдение, а Комисията е приела с 11 срещу 9 гласа, че няма нарушение на чл. 3.

104-105. Жалбоподателката се позовава на практиката на Съда относно положението на подчиненост и безпомощност на душевноболните (виж например решението по делото Херцегфалви срещу Австрия⁶ от 24 септември 1992 г., А.244, стр. 25-26, § 82). Поддържа, че за тях едно иначе правомерно и оправдано третиране може да доведе до страдание и сломяване на физическата им и психическа устойчивост и че на сина ѝ не са били осигурени адекватни специализирани лекарски грижи.

106-107. Според правителството, ако Кийнан е изпитвал чувства на безпомощност, страх и пр., във всички случаи не е налице изискването за прилагане на чл. 3 ниво на суровост, нито нещо повече от нормалния за всяко наказание елемент на унижение. Властите изпълнили задължението си за осигуряване на адекватни медицински грижи.

⁵ Решението е единодушно.

⁶ *Herczegfalvy v. Austria*

108. Съдът припомня, че малтретирането следва да достигне минимално ниво на суровост, за да попадне в обхвата на чл. 3 (виж, наред с други източници, решението по делото Текин срещу Турция⁷ от 09.06.1998 г., *Reports* 1998-IV, § 52).

109. При преценката дали дадено наказание или отнасяне е "унизително" Съдът взема предвид и дали то е имало за цел да унизи лицето, а за последица - негативно отражение върху неговата личност по начин, несъвместим с чл. 3 (виж например решението по делото Ранинен срещу Финландия⁸ от 16.12.1997 г., *Reports* 1997-VIII, стр. 2821-22, § 55). Отнасянето също така следва да е могло да породи чувства на страх, страдание и малоценност, способни да унижат жертвата и да пречупят нейната физическа и морална устойчивост (виж решението по делото Ирландия срещу Обединеното кралство⁹ от 18.01.1978 г., A. 25, стр. 66, § 167) или да я накарат да действа против волята или съвестта си (виж например мнението на Комисията по Гръцкото дело¹⁰, раздел IV, стр. 186).

"110. В контекста на настоящата жалба е релевантно да се припомни и че властите са длъжни да охраняват здравето на лицата, лишени от свобода (Хуртадо срещу Швейцария¹¹, доклад на Комисията от 08.07.1993 г., A.280, стр. 16, § 79). Липсата на адекватно лечение може да представлява отнасяне, противно на чл. 3 (виж решението по делото Илхан срещу Турция¹² [GC] по. 22277/93, ECHR 2000-VII, § 87). По-специално, когато става дума за душевноболни лица, при преценката дали разглежданото отнасяне или наказание противоречи на стандартите на чл. 3 следва да се държи сметка и за тяхната уязвимост и в някои случаи неспособност да се оплачат по разбираем начин или изобщо да се оплачат от начина, по който са били засегнати от определено отнасяне (виж например решението по делото Херцегфалви срещу Австрия¹³ от 24.09.1992 г., A.244, § 82; Аертс срещу Белгия¹⁴ от 30.07.1998 г., *Reports* 1998-V, стр. 1966, § 66)."

111. Съдът припомня, че Марк Кийнан е страдал от хронично душевно разстройство с психотични и параноични елементи. Не може да се спори, че в периода от постъпването му в затвора до смъртта му той е изпитвал страдание и безпокойство. Полученото след смъртта му писмо до неговия лекар говори за силно отчаяние. Все пак, както са приели мнозинството от членовете на Комисията, не е възможно със сигурност да се установи до каква степен симптомите му и неговата смърт са резултат от наложените от властите условия на лишаването му от свобода.

"112. Съдът обаче счита, че това затруднение не е решаващо по отношение на въпроса дали властите са изпълнили задължението си по чл. 3 да защитят

⁷ Tekin v. Turkey

⁸ Raninen v. Finland

⁹ Ireland v. the United Kingdom. Виж резюме на решението в бр. 7-8/97 г. на изданието на фондация *Български адвокати за правата на човека* "Бюлетин практика на Европейския съд по правата на човека" (по-нататък - Бюлетина), излязал до края на 2000 г. като приложение към Бюлетина съдебна практика на ВКС. Всички публикувани в Бюлетина решения са и на интернет адрес www.infotel.bg.juen.

¹⁰ Greek Case

¹¹ Hurtado v. Switzerland

¹² Ilhan v. Turkey, решение на голямото отделение.

¹³ Herczegfalvy v. Austria

¹⁴ Aerts v. Belgium

Марк Кийнан от третиране или наказание, нарушаващи тази разпоредба. Маркар и да е вярно, че тежестта на физическото или психическо страдание в резултат на определена мярка е била съществено съображение по много от делата, разгледани от Съда по чл. 3, има обстоятелства, при които доказването на действителното въздействие върху лицето може да не е основен фактор. Например използването на физическа сила по отношение на лице, лишено от свобода, когато тя не е станала абсолютно необходима поради собственото му поведение, унижава човешкото достойнство и по принцип представлява нарушение на правото по чл. 3 (виж решението по делото Рибич срещу Австрия¹⁵ от 04.12.1995 г., А.336, стр. 26, § 38, и цитираното решение Текин, стр. 1517-18, § 53). Подобно на това, отнасянето към душевноболен човек може да е несъвместимо със стандартите, наложени от чл. 3 в защита на фундаменталното човешко достойнство, дори и ако лицето не е в състояние или не е способно да посочи каквито и да било конкретни неблагоприятни последици."

113. В настоящия случай на Съда прави впечатление липсата на вписвания в медицинския картон на Марк Кийнан в периода от 5 май до смъртта му на 15 май 1993 г., като се има предвид, че опасността от самоубийство е могла да бъде разпозната и че той е преживявал допълнителен стрес, който е могъл да бъде предвиден във връзка с изолацията и последвалото дисциплинарно наказание. При положение, че в грижите за Кийнан са били ангажирани много лекари, това показва недостатъчно усърдие за пълно и подробно отразяване на психическото му състояние и подкопава ефективността на всякакъв процес на наблюдение или надзор. Обяснението на д-р Кейт, че липсата на вписвания означава липса на данни за вписване, не е удовлетворително предвид бележките в книгата за събитията в същия период.

114. Освен това, въпреки консултациите с двама познаващи Кийнан психиатри веднъж при приемането му и по-късно на 29 април 1993 г. Съдът отбелязва, че след това не са правени други такива. Лекарят на затвора, който не е имал психиатрична подготовка, върнал старите медикаменти на Кийнан, без да се консултира с психиатъра, който предложил промяна на лечението. Последвало нападението над двамата служители. След това не е била извършена консултация с психиатър нито за бъдещото му лечение, нито за годността му да изтърпи наказание.

"115. Липсата на ефективно наблюдение върху състоянието на Марк Кийнан и на информиран принос на психиатър в оценката и лечението му разкриват съществени дефекти в медицинските грижи за психичноболно лице, за което се знае, че съществува риск от самоубийство. Късното налагане при тези обстоятелства на сериозно дисциплинарно наказание 7 дни изолация в наказателния корпус и 28 дни допълнително лишаване от свобода, постановени две седмици след събитието и само девет дни преди очакваната дата на освобождаването което е напълно възможно да застраши физическата и моралната му устойчивост, е несъвместимо с изисквания стандарт на отнасяне към душевноболно лице. То следва да се счита за съставляващо нечовешко и унижително отнасяне и наказание по смисъла на чл. 3 от Конвенцията.

Съответно, Съдът намира нарушение на тази разпоредба."¹⁶

¹⁵ Ribitsch v. Austria. Виж резюме на решението в бр. 7-8/97 г. на Бюлетина.

¹⁶ Решението е взето с мнозинство от 5 гласа срещу 2.

III. Относно твърдяното нарушение на чл. 13 от Конвенцията

116. Жалбоподателката твърди, че не разполага с ефикасни вътрешноправни средства за защита във връзка с оплакванията си и се позовава на чл. 13.

Правителството оспорва твърдението, а Комисията единодушно намира нарушение на тази разпоредба въз основа на това, че жалбоподателката не е имала средство за защита, годно да установи отговорността на властите във връзка със смъртта на сина ѝ и да ѝ предостави възможност да получи компенсация.

122. Съдът припомня, че средството за защита, изисквано от чл. 13 от Конвенцията, следва да е "ефикасно" както по закон, така и на практика. Поспециално, упражняването му не трябва да бъде неоправдано възпрепятствано от действията или бездействията на ответната държава (виж решението по делото Аксой срещу Турция¹⁷ от 18.12.1996 г., *Reports* 1996-VI, стр. 2286, § 95; Айдын срещу Турция¹⁸ от 25.09.1997 г., *Reports* 1997-VI, стр. 1895-96, § 103; Кайа срещу Турция¹⁹ от 19.02.1998 г., *Reports* 1998-I, стр. 329-30, § 106).

Предвид фундаменталното значение на правото на защита на живота, чл. 13 изисква наред с плащането на компенсация, където това е уместно, още и задълбочено и ефикасно разследване, годно да доведе до идентифициране и наказване на лицата, отговорни за лишаването от живот, включително ефективен достъп на жалбоподателя до процедурата по разследване (виж цитираното решение Кайа, стр. 330-31, § 107).

123. Въз основа на доказателствата по настоящото дело Съдът намери, че правителството е отговорно по чл. 3 от Конвенцията за нечовешко и унижително третиране и наказване на душевноболния Марк Кийнан преди смъртта му в затвора. Поради това оплакванията на жалбоподателката в тази връзка са "защитими" за целите на чл. 13 във връзка с чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията (виж решението по делото Бойл и Райс срещу Обединеното кралство²⁰ от 27.04.1988 г., A.131, стр. 23, § 52; горещитираното Кайа, § 107, и Яша срещу Турция²¹ от 02.09.1998 г., *Reports* 1998-VI, стр. 2442, § 113).

124. Съдът отбелязва, че от гледна точка на чл. 13 възникват два въпроса: дали самият Марк Кийнан е имал средство за защита във връзка с наложеното му наказание и дали след самоубийството му жалбоподателката, от свое име или като негова наследница, е разполагала със средство за защита.

125. Наказанието на Марк Кийнан е било наложено на 14 май 1993 г., а той се е самоубил на 15 май. Комисията е приела, че правителството не може да бъде държано отговорно за това, че не е предоставило средство за защита, което би било на негово разположение в рамките на период от 24 часа. Въпросът обаче е, че Марк Кийнан не е разполагал с никакво средство за защита, което да му предложи шанс да атакува наложените му наказания в рамките на седемте дни изолация и дори в рамките на 28-те дни допълнително лишаване от свобода. Дори и да се приеме, че съдебният контрол е представлявал средство

¹⁷ Aksoy v. Turkey. Виж резюме на решението в бр. 7-8/97 г. на Бюлетина.

¹⁸ Aydin v. Turkey

¹⁹ Kaya v. Turkey

²⁰ Boyle and Rice v. the United Kingdom. Виж резюме на решението в бр. 7-8/98 г. на Бюлетина.

²¹ Yasa v. Turkey

за защита срещу решението на началника на затвора, не е било възможно Кийнан да получи безплатна правна помощ и да подаде жалба в рамките на срока на наказанието. Около 6 седмици е отнемала и процедурата за контрол в рамките на администрацията на затворите. Съдът отбелязва, че според Омбудсмана на затворите не е съществувало експедитивно средство за обжалване от страна на затворници, търсещи бързо удовлетворение.

126. Ако е вярно, както се твърди, че душевното състояние на Марк Кийнан не му е позволявало да се възползва от каквото и да било налично средство за защита, това би обосновоало не отсъствието на нужда от такова, а напротив нуждата от автоматичен преглед на решение като постановеното в случая. Нещо повече, Съдът не е убеден, че наличието на ефикасно средство за оспорване на решението не би повлияло на хода на събитията. Марк Кийнан е бил наказан при обстоятелства, разкриващи нарушение на чл. 3, и съгласно чл. 13 е имал право на средство за защита, което би могло да доведе до отмяната на това наказание, преди то да бъде приведено в изпълнение или изтърпяно. Следователно в това отношение има нарушение на чл. 13.

127. Относно средствата за защита след смъртта на Марк Кийнан, не се спори, че проведеното разследване, макар и да е било полезно за установяване на фактите около смъртта му, не е предоставило средство за установяване отговорността на властите във връзка с твърдяното неправомерно отнасяне или за заплащането на обезщетение.

128. Правителството твърди, че жалбоподателката е могла да предяви иск за небрежност като наследница на сина си, претендирайки, че той е претърпял вреди преди смъртта си, или (ако той е оставил зависими лица) по отношение на самата му смърт, по Закона за смъртните случаи при инциденти. Съдът обаче не е убеден, че установяването на небрежност само по себе си би могло да предостави ефективно поправяне на нарушенията, от които се оплаква жалбоподателката. Правителството не твърди да е било възможно присъждането на съответно обезщетение и получаването на безплатна правна помощ за търсенето му. То признава, че по смисъла на приложимия закон претърпените страдания и страхове не биха се считали за "нанасяне на вреди". Освен това жалбоподателката не е зависимо лице и не би могла да претендира обезщетение по Закона за смъртните случаи при инциденти от свое име.

129. Възниква въпросът, дали в разглеждания контекст чл. 13 изисква предоставянето на обезщетение. Съдът, в съответните случаи, предоставя справедливо обезщетение, като признава болката, стреса, безпокойството и чувството на безпомощност за основания за обезщетяване за неимуществени вреди. Съдът счита, че при нарушения на чл. 2 и 3 от Конвенцията, които са едни от най-фундаменталните разпоредби на Конвенцията, компенсацията за неимуществени вреди, произтичащи от нарушението, по принцип следва да бъде на разположение като част от възможните средства за поправянето му.

130. В настоящия случай Съдът заключава, че жалбоподателката е следвало да има възможност да претендира обезщетение за неимуществените вреди, претърпени от самата нея и от нейния син, преди смъртта му.

131. Освен това, въпреки съвкупността от средства, посочени от правителството, жалбоподателката не е разполагала с ефикасно вътрешноправно средст-

во, което да определи носителя на отговорността на смъртта на Марк Кийнан. Съдът счита, че за опечаления родител това е съществен елемент от средството за защита по смисъла на чл. 13.

132. Съответно, налице е нарушение на чл. 13 от Конвенцията²².

Съдът определя обезщетение в размер на 7 000 паунда за неимуществените вреди, претърпени от Марк Кийнан, и 3 000 паунда за неимуществените вреди, претърпени от жалбоподателката. Присъжда и 21 000 паунда за направените разноси.

Резюме и превод от английски език: Даниела Екимова

²² Решението е единодушно.

Дело Пол и Огри Едуардс срещу Обединеното кралство
(*Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*)

жалба No.46477/99

Решение от 14 март 2002 г. на III-то отделение на Съда,
станало окончателно на 14 юни 2002 г.

Европейска конвенция за правата на човека чл. 2: право на живот, процедурно задължение по чл. 2; **чл. 13:** право на ефективни вътрешно-правни средства за защита

Пропускът на ангажираните в случая лекари, полиция, прокуратура и съд да информират затворническите власти, че новоприет затворник е психичноболен и опасен, както и незадоволителната процедура по медицинския преглед при приемането му в затвора разкриват нарушение на задължението на държавата да защити живота на убития от него друг затворник.

С оглед на процедурното задължение за разследване на обстоятелствата около смъртта на затворник, починал вследствие насилие от страна на друг затворник, е без значение дали длъжностни лица са участвали чрез действия или бездействия в събитията, довели до смъртта му.

Публичността на производството по разследване или на резултатите от него удовлетворява изискванията на чл. 2 само ако при конкретните обстоятелства степента на тази публичност осигурява както на теория, така и на практика отчетност на длъжностните лица, участвали в събитията. Липсата на правомощие разследващият орган да разпорежи личното явяване на свидетелите за разпит, провеждането на производството при закрити врати и невъзможността родителите на убития да участват в него лично или чрез представител и да задават въпроси на свидетелите не отговарят на изискванията на чл. 2 от Конвенцията за ефективно разследване.

Фактите по делото

Фактите по делото са предмет на проведено конфиденциално неофициално разследване, докладът за което е публикуван на 15 юни 1998 г. При изложената по-долу преценка на фактите Съдът се осланя на констатациите в доклада, тъй като между страните няма спор по тях.

На 29 ноември 1994 г. в затвора в Челмсфорд, Обединеното кралство, починал Кристофър Едуардс. Преди това същият проявявал признаци на сериозно психично заболяване, като през 1991 г. психиатрично изследване му определило вероятна диагноза шизофрения. През юли 1994 г. напуснал дома на жалбоподателите, негови родители, и престанал да взема лекарствата си.

На 27 ноември 1994 г. Кристофър Едуардс, тогава тридесет годишен, бил арестуван и отведен в полицейския участък на Колчестър заради това, че на улицата се доближавал до млади жени и им правел неприлични предложения. Поведението му преди ареста и в полицейския участък, където се опитал да нападне жена полицейски служител, породило съмнение у полицаите, че той може да е психичноболен. В полицейския участък правоспособен социален работник, който провел разговор с него, и психиатърът, с когото социалният работник се консултирал по телефона, стигнали до заключението, че въпреки известни доказателства за вероятно наличие на шизофрения, лицето не се нуждае от спешна медицинска намеса и няма пречка да бъде задържано в полицейския участък. Психиатрична експертиза била възможна в хода на производството преди постановяване на присъдата. Кристофър Едуардс бил държан в самостоятелна килия. Дежурният полицаи не попълнила формуляр CID2, с който да удостовери, че арестуваният представлява изключителен риск поради психично заболяване, поради мнението на социалния работник. Тя обаче отбелязала във формуляра за конфиденциална информация (MG6A) убеждението си, че ако Едуардс не бъде лекуван или прегледан от специалисти психиатри, можело някоя жена да пострада сериозно. Тя не знаела, че собственото ѝ съмнение относно психичното му състояние е достатъчно основание, за да го категоризира като изключителен риск.

На 28 ноември 1994 г. Кристофър Едуардс бил отведен в мировия съд на Колчестър. Веднага след сваляне на белезниците му той си пробил път между другите затворници и се устремил към една жена надзирател. Бил спрял, но оказал съпротива и повторно се опитал да я приближи. Настанили го в самостоятелна килия. През цялата сутрин той удрял по вратата на килията, крещял "Искам жена" и мръсотии по отношение на жените, като така се държал и в съдебната зала. Жалбоподателите настояли пред служебния защитник синът им да бъде лекуван за психичното си заболяване, а не да бъде държан под арест. Адвокатът обсъдил проблема със секретаря на съда.

Разполагайки с конфиденциалния формуляр MG6A на Кристофър, прокурорът по делото настоявала пред съда лицето да бъде задържано под стража поради риска от повторно извършване на деянието, като стоял и въпросът за психичното му състояние. Съдът, прокурорът, служебният защитник и съдебният секретар обсъдили дали лицето може да бъде принудително настанено в болница, но решили че това не може да стане на основание на Закона за мировите съдилища. Не било обсъдено обаче прилагането на гражданскоправни разпоредби, предвиждащи възможност за принудително настаняване в болнично заведение с цел освидетелстване.

Съдът постановил Кристофър Едуардс да бъде задържан под стража само за три дни, като насрочил следващо заседание за 1 декември, за когато да бъдат подготвени съответната информация и формуляри за правна помощ. Предстояло да бъде дообсъдено и изготвянето на психиатрична експертиза. След съдебното заседание първият жалбоподател позвънил в службата за пробация на Колчестър и в затвора и споделил безпокойството си за здравословното състояние на сина си, историята на заболяването му, че му е предписано лекарството стелазин, което той отказва да взема, и че не се признава за психичноболен. Служителката по пробация разговаряла със старшия лекар от медицин-

ския център към затвора, като подчертала, че задържаният е потенциално опасен за жените. Лекарят обаче, основавайки се на заключението на социалния работник и на липсата на нареждане на съда за психиатрична експертиза, решил да се придържа към обичайните процедури за приемане на Кристофър Едуардс в затвора, вследствие на които да бъде определено и настаняването му. Нито лекарят, нито служителката по пробация предали информацията на персонала на приемната служба. Началникът на приемната бил известен от съдебната полиция при мировия съд за нападението на Кристофър Едуардс над полицейска служителка и след разговор с началника на затвора било решено задържаният да бъде настанен в крило Д-1, където не работели жени.

Късно същият следобед Кристофър Едуардс бил докаран в затвора Челмсфорд, където бил рутинно прегледан от служител на затворническата медицинска служба, който не знаел нищо за дискусиите в съда, нито за подадената до затвора информация относно психичното здраве на задържания, а само за опита за нападение върху надзирателката. Г-н Н. не намерил причина да го приеме в медицинския център. Кристофър Едуардс не признал, че взема стелазин. Лекар по това време нямало нито в медицинския център, нито в затвора. Едуардс бил приет в общия затвор и настанен сам в килия Д1-6.

Междувременно, на 26 ноември 1994 г., в Малдон бил арестуван Ричард Линфорд за физическо насилие над приятелката си и неин съсед. В полицейския участък на Малдон го прегледал полицейски лекар, тъй като имало съмнения, че е психичноболен. Лекарят заключил, че не е подходящо Ричард Линфорд да бъде задържан под стража. На друго мнение обаче били служителят от психиатричния регистър, както и лекарят в полицейския участък в Челмсфорд, където задържаният бил прехвърлен. Макар поведението му преди и след ареста да било странно, това било отдадено на злоупотребата с алкохол, на спирането приема на амфетамин и на преднамерен опит за манипулиране. Член на персонала от регистратурата, който и преди бил обработвал данни на Ричард Линфорд, знаел, че същият неколккратно е бил диагностициран с шизофрения или разстройство на личността, но независимо от това и от странното му поведение, арестуваният не бил прегледан от лекар, нито бил попълнен формуляр CID2. На 28 ноември 1994 г. мировият съд разпоредил задържане под стража на Ричард Линфорд и той бил отведен в затвора Челмсфорд скоро след Кристофър Едуардс. Рутинен преглед при приемането му извършил същият г-н Н. от затворническата здравна служба, който приел и Кристофър Едуардс, и който и в този случай преценил, че не се налага задържаният да бъде настанен в медицинския център. Ричард Линфорд се държал нормално по време на прегледа, а г-н Н. не бил информиран за предишните му осъждания, което би повишило бдителността му.

Първоначално Ричард Линфорд бил настанен в самостоятелна килия, но впоследствие бил преместен в килията на Кристофър Едуардс, поради липса на свободно място на етаж Д, където всички килии били с по двама човека. Отвън до вратата на всяка килия имало зелена сигнална лампа за тревога, която се задействала при натискане на бутон за повикване вътре в килията, като едновременно с това на съответния етаж се включвала сирена, а на контролното табло в служебния офис на етажа започвала да свети червена лампа, посочваща конкретната килия. Червената лампа оставала да свети и сирената не спи-

рала, дори затворникът да престане да натиска бутона за повикване.

Към 9 часа вечерта надзирателят забелязал, че се е задействала зелената лампа на килия Д1-6 на Кристофър Едуардс и Ричард Линфорд. Задържаните го помолили да изгаси една от лампите в килията, която се включвала отвън. Надзирателят се съгласил, след като видял, че двамата са добре. Той обаче забелязал, че при светването на зелената сигнална лампа не се включило продължителното виене на сирената, но не съобщил за тази очевидна повреда.

Малко преди 1 часа след полунощ на 29 ноември 1994 г. един от служителите в затвора чул сирената да вие. На контролното табло на етаж Д не светела червена лампа и той изпратил надзирател да провери положението на другите етажи. След известно време чул настойчиво блъскане по врата на неговия етаж и забелязал да свети зелената сигнална лампа на килия Д1-6. През шпионката на вратата видял окървавена пластмасова вилица в ръцете на Ричард Линфорд и кръв по пода и по краката му. Пет минути по-късно, след като облекли защитни дрехи, надзирателите влезли в килията, където намерили Кристофър Едуардс стъпкан и ритан до смърт, а Ричард Линфорд непрекъснато повтарял, че е обзет от зли духове и дяволи. В 12:43 през нощта по етаж Д бил минал патрул, т.е. от натискането на бутона за повикване в килията би могло да са минали до 17 минути.

По време на извършване на нападението Ричард Линфорд бил с остро психично заболяване. Той бил преместен в специализирана болница. На 21 април 1995 г. се признал за виновен пред наказателния съд за непредумишлено убийство на Кристофър Едуардс при условията на ограничена вменяемост, поради което процесът бил кратък. Било разпоредено настаняването му в болница. Към момента на произнасяне на Европейския съд той все още пребивавал в същата болница с диагноза параноидна шизофрения.

Било започнато коронерско разследване¹, но поради осъждането на Ричард Линфорд било прекратено.

През юли 1995 г. три държавни агенции със законоустановени задължения спрямо Кристофър Едуардс – Служба Затвори, Съветът на Графство Есекс и Управлението по здравеопазване на Северен Есекс, възложили провеждането на неофициално и конфиденциално разследване, като подробно определили задачите му. Комисията по разследване започнала работа през май 1996 г., в течение на 10 месеца били събирани доказателства, разпитани били около 150 свидетели, посетени били полицейски участъци, мировия съд и затвора. Докладът от разследването бил публикуван на 15 юни 1998 г. В него се стигало до заключението, че в идеалния случай Кристофър Едуардс и Ричард Линфорд не би трябвало да са в затвора, още по-малко да споделят една и съща килия. Разследването констатирало "пълен провал на защитните механизми, които би следвало да функционират за закрила на този уязвим затворник". То установило множество пропуски, в това число лошо водене на документацията, неадекватно комуникиране и недостатъчно сътрудничество между отделните служби, както и редица неизползвани възможности за предотвратяване смъртта на Кристофър Едуардс. В доклада подробно се описвали направените констатации за нередности и пропуски от всички задължени по закон органи, включително и че полицията,

¹ Особено разследване при смъртни случаи, провеждано в Обединеното кралство б.пр.

обвинението и съдиите, макар и да знаели, че Ричард Линфорд е опасен, не отправили официално предупреждение до затворническите власти.

Междувременно, през април 1996 г., Комисията за обезщетяване на вреди от престъпления отпуснала на жалбоподателите сумата от 4550 британски лири за разноски по погребението, но отказала обезщетение за загубена издръжка или за претърпяната мъка поради загуба на близък. Въпреки доклада от разследването жалбоподателите били посъветвани, че една гражданска претенция за вреди за претърпените от сина им преди да почине болки и страдания няма изгледи за успех. В писмо от 25 ноември 1998 г. Кралската прокуратура потвърдила старото си решение, че няма достатъчно доказателства за повдигане на обвинение.

С писмо от 15 декември 2000 г. Службата за жалби против полицията изпратила на жалбоподателите доклад-отговор по оплакванията им относно поведението на полицията спрямо сина им и по време на разследването на смъртта му, като приела за основателни петнадесет от оплакванията и отправила редица препоръки към полицията на Есекс във връзка с нейната практика и начина ѝ на действие.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Относно твърдяното нарушение на чл. 2 от Конвенцията

45. Жалбоподателите се оплакват, че властите на държавата-ответник не са защитили живота на сина им и са отговорни за смъртта му. Те твърдят също, че проведеното разследване е било незадоволително и неефикасно и не удовлетворява процедурните изисквания на чл. 2 от Конвенцията.

A. Относно позитивното задължение за защита на живота

1. Твърденията на страните

47-49. Жалбоподателите твърдят, че е нарушено позитивното задължение на държавата да защити живота на сина им. Подробно развиват тезата си, че тестът за отговорност не е субективен, т.е. какво властите са знаели, а обективен, т.е. какво властите е трябвало да знаят. Като критикуват обмена на информация между отделните ангажирани в случая институции, те подчертават, че позитивното задължение тежи върху всички тях, а не само върху затворническите власти.

50-53. Правителството твърди, че няма нарушение на позитивното задължение за защита живота на Кристофър Едуардс, тъй като не е съществувал непосредствен риск, за който затворническите власти да са знаели или да е трябвало да знаят.

2. Преценката на Съда

a) Общи принципи

54-55. Съдът припомня постоянната си практика и разбиране за общите принципи относно задължението на държавата по първото изречение на чл. 2,

т. 1 от Конвенцията (вж. решенията по делата L.C.B. с/у Обединеното кралство², 09.06.1998 г., *Reports* 1998-III, стр.1403, § 36; Осман с/у Обединеното кралство³, 28.10.1998 г., *Reports* 1998-VIII, §§115-116).

56. Когато се касае за затворници Съдът е подчертавал, че те са в уязвимо положение и властите са задължени да ги закрилят. Държавата отговаря за всяко увреждане, претърпяно по време на задържане, и тази отговорност е особено строга, ако задържано лице почине (вж. *Салман с/у Турция* [GC]⁴; № 21986/93, ECHR 2000-VII, § 99).

б) Прилагане на принципите по настоящото дело

57. Кристофър Едуардс е убит от опасния психичноболен затворник Ричард Линфорд, настанен в килията му. Като задържан, над него се разпростира отговорността на властите, които по силата на вътрешното право и на Конвенцията са длъжни да закрилят живота му. Съдът изследва, на първо място, дали властите са знаели или е трябвало да знаят за съществуването на реална и непосредствена опасност за живота на Кристофър Едуардс от действията на Ричард Линфорд и, на второ място, дали те са пропуснали да вземат мерки в рамките на своите правомощия, които разумно преценено би могло да се очаква да предотвратят тази опасност.

58. Що се отнася до информираността на властите, Съдът отбелязва констатацията в доклада на Комисията по разследването, че животът на всеки затворник, който би прекарал тази нощ в една килия с Ричард Линфорд, би бил изложен на риск. Поради това за Съда основният въпрос е дали затворническите власти са знаели или е трябвало да знаят за изключителната опасност на това лице към момента на решението за настаняването му в една килия с Кристофър Едуардс.

59-60. Психичното заболяване на Ричард Линфорд било диагностицирано в болница през 1988 г. като шизофрения с изблици на насилие и било известно на лекуващите го лекари. Странното му поведение в полицейския участък след арестуването му породило съмнения за душевна болест и по мнението на лекаря в полицията състоянието му не било подходящо за задържане, но прегледалият го психиатър предположил опит за манипулиране, без да направи справка с досието му, от което щяло да се види, че е обсъждан за настаняване на принудително лечение. При постъпването му в затвора след налагане на мярка за неотклонение, той носел видими следи от наранявания и приелият го здравен служител знаел, че е "труден", но полицията, прокуратурата и съдът не предали подробна информация за известното им негово психическо разстройство. Следователно Съдът намира, че е била налице информация относно психичното заболяване на Ричард Линфорд, с удостоверени достатъчно сериозни прояви на насилие. В съчетание със странното му и агресивно поведение при и след ареста това показва, че той е представлявал реална и сериозна заплаха за другите, а в конкретния случай за Кристофър Едуардс, когато е настанен в килията му.

² L.C.B. v. the United Kingdom

³ Osman v. the United Kingdom

⁴ Salman v. Turkey, решение на голямото отделение на Съда

61-62. Що се отнася до мерките, които разумно може да се очакват за избягване на риска, Съдът намира, че за заболяването и очевидната опасност на Ричард Линфорд е трябвало да се обърне внимание на затворническите власти, компетентни да решат дали да го настанят в медицинския център или в обикновена килия с други затворници. Това обаче не е било направено. Налице е поредица от слабости при предаването на информация от пропуска при постъпването му да се направи справка с неговото досие, през пропуска на полицията да попълни формуляр CID2 (изключителен риск), до пропуска на полицията, обвинението или съда да уведомят по някакъв начин затворническите власти за предполагаемата опасност и нестабилност на задържания. Наред с тези слабости, прегледът при приемането му в затвора е бил извършен набързо и повърхностно от недобре подготвен здравен работник в отсъствие на лекар, към когото да се обърне при затруднение или колебание.

63. Видно от доклада за разследването, налице са и множество подобни пропуски в начина, по който са се отнесли към Кристофър Едуардс от момента на ареста му до настаняването му в съвместна килия.

64. Съдът заключава, че пропуските на ангажираните в случая институции (медицински служители, полиция, прокуратура и съд) да предадат на затворническите власти информация за Ричард Линдфорд, както и незадоволителната процедура по анкетиране и преценка при приемането му в затвора разкриват нарушение на задължението на държавата да защити живота на Кристофър Едуардс. Следователно в това отношение е налице нарушение на чл. 2 от Конвенцията.

Б. Процедурното задължение за провеждане на ефективно разследване

1. Твърденията на страните

65-66. Жалбоподателите изтъкват, че съгласно чл. 2 властите са имали процедурното задължение да проведат ефективно разследване на обстоятелствата около смъртта на сина им. Макар да не е предвидена някаква определена форма за това, според тях настоящият случай е налагал по-задълбочено разследване, защото обстоятелствата около смъртта са били неясни, не е имало наказателен процес, тъй като Ричард Линфорд се е признал за виновен в убийство по непредпазливост при условията на ограничена вменяемост, и не е проведено коронерско разследване. Извършените полицейско и специално разследване не били ефикасни.

67-68. Правителството твърди, че основното задължение по чл. 2 от Конвенцията е за въздържане от противозаконно отнемане на живот. В случаите на небрежност формално разследване не било така нужно, ако изобщо се предприема, а била достатъчна възможността за предявяване на граждански претенции. Главното при чл. 2 била ефективността на разследването, а не правото на справедлив и публичен процес за конкретния индивид. Разследването, проведено в случая, било най-продължителното и скъпо такова, продължило 3 г. и струвало около 1 милион паунда.

2. Преценката на Съда

а) Общи принципи

69-73. Съдът припомня постоянната си практика относно задължението по чл. 2 от Конвенцията, което "имплицитно изисква съществуването на някаква форма на ефективно официално разследване, когато лица са били убити в резултат от употреба на сила" (вж. *mutatis mutandis*, решенията по делата МакКен и други с/у Обединеното кралство от 22.09.1995 г., А.324, стр. 49, § 161⁵ и Кайа с/у Турция⁶ от 19.02.1998 г., *Reports* 1998-I, стр. 324, § 86). Главната цел на това разследване е да осигури ефективно прилагане на вътрешното право за защита правото на живот, а в случаите на участие на държавни органи и служители - отговорността им за настъпилата смърт, в обсега на функциите им. Властите трябва да действат по собствена инициатива; разследващият орган по принцип трябва да е независим от участниците в събитията; разследването трябва да е в състояние да доведе до констатация дали употребената сила е била оправдана при конкретните обстоятелства и до идентифициране и наказване на отговорните лица; то трябва да задоволява изискването за бързина и експедитивност; в него е задължително участието на най-близките роднини на жертвата в степента, нужна да защитят законните си интереси⁷.

б) Прилагане по настоящото дело

"74. Съдът намира, на първо място, че е възникнало процедурно задължение за разследване на обстоятелствата около смъртта на Кристофър Едуардс. Той е бил затворник под грижите и отговорността на властите, когато е починал вследствие на насилие от страна на друг затворник, и при това положение е без значение дали длъжностни лица са участвали чрез действия или бездействия в събитията, довели до смъртта му. Държавата е била длъжна да започне и проведе разследване, което да отговаря на горните изисквания. Гражданските производства, в случай че такива са били на разположение на жалбоподателите, зависят от инициативата на роднините на жертвата и не биха съставлявали изпълнение на задължението на държавата в това отношение."

75. Съдът отбелязва, че в настоящия случай не е проведено коронерско разследване и че в наказателното производство срещу Ричард Линфорд не са били разпитвани свидетели, тъй като той се е признал за виновен и е било разпоредено да бъде подложен на лечение. Предмет на спор между страните е дали проведеното разследване относно третирането на Кристофър Едуардс и Ричард Линфорд и грижите за тях представлява ефективно производство, отговарящо на посочените по-горе изисквания.

76. Съдът отбелязва, че докладът за разследването от 388 страници е най-щателно изготвен подробен документ, на който той без колебание се позовава

⁵ *McCann and Others v. the United Kingdom*

⁶ *Kaya v. Turkey*

⁷ По изброените изисквания Съдът препраща към решенията по делата *Ilhan v. Turkey*; *Gulec v. Turkey*; *Ogur v. Turkey*; *Hugh Jordan v. the United Kingdom*; *Kelly and Others v. the United Kingdom*; *Kaya v. Turkey*; *Salman v. Turkey*; *Tanrikulu v. Turkey*; *Gul v. Turkey*; *Yasa v. Turkey*; *Cakici v. Turkey*; *Mahmut Kaya v. Turkey*; *McKerr v. the United Kingdom*.

при оценката на фактите и обстоятелствата по делото. Жалбоподателите обаче поставят под съмнение и оспорват процедурата по разследването на няколко основания.

(1) Твърдени пропуски при разследването

77. Съдът не смята, че загубването на списъка на затворниците, намиращи се на същия етаж в нощта на инцидента, което според жалбоподателите е довело до разпит само на затворнически служители, както и твърдяната недостатъчна проверка на изправността на сигналния звънец, са попречили в разследването да се установят съществените факти по делото.

(2) Липса на правомощие за задължаване на свидетели да се явят за разпит

78. Жалбоподателите твърдят, че поради липсата на такова правомощие у Комисията по разследване един надзирател, който минал покрай килията непосредствено преди откриването на смъртта, не се явил за разпит. Съдът отбелязва, че макар той да е депозирал на два пъти писмени показания, не е бил разпитан лично, поради което не е било възможно да му бъдат зададени евентуални допълнителни въпроси относно детайли, включително противоречия или допуснати пропуски. Жалбоподателите поддържат, че показанията на свидетели-очевидци са от особено значение, тъй като се отнасят до момента и времетраенето на нападението и следователно биха могли да разкрият обстоятелства от значение за претенциите им за вреди.

79. Съдът намира, че липсата на правомощие у Комисията по разследване да разпорежи личното явяване на свидетели-очевидци или свидетели, разполагащи с веществени доказателства относно обстоятелствата около смъртта, е намалила ефективността на разследването. По настоящото дело, както и в североирландските дела цитирани по-горе, това е повлияло отрицателно на възможността да се установят свързаните със смъртта факти и следователно да се постигне една от целите на чл. 2 от Конвенцията.

(3) Твърдяната липса на независимост

80-81. Комисията по разследване, създадена от няколко институции, задължени по закон спрямо Кристофър Едуардс и Ричард Линфорд, е била обществен орган с председател уважаван член на адвокатската колегия и бивш съдия, а останалите членове са били видни и опитни професионалисти в областта на затворното дело, полицията или медицината, като никой от тях не е бил служебно обвързан с някоя от институциите-възложителки. Съдът намира, че Комисията е действала изцяло в самостоятелно качество и напълно независимо.

(4) Твърдяната липса на публичност

82. Комисията по разследване е събирала доказателства и разпитвала свидетелите при закрити врати. Публикуван е докладът ѝ, съдържащ детайлно установяване на факти, критика на пропуски от страна на съответните институции и препоръки.

83. Съдът вече е отбелязвал, че публичността на производството или на резултатите от него удовлетворява изискванията на чл. 2 само ако при конкретните обстоятелства степента на тази публичност осигурява както на теория, така и на практика отчетност на длъжностните лица, участвали в събитията. В настоящия случай, в който починалият е уязвимо лице, загубило живота си по един ужасяващ начин поради поредица пропуски на държавни органи и служители, натоварени с отговорността да му осигурят закрила, Съдът намира, че общественият интерес към повдигнатите от случая проблеми е бил такъв, че е изисквал възможно най-широко експониране. Никакви причини не са били изложени за провеждане на разследването конфиденциално и при закрити врати.

84. Родителите на починалия са могли да присъстват само на три заседания на Комисията, когато са били разпитани самите те. Не са били представлявани и не са могли да задават въпроси на свидетелите било чрез свой адвокат, било чрез състава на Комисията. Трябвало е да чакат публикуването на окончателния вариант на доклада, за да се запознаят със събраните доказателства. Като се има предвид тяхната непосредствена и лична заинтересованост към предмета на разследването, Съдът счита, че те не са били допуснати да участват в производството в степента, нужна да защитят интересите си.

(5) Твърдяната липса на незабавност и разумна експедитивност

85. Кристофър Едуардс е починал на 29 ноември 1994 г. Решението за провеждане на разследване е взето през юли 1995 г., а същото е започнало през май 1996 г., близо 18 месеца след смъртта. Окончателният доклад е публикуван на 15 юни 1998 г., около две години след започване на разследването и три и половина години след смъртта.

86. Съдът пропomnia разбирането си, че в случаите на смърт при спорни обстоятелства е жизненоважно разследването да започне незабавно. Минаването на време неизбежно се отразява отрицателно върху количеството и качеството на доказателствата, а проявата на незагриженост хвърля съмнение върху добросъвестността на усилията по разследване и удължава страданията на семейството. Съдът отбелязва значителната подготвителна работа в случая, големия брой разпитани свидетели и обхвата и сложността на разследването и на изготвения доклад. Макар да търпи известна критика, забавянето на началото на разследването в никакъв случай не е съпоставимо със забавянията, установени по предходни дела (напр. Кели и други с/у Обединеното кралство⁸, където разследването започва след осем години, или Хю Джордан с/у Обединеното кралство⁹, където забавянето е 25 месеца). По настоящото дело Съдът намира, че властите са предприели действия с достатъчна бързина и са проявили разумна експедитивност.

(6) Заключение

87. Съдът приема, че липсата на правомощие свидетелите да бъдат заставени да се явят за разпит и провеждането на разследването при закрити врати,

⁸ Kelly and Others v. the United Kingdom

⁹ Hugh Jordan v. the United Kingdom

като жалбоподателите са били допуснати само за разпит, не отговаря на изискванията на чл. 2 от Конвенцията за провеждане на ефективно разследване на смъртта на Кристофър Едуардс. Следователно налице е нарушение на процедурното задължение по чл. 2 от Конвенцията в тези аспекти.

II. Твърдените нарушения на чл. 6 и чл. 8 от Конвенцията

88-90. В жалбата си родителите твърдят, че са били лишени от ефективен достъп до съд за предявяване на иск във връзка с лишаването на сина им от живот, както и че липсата на независим механизъм за разследване и на достъп до съд за родителите на жертвата съставлява незачитане на правото на семеен живот. Те не излагат допълнителни доводи по тези оплаквания. Съдът счита, че доколкото се поставят въпроси, различни от оплакванията във връзка с процедурния аспект на чл. 2, те следва да бъдат разгледани по-долу по чл. 13 от Конвенцията.

III. Твърдяното нарушение на чл. 13 от Конвенцията

92-93. Според жалбоподателите сочените от правителството средства за защита в случая не задоволяват изискванията на чл. 13. Иск за небрежност бил недопустим при липсата на достатъчно доказателства за отговорност на конкретно лице или орган или на констатация за времето, изминало между нараняването и смъртта, което определяло дали родителите имат право на иск за болки и страдания, претърпени от сина им преди да почине. Надлежно обезщетение за вреди не би се следвало, нито пък те могли да предявят иск за загубена издръжка на основание Закона за смъртните случаи при инциденти от 1976 г. Проведеното разследване не било ефективно, а и Комисията по разследване не разполагала с правомощия да определя обезщетение за неимуществени вреди. Законът за правата на човека от 1998 г. също бил неприложим, тъй като събитията са настъпили преди влизането му в сила на 2 октомври 2000 г. Все още продължаващото разследване на органите по здравеопазване и сигурност било едно чисто административно производство, което не представлявало ефективно правно средство за защита по смисъла на чл. 13.

94-95. Правителството твърди, че комбинацията от горните и други разполагаеми средства за защита задоволява изискванията на чл. 13. От 2 октомври 2000 г. съдилищата могли да решават жалби за нарушение на чл. 2 от Конвенцията и да присъждат съответно обезщетение по силата на Закона за правата на човека от 1998 г. Върховният съд се произнесъл, че Министерството на вътрешните работи е длъжно да разследва всеки смъртен случай, настъпил дори преди тази дата. Обезщетение за вреди се присъждало обаче само ако нарушаването на правата продължавало и след влизане на закона в сила.

96. Съдът припомня постоянната си практика по чл. 13 от Конвенцията. Макар обхватът на задължението по чл. 13 да зависи от естеството на оплакването за нарушение на Конвенцията, средството за защита съгласно чл. 13 трябва да бъде "ефективно" не само по закон, но и на практика. По-специално упражняването му не трябва да бъде неоправдано препятствано от действия и бездействия на властите на държавата-ответник.

97. Когато се твърди, че властите не са защитили някого от действията на друго лице, чл. 13 не винаги изисква те да поемат отговорност за разследване на твърденията. Трябва обаче жертвата или нейното семейство да разполагат с механизъм за установяване отговорността на държавните служители и органи за действия или бездействия, нарушаващи правата им по Конвенцията. При това в случаите на нарушения по чл. 2 и 3 от Конвенцията, които са най-фундаменталните нейни разпоредби, по принцип обезщетяването за произтичащи от нарушението неимуществени вреди следва да е част от съвкупността средства за защита (вж. *Z. и други с/у Обединеното кралство*, № 29393/95 [GC], ECHR 2001-V, § 109¹⁰; *Кийнан с/у Обединеното кралство*, № 27229/95, (Sect. 3), ECHR 2001-III, § 129¹¹).

98. Въз основа на събраните по настоящото дело доказателства Съдът намери, че правителството носи отговорност по чл. 2 за неуспеха надлежно да защити живота на Кристофър Едуардс. Следователно твърденията на жалбоподателите в това отношение са "защитими" за целите на чл. 13 (вж. решението по делото *Бойл и Райс с/у Обединеното кралство*, 27.04.1988, A.131, стр. 23, § 52¹²; цитираното дело *Кайа*, § 107, и цитираното дело *Яша*, стр. 2442, § 113).

99-100. Съдът констатира, че граждански иск поради небрежност или на основание на Закона за смъртните случаи при инциденти не е предявяван от жалбоподателите. Не личи, а и правителството не твърди да е било възможно присъждането на обезщетение за неимуществени вреди за претърпени болки и страдания от починалия или неговите близки, нито предоставянето на безплатна правна помощ за предявяване на такива претенции. Законът за защита правата на човека от 1998 г. е приложим само към нарушения на процедурното задължение по чл. 2 от Конвенцията, продължаващи след 2 октомври 2000 г., и не би дал възможност за обезщетение за смъртта на Кристофър Едуардс, настъпила преди влизането му в сила. Съдът прие, че макар и Комисията по разследване да е осъществила в много отношения пълно и полезно разследване, тя не е могла да изпълни процедурното задължение, възложено от чл. 2 на Конвенцията. При това тя не е била компетентна да определи обезщетение.

101. Независимо от множеството посочени от правителството правни средства за защита Съдът намира, че жалбоподателите не са разполагали с подходящи средства за постигане на произнасяне по твърденията им за пропуски на властите да защитят правото на живот на сина им, нито с възможност да получат изпълняемо решение за обезщетение за претърпените вреди. По мнение на Съда, за всеки безутешен родител това е съществен елемент на правото по чл. 13.

102. Следователно, налице е нарушение на чл. 13 от Конвенцията.

103-110. Съдът определя обезщетение за претърпените от жалбоподателите неимуществени вреди в размер на 20 000 паунда и присъжда 20 000 паунда за направените разноски.¹³

Резюме и превод от английски език: Цветанка Спасова, доктор по право

¹⁰ *Z. and Others v. the United Kingdom*

¹¹ *Keenan v. the United Kingdom*

¹² *Boyle and Rice v. the United Kingdom*

¹³ Решението е единодушно по всички въпроси и текстове от Конвенцията.

Дело Калашников срещу Русия

(*Kalashnikov v. Russia*)

жалба № 47095/99

Решение от 15 юли 2002 г. на III отделение на Съда

Европейска конвенция за правата на човека чл. 3: забрана за изтезания, нечовешко или унижително отнасяне; чл. 5, т. 3: право на задържания под стража обвиняем делото му да бъде разгледано в разумен срок или да бъде освободен преди процеса; чл. 6, т. 1: гледане на делото в разумен срок

Макар държавните органи да не са имали за цел да унижат или принижат дадено лице, третирането може да се обсъжда в светлината на чл. 3 и той да се окаже нарушен.

С напредването на разследването съществуването на обосновано подозрение за участието на дадено лице в тежко престъпление и възможността то да попречи при събирането на доказателства не са вече така относими и достатъчни основания за продължаване на задържането под стража.

Съдилищата, които разглеждат едно наказателно дело, следва да полагат специално усърдие за бързото му приключване, когато на подсъдимия е наложена мярка за неотклонение задържане под стража.

Факти по делото

Г-н Калашников бил директор на банка. На 8 февруари 1995 г. било образувано наказателно производство за злоупотреби в банката, по което той бил заподозрян. Обвинението му било повдигнато на 17 февруари, а на 29 юни с. г. му била наложена мярка за неотклонение задържане под стража. На 3 август 1999 г. г-н Калашников бил осъден на лишаване от свобода за злоупотреба.

А. Условия в центъра за задържане

От 29 юни 1995 г. до 20 октомври 1999 г. жалбоподателят бил задържан в център за задържане (следствен изолатор) IZ-47/1 в гр. Магадан. На 3 август 1999 г., след произнасяне на присъдата, бил преместен в затвора в с. Талая, а на 9 декември с. г. върнат в центъра за задържане в Магадан, където останал до освобождаването му на 26 юни 2000 г.

Жалбоподателят твърди, че през първия период на задържането в Магадан е обитавал килия с площ от 17 кв.м., с осем нара. Обикновено в нея били настанени 24 души, като рядко броят им падал до 18. На всеки нар спели на смени трима мъже, а будните лежали или седели на пода или на картонени кутии. Било

невъзможно да се спи нормално, тъй като телевизорът работел денонощно, а през деня в килията имало суматоха. Лампата в нея никога не се загасвала. Тоалетната била на подиум от 50 см. в ъгъла на килията. Преграда с височина 1,1 м. я отделяла от умивалника, но не и от останалата част на килията, така че човекът, ползващ тоалетната, бил пред очите на останалите затворници и на надзирателя, наблюдаващ през шпионка на вратата. Масата за хранене била поставена на около метър от тоалетната. Самата храна била с много лошо качество.

Килията нямала вентилация, през лятото било задушаващо горещо, а през зимата много студено. Поради лошия въздух се налагало постоянно да има отворен прозорец. Непрекъснато се пушело и жалбоподателят бил принуден да се превърне в пасивен пушач. Той твърди, че администрацията никога не му е предоставила нормално спално бельо и прибори за хранене. Дадени му били само дюшек от вата и тънко одеяло, а ползвал приборите на други затворници, донесени им от близките им.

Във всички килии гъмжало от хлебарки и мравки, но не се правели никакви опити за унищожаването им. Единствената санитарна мярка била предоставянето на литър дезинфектант за тоалетната веднъж седмично.

По време на престоя си в затвора жалбоподателят се заразил с различни кожни болести и гъбични инфекции, паднали му всички нокти на краката и някои на ръцете. На два пъти бил пращан в болница за лечение на краста. Шест пъти в килията му били настанявани затворници, болни от туберкулоза и сифилис. В тези случаи на него профилактично му били поставяни антибиотични инжекции.

Жалбоподателят твърди, че е имал право на едночасова разходка веднъж дневно, а душ с топла вода обикновено можел да взема само два пъти в месеца.

Според него условията в центъра за задържане в Магадан не били много по-различни след повторното му връщане там през декември 1999 г. Единствено броят на затворниците бил редуциран до 11 души в периода март-април 2000 г.

Правителството твърди, че килията била с площ 20,8 кв.м. В нея винаги пребивавали над 11 души, обикновено около 14, и всяко от осемте легла се ползвало от двама или трима, които спели на 8-часови смени. Раздавали им се и чаршафи. Преградата на тоалетната осигурявала уединяване. Липсвала вентилация, но имало големи прозорци. Диагностицирани със сифилис затворници били изолирани незабавно и се провеждало превантивно лечение на останалите в килията. В нея няколко пъти били настанявани болни от туберкулоза, но не представлявали опасност за здравето на другите. Жалбоподателят бил прегледан редовно от медицинския персонал и при нужда му се предоставяла незабавна помощ. Можел да се къпе веднъж седмично и да се разхожда по два часа на ден. Вземали се профилактични санитарни мерки, но наличието на насекоми действително било проблем.

Съгласно медицинския картон на жалбоподателя, в различни периоди от престоя му в центъра за задържане той боледувал и бил лекуван от краста, алергичен дерматит, микози и гъбични инфекции по ноктите, краката, ръцете и слабините. Според заключение на медицински експерти от юли 1999 г. г-н Калашников страдал и от други заболявания.

Б. Наказателното производство и жалбите срещу задържането под стража

Г-н Калашников бил обвинен в незаконно присвояване на 2 050 000 акции от чужда компания. В заповедта за налагане на мярка за неотклонение задържане под стража от 29 юни 1995 г. се сочело, че той възпрепятства разкриването на истината, като отказва да предаде определени банкови документи, упражнява натиск върху свидетели и подправя документи. Заповедта се позовавала и на тежестта на престъплението, в което бил обвинен.

Както по време на предварителното производство, така и в съдебната фаза г-н Калашников многократно обжалвал мярката за неотклонение. В молбите си сочел лошите хигиенни условия, размера на килията и броя на задържаните в нея, влошеното си здравословно състояние. Всички молби били отхвърляни, като съдът се позовавал на тежестта на повдигнатите обвинения и на опасността, че той ще попречи на разкриването на истината, ако е на свобода.

На 14 декември 1995 г. на г-н Калашников били повдигнати други осем обвинения за незаконно присвояване на суми от банката. Предварителното производство завършило на 6 февруари 1996 г. и делото било внесено в съда. То било върнато за доразследване на 27 март 1996 г., а на 19 юни с. г. отново в съда. Разглеждането му започнало на 11 ноември. В периода до 8 август 1997 г. били проведени няколко заседания, отлагани по различни поводи освобождаване на съдията, болест на адвоката, искане за документи, доказващи лошото здравословно състояние на жалбоподателя. На 28 януари 1999 г. делото било върнато за допълнително разследване, поради процесуални нарушения по време на предварителното производство. Това определение било обжалвано и отменено от окръжния съд, който подчертал в решението си, че случаят не е сложен, а разглеждането на делото продължава неоправдано дълго. В периода 8 август 1997 г. 28 януари 1999 г. жалбоподателят многократно се обръщал с оплаквания и искания по повод продължителността на производството към различни органи окръжния съд, Върховния съд, Президента на Русия, Висшия квалификационен съвет на съдиите, Конституционния съд.

С присъда от 3 август 1999 г. той бил признат за виновен по едно от повдигнатите 9 обвинения и оправдан по две от тях. Бил осъден на пет години и половина лишаване от свобода. Според градския съд предварителното производство било водено некачествено, а следователите били направили неоправдани опити да увеличат броя на обвиненията в обвинителния акт. Съдът намерил и нарушения на процесуалните правила, включително пропуски за представяне в надлежната форма на относими документи, които трябвало да бъдат отстранявани в съдебната фаза и това причинило забавяне на процеса. Част от другите обвинения били върнати за допълнително разследване. На 29 септември 1999 г. производството по тях било прекратено поради липса на извършено престъпление.

На следващия ден обаче на жалбоподателя било повдигнато ново обвинение за присвояване в качеството му на директор на банката. Предварителното производство приключило на 19 октомври 1999 г. и делото било внесено в съда, който произнесъл оправдателна присъда на 31 март 2000 г.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Твърдяното нарушение на чл. 3 от Конвенцията

92. Жалбоподателят се оплаква от условията, при които е бил поставен в центъра за задържане IZ-47/1 в Магадан, и по-специално от пренаселеността и хигиената в килията, както и от продължителността на задържането му при тези условия, които се отразили зле на здравето му и му причинили унижение и страдания.

93-94. Правителството възразява, че условията, при които е бил поставен жалбоподателят, не били по-лоши от тези, при които са поставени голямата част от задържаните в Русия, и не съставлявали изтезание, нечовешко или унижително отнасяне. Властите нямали за цел да причинят физически страдания на жалбоподателя, нито увреждане на неговото здраве. Администрацията на следствения изолатор полагала всички усилия за осигуряване на медицински грижи за болните и за предотвратяване заразяване на останалите. Правителството признава, че по икономически причини условията в местата за лишаване от свобода в Русия не задоволяват стандартите, установени в останалите страни-членки на Съвета на Европа, но се правело всичко възможно за подобряване на положението - имало програми за изграждане на нови места, за реконструкция на съществуващите, за подобряване на санитарните условия

"95. Съдът припомня, че чл. 3 от Конвенцията охранява една от най-фундаменталните ценности на демократичното общество. Разпоредбата забранява по абсолютен начин изтезанията и унижителното или нечовешко отнасяне, независимо от конкретните обстоятелства или поведението на жертвата (виж, например, делото *Лабита срещу Италия*¹ [GC], № 26772/95, § 119, ECHR 2000-IV)."

В основополагащата си практика Съдът е изработил критерии за преценка кога едно третиране попада в обсега на чл. 3 (виж решението *Ирландия срещу Обединеното кралство*², от 18.01.1978, A.25, стр. 65, § 162); кога се приема, че е налице "нечовешко отнасяне" (виж решението *Кудла срещу Полша*³, № 30210/96, § 92, ECHR 2000-XI) или "унижително отнасяне" (виж, например решението *Ранинен срещу Финландия*⁴ от 16.12.1997 г., *Reports of Judgments and Decisions*, 1997-VIII, стр. 2821-22, § 55). Макар определено третиране да не е целяло унижение да унижи човека, това не означава автоматично, че няма нарушение на чл. 3 (виж, например, делото *Пийрс срещу Гърция*⁵, № 28524/95, § 74, ECHR 2001-III). Във всички случаи претърпените страдания и унижение трябва да надхвърлят неизбежния елемент на страдание и унижение, който съпътства определена форма на законосъобразно третиране или наказание.

"Мерки, лишавачи дадено лице от свободата му, често могат да съдържат такъв елемент. Не може да се приеме обаче, че задържането под стража само

¹ *Labita v. Italy*, решение на голямото отделение

² *Ireland v. the United Kingdom* виж резюме на решението в бр.7-8/97 на Бюлетина.

³ *Kudla v. Poland* виж резюме на решението в бр.1/2002 на списанието *Правата на човека*.

⁴ *Raninen v. Finland*

⁵ *Peers v. Greece*

по себе си поставя проблем по чл. 3. Нито пък тази разпоредба може да се тълкува като съдържаща общо задължение за освобождаване на един задържан по здравословни причини или за настаняването му в гражданска болница, за да може да получи определен вид лечение.

Въпреки това, съгласно този текст държавата следва да гарантира, че лицето ще бъде задържано при условия, съвместими със зачитането на неговото човешко достойнство, че начинът и методът на изпълнение на мярката няма да го подлагат на стрес или изпитание, чиято сила надвишава неизбежната степен на страдание, присъща на задържането, и че, като се имат предвид практическите изисквания на лишаването от свобода, неговото здраве и благосъстояние ще бъдат адекватно осигурени (виж цитираното решение Кудла срещу Полша, §§ 92-94).

При оценката на условията на задържане следва да се държи сметка за съвкупните им последици, както и за конкретните твърдения на жалбоподателя (виж Дугоз срещу Гърция⁶, № 40907/98, § 46, ECHR 2001-II)."

96. В настоящия случай г-н Калашников е бил задържан в Магаданския център от 29 юни 1995 г. до 20 октомври 1999 г. и от 9 декември 1999 г. до 26 юни 2000 г. Въпреки че за Русия Конвенцията е влязла в сила на 5 май 1998 г., Съдът смята, че при преценката за въздействието върху жалбоподателя на условията на задържането, които са били в общи линии еднакви през цялото време – както преди, така и след осъждането му, може да вземе предвид целия период на лишаване от свобода, включително изтеклия преди тази дата.

97. По отношение на площта на килията с 8 легла, за която правителството твърди, че е била 20.8 кв.м., а жалбоподателят – 17 кв.м., Съдът припомня, че препоръчителният стандарт, установен от Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение ("КПИ") е около 7 кв.м. на затворник (виж 2nd General Report CPT/Inf (92) 3, § 43), т.е. 56 кв.м. за осем човека.

Според жалбоподателя в тази килия били настанявани между 18 и 24 души. Правителството също признава, че поради натовареността на центъра всяко легло в килията е било използвано от двама или трима човека, но едновременно с това твърди, че там нормално е имало не повече от 14 души, без да представя доказателства за това. Съдът не намира за необходимо да се произнася по несъответствието в твърденията по този въпрос. "Посочените цифри показват, че във всеки един момент в килията на жалбоподателя е имало между 0,9 и 1,9 кв.м. пространство на затворник. По този начин, според Съда, тя е била постоянно и сериозно пренаселена. Това положение на нещата само по себе си повдига въпрос по чл. 3 от Конвенцията."

Килията на жалбоподателя е била така претъпкана, че затворниците е трябвало да спят на смени. Условията за спане са били допълнително влошени от постоянното осветление в килията, от суматохата и шума, причинявани от големия брой затворници. В резултат на това жалбоподателят е бил лишаван от сън, което трябва да е било тежко физическо и психическо бреме за него.

Съдът отбелязва по-нататък липсата на адекватна вентилация в препълнената килия, в която явно се е разрешавало и пушене. Въпреки че на жалбоподателя

⁶ Dougoz v. Greece – виж резюме на решението в бр.1/2002 на списанието Правата на човека.

са били позволени дейности на открито за по един или два часа на ден, в останалото време той е бил заключен в задушната килия с много ограничено лично пространство.

98. Следва да се има предвид и фактът, че килията на жалбоподателя е гъмжала от насекоми, което се признава и от правителството, и че по време на неговото задържане тя не е била дезинфекцирана нито веднъж.

Жалбоподателят се е заразил и с различни кожни болести и гъбични инфекции. Макар и да е бил лекуван, тяхното повторно появяване предполага, че мизерните условия в килията са останали непроменени и това е улеснило разпространението на зарази.

"С огромно безпокойство Съдът отбелязва, че в килията на жалбоподателя понякога са били задържани и лица, страдащи от сифилис и туберкулоза, макар и правителството да подчертава, че заразяването е било предотвратено."

99. В допълнение към така описаните нездравословни условия трябва да се отбележат и тоалетните. На снимките, представени от правителството, се вижда една мръсна и порутена килия с тоалетно пространство без действителна възможност за уединяване. Правителството представи и видеозапис, на който се виждат множество подобрения в сектора, в който е бил задържан жалбоподателят, но това обстоятелство не може да промени абсолютно неприемливите условия, които той явно е трябвало да изтърпи.

100. Във връзка с условията, в които жалбоподателят е бил поставен в продължение на 4 години, разгледалият делото му съд е назначил медицински експерти, които да преценят дали той е негоден да вземе участие в производството и дали е необходимо да бъде хоспитализиран. Въпреки дадения отрицателен отговор и на двата въпроса, Съдът взема под внимание заключенията им, изброяващи разнообразните заболявания на жалбоподателя.

"101. Съдът приема, че по настоящото дело няма данни да е съществувало намерение жалбоподателят да бъде унижен или принизен. Все пак, въпреки че въпросът дали целта на третирането е била унижаване или принижаване на жертвата е фактор, който трябва да бъде взет предвид, то отсъствието на подобна цел не може да изключи евентуална констатация за нарушение на чл. 3 (виж делото Пийрс срещу Гърция, цитирано по-горе). Съдът смята, че условията на задържане, които жалбоподателят е трябвало да понесе около 4 години и 10 месеца, трябва да са му причинили значително душевно страдание, накърнявайки човешкото му достойнство и предизвиквайки у него чувства, водещи до унижение и принижаване.

102. В светлината на горното Съдът намира, че условията на задържането на жалбоподателя, по-конкретно много пренаселената и нехигиенична среда и вредното ѝ въздействие върху здравето и благосъстоянието му, съчетани с продължителността на периода, през който той е бил държан при такива условия, съставляват унижително отнасяне.

103. Следователно, налице е нарушение на чл. 3 от Конвенцията.¹⁷

II. Твърдяното нарушение на чл. 5, т. 3 от Конвенцията

104. Жалбоподателят твърди, че продължителното му задържане под стража е в нарушение на чл. 5, т. 3 от Конвенцията.

¹⁷ Решението е единодушно.

105-108. Съдът отхвърля предварителното възражение на правителството, основаващо се на направената от Русия резерва по приложението на чл. 5, т. 3 и т. 4 от Конвенцията. Резервата е относно процедурата за налагане на мерки за неотклонение, а оплакването касае продължителността на задържането.

109-111. Жалбоподателят е бил задържан от 29 юни 1995 г. до 3 август 1999 г., когато е бил осъден от първоинстанционния съд. Тъй като периодът преди 5 май 1998 г., от когато Конвенцията е в сила за Русия, е извън юрисдикцията на Съда, то той може да се произнесе само за срока от една година, два месеца и 29 дни след тази дата. Следва обаче да се отчита и фактът, че към датата 5 май 1998 г., жалбоподателят вече е бил лишен от свободата си за 2 години, 10 месеца и 6 дни (виж, например, *mutatis mutandis*, делото Мансур с/у Турция⁸ от 8.06.1995 г., Series A, по. 319-B, стр. 49, § 51).

112-113. Жалбоподателят твърди, че задържането му под стража е било неоснователно, тъй като не се е опитвал да пречи при установяването на истината. Казусът не представлявал никаква изключителна сложност, а разследването не се водело с дължимото усърдие, което и станало причина за продължителното му задържане.

114. Съдът напомня установените в практиката му принципи и отново подчертава, че преценката дали срокът на едно задържане е разумен не може да се прави абстрактно, а в светлината на всички конкретни факти.

115. В разглеждания период Магаданският градски съд е отказал да измени мярката за неотклонение, като се е основал на тежестта на повдигнатото обвинение и на опасността жалбоподателят да попречи на разкриването на истината. Прави впечатление, че съдът се е позовал на подобни основания и в два свои предишни отказа да измени мярката през декември 1996 г. и август 1997 г. Това са и основанията за самото му задържане под стража на 29 юни 1995 г.

116-117. "Съдът напомня, че съществуването на сериозно подозрение за участието на дадено лице в тежко престъпление е относим фактор, но сам по себе си не може да оправдае един продължителен срок на предварително задържане (виж например решението Скот с/у Испания⁹ от 18.12.1996 г., Reports 1996-VI, стр. 2401, § 78). Що се отнася до другото основание за продължаване задържането на жалбоподателя, посочено от Магаданския градски съд, а именно опасността да се попречи на разглеждането на делото, Съдът отбелязва, че за разлика от постановлението на следователя от 29 юни 1995 г., градският съд не сочи никакви факти в подкрепа на своите изводи, които са идентични през 1996 г., 1997 г., и 1999 г. В определенията му няма позоваване на нито едно обстоятелство, което да доказва, че същият риск реално е продължавал да съществува през относимия период." С напредването на производството и попълването на доказателствата релевантността на това основание неизбежно намалява.

118. Съдът намира, че с течение на времето сочените от властите основания за продължаване на задържането на жалбоподателя не са били вече така относими и достатъчни, както при постановяването на мярката.

119-120. Съдът не вижда причина да се разграничи от изводите, направени от националните съдилища, че казусът не е бил твърде сложен, че разследването

⁸ Mansur v. Turkey

⁹ Scott v. Spain

е било водено зле и че са били правени опити изкуствено да се увеличи броят на повдигнатите обвинения. Съдебното производство също е било твърде бавно, като причина за това не са били нито сложността на делото, нито поведението на жалбоподателя. Поради това Съдът смята, че властите не са действали с дължимата експедитивност.

121. В светлината на горните обстоятелства Съдът намира, че задържането на жалбоподателя до произнасяне на присъда надхвърля "разумния срок". Следователно налице е нарушение на чл. 5, т. 3 от Конвенцията.¹⁰

III. Твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията

122. Жалбоподателят твърди и нарушение на изискването по чл. 6, т. 1 за гледане на делото в разумен срок.

A. Относим период

124. Наказателното производство започва с "обвиняването" на едно лице в автономния смисъл, който се придава на този термин по Конвенцията (виж, наред с други източници, решенията Корилиано срещу Италия¹¹ от 10.12.1982 г., Series A no. 57, стр. 13, § 34 и Имбриоса срещу Швейцария¹² от 24.11.1993 г., Series A no. 275, стр. 13, § 36) и приключва с произнасяне на окончателна присъда или с прекратяване на производството.

По настоящето дело срокът е започнал да тече на 8 февруари 1995 г., когато е образувано наказателното производство срещу жалбоподателя. Той е осъден на 3 август 1999 г. по едно от повдигнатите девет обвинения, а на 30 септември 1999 г. срещу него е било образувано ново производство по обвинения, основаващи се на същите факти. Това производство е приключило с оправдателна присъда на 31 март 2000 г. Последната дата следва да се счита за край на срока, който подлежи на обсъждане, т.е. той е 5 години, 1 месец и 23 дни, като на практика през това време делото е било само в първа инстанция. В юрисдикцията на Съда е да се произнесе само за периода след 5 май 1998 г., но следва да се има предвид и състоянието на производството към тази дата.

B. Разумност на продължителността на производството

125. За да се произнесе по разумността на срока Съдът следва да има предвид сложността на делото, поведението на жалбоподателя и на отговорните власти, като отчете и засегнатия интерес на жалбоподателя (виж и цитираното решение Кудла срещу Полша, § 124).

128. Съдът отбелязва, че за период от близо 2 години не са били провеждани никакви следствени действия и че според националния съд делото не е било с такава сложност, която да оправдава продължителността на производството.

¹⁰ Решението е единодушно.

¹¹ Corigliano v. Italy

¹² Imbriosca v. Switzerland

129-130. В течение на производството пред вътрешните съдилища жалбоподателят е подавал редица молби и жалби. Член 6 обаче "не изисква лицето, обвинено в престъпление, да съдейства активно на съдебните власти (виж например решението Добертин срещу Франция¹³ от 25.02.1993 г., Series A no. 256-D, стр. 117, § 43)."

Съдът намира, че жалбоподателят може да бъде държан отговорен за част от забавянията, но като цяло неговото поведение не е допринесло съществено за продължителността на производството.

131. Както вече беше споменато, в производството пред вътрешните съдилища има значителни забавяния, които не могат да бъдат обяснени със сложността на делото. По-конкретно, по делото не е било правено нищо в продължение на около две години от 7 май 1997 г. до 15 април 1999 г.

132. Съдът отбелязва, че по време на производството жалбоподателят е бил в ареста - обстоятелство, което изисква съдилищата, разглеждащи делото, да проявяват специално усърдие за бързото му приключване.

133. След присъдата от 3 август 1999 г. властите са повдигнали срещу жалбоподателя ново обвинение въз основа на същите факти, като по този начин допълнително са допринесли за удължаване на производството, висящо вече повече от четири години и половина пред първоинстанционния съд.

134. Съдът заключава, че властите не са изпълнили задължението си за полагане на специални усилия, особено след влизане в сила на Конвенцията.

135. Въз основа на изложеното той намира, че продължителността на производството не отговаря на изискването за "разумен срок". Следователно налице е нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията.¹⁴

136-147. Съдът отхвърля изцяло претенциите на жалбоподателя за обезщетение за претърпени в резултат на задържането имуществени вреди.

По отношение на неимуществените вреди той приема, че продължителността на задържането при подобни условия на живот, както и продължителността на наказателното производство са предизвикали у жалбоподателя чувства на обезсърчаване, несигурност и безпокойство, които не могат да бъдат възмездени само с констатацията за нарушение. По справедливост присъжда обезщетение в размер на 5 000 EUR, както и 3 000 EUR за направените разноски.

Резюме и превод от английски език: София Разбойникова

¹³ Dobbertin v. France

¹⁴ Решението е единодушно.

Дело Мастроматео срещу Италия

(*Mastromatteo v. Italy*)

(жалба № 37703/97)

Решение от 24 октомври 2002 г. на голямото отделение на Съда

Европейска конвенция за правата на човека чл 2: позитивното задължение за защита правото на живот и процесуални гаранции

Задължението на държавата надхвърля първостепенния ѝ дълг да гарантира правото на живот чрез създаване на ефективни наказателно-правни разпоредби за възпиране извършването на престъпления срещу личността, подкрепени от механизъм за правоприлагане с оглед предотвратяване, ограничаване и санкциониране на нарушенията на тези разпоредби. При определени ясно дефинирани обстоятелства член 2 може да включва и едно позитивно задължение на властите да предприемат превантивни оперативни мерки за защита на лице, чийто живот е изложен на риск от престъпни действия на друго лице.

Процедурното задължение на държавата по чл. 2 не обхваща и изискване за предоставяне на обезщетение на базата на обективна отговорност.

Фактите по делото

А. Убийството на сина на жалбоподателя

На 8 ноември 1989 г. синът на жалбоподателя бил убит от престъпник (М.Р.), който току-що бил ограбил банка в съучастие с други две лица (Г.М. и Г.Б.). След обира те не успели да намерят четвъртия съучастник А.К., който трябвало да ги чака с кола пред банката. Бягайки от полицията тримата се натъкнали на кола, управлявана от г-н А. Мастроматео, и се опитали да я отнемат. Водачът ускорил и М.Р. стрелял по него. Няколко часа по-късно той починал.

М.Р. излежавал присъда от 15 години и 7 месеца лишаване от свобода за опит за убийство, въоръжен грабеж и други престъпления. Трябвало да бъде освободен на 2 юли 1999 г. Наложеният наказанието съд определил М.Р. като опасен за обществото. С решение от 26 октомври 1989 г. на съдията по изпълнение на наказанията на М.Р. бил разрешен тридневен отпуск от затвора от 1 до 3 ноември с.г., при условие да го прекара в дома си. Това бил първият му домашен отпуск. Съдията се позовавал на доклада на затворническата администрация, в който се изразявало удовлетворение от поведението на М.Р., неговата рехабилитация и желание за реинтеграция. За решението била уведомена полицията, където М.Р. се явил на 1 ноември. Впоследствие полицаите заявили, че не са отбелязали проблеми по време на отпуска му. На 3 ноември М.Р. не се

върнал в затвора. Полицията била незабавно уведомена и в цялата страна било разпространено съобщение за издирването му.

Г.М. излежавал постановена на 16 декември 1986 г. шестгодишна присъда за подбудителство и помагачество към въоръжен грабеж и други престъпления. На 21 октомври 1988 г. съдията по изпълнение на наказанията постановил решение за поставянето му на полузатворнически режим, което също било предшествано от положителен доклад на администрацията, както и от становище на бъдещия му работодател. Определеният на Г.М. режим обхващал следните права и задължения: да напуска затвора в 5 ч. сутринта и да се връща най-късно в 11 ч. вечерта; да не напуска възложената му работа без предизвестие; да не харчи пари без разрешение; да използва градски транспорт; да избягва прекалената употреба на алкохол; да прекарва със семейството си дните, обявени от работодателя му за почивни, и да не напуска града. За периода от около 12 месеца до извършване на убийството представители на службата, отговорна за осъществяване на контрол над затворниците на такъв режим, направили едно посещение в дома на Г.М. и още едно в местоработата му. Междувременно, десетина дни преди убийството на сина на жалбоподателя, Г.М. бил извършил друго престъпление, за което бил осъден през 1991 г.

А.К. излежавал в затвора, в който бил и М.Р., присъда за въоръжен грабеж, извършен в съучастие с М.Р. Имал и предишно осъждане за убийство. От 19 до 26 септември 1989 г. той бил в разрешен домашен отпуск, през който се явявал ежедневно в полицията. След изтичане на отпуска не се върнал в затвора и бил обявен за издирване.

Четвъртият съучастник Г.Б. имал няколко осъждания за въоръжен грабеж и други престъпления. Към момента на извършването на убийството не излежавал присъда.

М.Р. и Г.М. били осъдени на за убийството на сина на жалбоподателя, Г.Б. за помагачество и подбудителство, а А.К. само за въоръжен банков обир. Жалбоподателят се включил в наказателното производство като граждански ищец и извършителите били осъдени да му заплатят обезщетение в размер, който следвало да се определи в гражданско производство. Наказателният съд обаче постановил незабавно плащане на 50 млн. италиански лири. Жалбоподателят не поискал обезщетението чрез гражданските съдилища, тъй като според него извършителите не биха имали средства да го заплатят.

На основание Закон № 302 за обезщетяване на жертвите на тероризма и престъпни организации от мафиотски тип през 1992 г. жалбоподателят отправил искане за обезщетение пред Министерството на правосъдието и Министерството на вътрешните работи. Твърдял, че извършителите са членове на банда, чиято дейност попада в категорията организирана престъпност. Била назначена комисия за установяване дали убийството на А. Мастроматео е дело на престъпна организация. Докладът на комисията от 21 април 1995 г. обаче изключил тази възможност, в резултат на което искането на жалбоподателя било отхвърлено. Решението на министерството било обжалвано неуспешно пред президента на републиката.

Резюме на решението на Европейския съд

53-54. Жалбоподателят обвинява властите, че като са позволили прилагането на мерки за реинтеграция спрямо убийците на сина му, са допринесли да се създадат условия за убийството. Той се оплаква и че не е получил обезщетение от държавата. В подкрепа на оплакванията си се позовава на чл. 2 от Конвенцията.

А. Твърдяното нарушение на задължението на властите да защитят правото на живот на сина на жалбоподателя

1. Становищата на страните

(а) жалбоподателят

56. Жалбоподателят твърди, че властите са нарушили позитивното си задължение да защитят живота на сина му, като са дали на много опасни лишени от свобода рецидивисти право да напускат затвора. Според него съдиите, разгледали молбите за прилагане на улесняващи реинтеграцията мерки, не са извършили достатъчна и надлежна преценка на досиетата на затворниците, поспециално относно опасността им за обществото.

Жалбоподателят подчертава, че решението за домашен отпуск на М.Р. е постановено в момент, когато бившият му съучастник, излежавал присъда в същия затвор, тъкмо се бил възползвал от отпуската си, за да избяга. Мнението на г-н Мастроматео е, че това е проява на сериозна небрежност от страна на властите.

57-58. Според жалбоподателя полицията не е осъществявала каквото и да било контрол над Г.М., М.Р. и А.К. Това се доказвало от факта, че правителството не е представило никакъв документ, установяващ вземането на контролни мерки. Нещо повече, А.К. и М.Р. не били ефективно издирвани, след като избягали.

59-60. Г-н Мастроматео смята, че фактите по настоящето дело ясно илюстрират липсата на координация и информация между затворническите служби, прибързаността и небрежността на полицейските органи, неадекватния контрол, осъществяван от съдиите по изпълнение на наказанията, и техните грешки при вземане на решения. Накрая, случаят бил крещящ пример за неподходяща и погрешна употреба на мерките за реинтеграция, макар и теоретично те да не предизвиквали критика.

(б) правителството

61-63. Правителството твърди, че позитивните задължения по чл. 2 от Конвенцията изискват държавата да приеме мерки, необходими за защита на живота, и да изгради съдебна система, посредством която да се установи отговорността в случаи на посегателство върху нечий живот, но от нея не може да се изисква да предотврати всяко възможно насилие.

В настоящия случай властите били направили всичко възможно за защита живота на А. Мастроматео, а след смъртта му за откриване и наказване на извършителите.

Правителството подчертава, че системата за реинтеграция удовлетворява изискванията на чл. 2, защото съдията по изпълнение на наказанията има право, ако сметне за необходимо, да извърши проверка дали затворникът има връзки с криминалните среди.

64-65. Съдебните решения в случая били законосъобразни, а определените мерки за надзор, макар и сами по себе си да не могли да предотвратят извършването на престъпления, били постановени след съдебна преценка и имали за цел минимално ограничаване свободата на временно освободените затворници.

66. Според правителството, дори и да се приеме, че в действията на властите е имало пропуски, то връзката между тях и смъртта на А. Мастроматео е обективно неуловима и субективно непредвидима. Той починал след серия от случайни и непредвидими събития и нищо не сочело властите да са могли да знаят, че животът му е в реална опасност.

2. Преценката на Съда

(а) Общи принципи

67. Съдът напомня, че член 2 отразява една от основните ценности на демократичните общества в състава на Съвета на Европа (делото МакКен и други¹ от 22.09.1995 г., А. 324, стр. 45, § 147).

"Първото изречение на чл. 2, т. 1 изисква от държавата не само да се въздържа от умишлено и незаконно отнемане на живот, но също и да взема подходящи мерки за опазване живота на лицата под нейна юрисдикция (Осман срещу Обединеното кралство², решение от 28.10.1998 г., *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VIII, стр. 3159, § 115; виж също Танрибилир срещу Турция³, по. 21422/93, § 70, 16.11.2000 г. и Л.С.Б. срещу Обединеното кралство⁴, 9.06.1998 г. *Reports* 1998-III, стр. 1403, § 36).

Задължението на държавата надхвърля първостепенния ѝ дълг да гарантира правото на живот чрез създаване на ефективни наказателноправни разпоредби за възпиране извършването на престъпления срещу личността, подкрепени от механизъм за правоприлагане с оглед предотвратяване, ограничаване и санкциониране на нарушенията на тези разпоредби. При определени ясно дефинирани обстоятелства член 2 може да включва и едно позитивно задължение на властите да предприемат превантивни оперативни мерки за защита на лице, чийто живот е изложен на риск от престъпни действия на друго лице.

68. Това обаче не означава, че от тази разпоредба може да се извлече едно позитивно задължение за предотвратяване на всяка възможност за насилие (виж § 71 на цитираното по-горе решение Танрибилир и решение на Комисията от 2.09.1991 г. по жалба №16734/90, *Decisions and Reports* 72, стр. 243). Такова задължение трябва да бъде тълкувано по начин, който не налага на властите невъзможна или непропорционална тежест, като се имат предвид трудностите

¹ *McCann and Others v. the United Kingdom*. Виж резюме на решението в бр. 7-8/97 г. на Бюлетена.

² *Osman v. the United Kingdom*

³ *Tanribilir v. Turkey*

⁴ *L.C.B. v. the United Kingdom*

при поддържане на реда в модерните общества, непредсказуемостта на човешкото поведение и оперативният избор, който следва да се прави с оглед на приоритетите и ресурсите (цитираното по-горе дело Осман, стр. 3159, §116).

Съответно, не всеки твърдял риск за живота може да доведе до изискване по Конвенцията властите да вземат оперативни мерки, за да предотвратят материализирането му. Съдът е приел, че позитивно задължение възниква, когато е установено, че в съответния момент властите са знаели или е трябвало да знаят за съществуването на реален и непосредствен риск за живота на конкретни лице или лица от престъпни действия на трето лице и не са предприели в рамките на своите правомощия мерки, които, разумно преценени, биха могли да се очакват за избягването му (цитираното дело Осман, стр. 3159, § 116; *Пол и Одри Едуардс срещу Обединеното кралство*⁵, по. 46477/99, § 55, ECHR 2002-III; и решение по допустимостта от 23.11.1999 г. по жалба № 33747/96 *Бромилей срещу Обединеното кралство*⁶, по. 33747/96)."

(б) Приложение на принципите по настоящото дело

69. За разлика от цитираните дела Осман и Пол и Одри Едуардс, настоящото дело не касае евентуалната отговорност на държавата за неосигуряване на лична защита. "Тук въпросът е за задължението да се осигури генерална защита на обществото от потенциални действия на едно или повече лица, изтъпяващи наказание лишаване от свобода за престъпление, свързано с употреба на насилие, както и за определяне обхвата на тази защита.

70. На първо място Съдът следва да се произнесе дали системата от мерки, алтернативни на наказанието лишаване от свобода, сама по себе си ангажира отговорността на държавата по чл. 2 от Конвенцията за смърт, причинена на случаен минувач от затворници, изтъпяващи наказание лишаване от свобода за свързано с насилие престъпление, на които е даден домашен отпуск в съответствие с тази система."

71. Само двама от тримата участници в убийството на А. Мастроматео са били затворници М.Р., ползващ домашен отпуск, и Г.М., поставен на полузатворнически режим. Следователно само тяхното поведение може да ангажира отговорността на държавата.

"72. Една от съществените функции на наказанието лишаване от свобода е да защити обществото, например като попречи на осъдения да извърши ново престъпление и така да причини още вреди. В същото време Съдът признава законната цел на една политика на прогресивна социална реинтеграция на лишешите от свобода. От тази гледна точка Съдът зачита стойността на мерки като временното освобождаване, които дават възможност за социалната реинтеграция на затворници, дори и когато са осъдени за престъпления, свързани с употреба на насилие."

Съдът разглежда възприетите от италианското законодателство предпоставки и процедура за пускане на затворници в домашен отпуск (изтъпяна определена част от наказанието и добро поведение, преценка на опасността за обществото, извършвана от съдията по изпълнение на наказанията след консултация

⁵ Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom

⁶ Bromiley v. the United Kingdom

със затворническите власти). Приема, че на обществото е гарантирана достатъчна защита, което се потвърждава и от представената от ответното правителство статистика процентът на престъпления, извършени от затворници на полузатворнически режим или избягали по време на домашен отпуск, е много нисък.

73. Следователно няма данни, че възприетата в Италия система от мерки за реинтеграция повдига въпрос във връзка с чл. 2.

74. Остава да се прецени дали има нарушение на чл. 2 при постановяването и прилагането на решенията, с които на М.Р. е даден домашен отпуск, а Г.М. е поставен на полузатворнически режим.

Очевидно е, че ако на 8 ноември М.Р. и Г.М. бяха останали в затвора, А. Мастроматео нямаше да бъде убит. Само това обаче не е достатъчно да ангажира отговорността на държавата по Конвенцията. "Следва да се докаже, че смъртта на А. Мастроматео е резултат от пропуск на националните власти да "направят всичко, което разумно може да се очаква от тях, за да избегнат един реален и непосредствен риск за живота, за който са знаели или са били длъжни да знаят" (цитираното дело Осман, §116), като в случая разглежданият риск е бил за членовете на обществото като цяло, а не за едно или повече конкретни лица."

75-76. Съдът констатира, че в материалите, с които компетентните органи са разполагали при вземане на решенията, е нямало нищо, което да намеква, че освобождаването на М.Р. и Г.М. би представлявало реална и непосредствена заплаха за нечий живот, а още по-малко че поради стечение на обстоятелствата това би довело до трагичната смърт на А. Мастроматео. Не е имало и нищо, което да налага допълнителни мерки за гарантиране, че извън затвора двамата няма да представляват заплаха за обществото.

Фактът, че М.Р. е получил отпуск след като бившият му съучастник А.К. е избягал по време на дадения му от същия съдия отпуск, сам по себе си не е достатъчен да наложи специална предпазливост, щом няма данни властите да са могли да предвидят, че двамата ще влязат в заговор за извършване на ново престъпление, което ще завърши с отнемане на човешки живот.

77. При тези обстоятелства Съдът не намира за установено, че с освобождаването на М.Р. и Г.М. съдебните органи не са защитили правото на живот на А.Мастроматео.

78. Поведението на полицейските органи също не разкрива твърдяната небрежност. Дори да се предположи, че са могли да предприемат по-ефективни мерки за намиране на бегълците, Съдът не вижда причина да ги държи отговорни за каквото и да било нарушение на задължението за полагане на грижи, предвидено в чл. 2 от Конвенцията.

79. По тези съображения Съдът приема, че в разглежданата връзка няма нарушение на чл. 2 от Конвенцията.⁷

⁷ Решението е единодушно.

Б. Твърдяното нарушение на процесуалните задължения по чл. 2

1. Твърденията на страните

(а) жалбоподателят

80-82. Жалбоподателят упреква властите, че не са му предоставили обезщетение за смъртта на сина му.

Той изтъква, че не е потърсил обезщетение от извършителите по гражданскоправен ред, защото те не биха могли да го изплатят. Не се е възползвал и от възможността, предоставена му от Закона за отговорността на съдиите, защото съдиите отговарят само ако се докаже умисъл или груба небрежност, а това означава много строга преценка за допустимост на претенциите.

Жалбоподателят твърди, че представители на Министерството на правосъдието са го посъветвали да не завежда дело за вреди срещу държавата.

(б) правителството

83-87. Правителството подчертава, че жалбоподателят не се е възползвал от осигурените му според вътрешното законодателство средства. Твърди, че тези средства са достатъчни за целите на чл. 2 от Конвенцията.

2. Преценката на Съда

88. Тъй като жалбоподателят не се позовава на чл. 13 от Конвенцията, Съдът следва да разгледа оплакването му от гледна точка на процесуалните гаранции по чл. 2.

(а) Общи принципи

89. Позитивното задължение, формулирано в първото изречение на чл. 2 от Конвенцията, имплицитно налага и изграждането на ефективна и независима съдебна система, която да установи едно убийство и да накаже виновните (виж, *mutatis mutandis*, Калвели и Чильо срещу Италия⁸, по. 32967/96, ECHR 2002, § 51). Основната цел е ефективното прилагане на вътрешното законодателство за защита правото на живот и ангажиране на държавата или нейните органи в случаите, когато са отговорни за настъпилата смърт (виж цитираното решение Пол и Одри Едуардс, §§ 69 и 71)

90. Формата на разследване може да варира в зависимост от обстоятелствата. Когато става дума за небрежност, може да е достатъчно гражданско или дисциплинарно средство за защита (виж Калвели и Чильо срещу Италия, § 51).

91. Необходимо е лицата, установяващи отговорността на държавни органи или служители, да са йерархично, институционално и практически независими от участниците в разглежданите събития (цитираното Пол и Одри Едуардс, § 70).

⁸ Calvelli and Ciglio v. Italy, решение на голямото отделение

(б) Прилагане в настоящия случай

92. Според Съда, по това дело държавата е имала процедурното задължение да разгледа обстоятелствата относно смъртта на А. Мастроматео.

93. Извършеното разследване напълно задоволява посочените по-горе критерии. М.Р. и Г.М. са били осъдени на дълъг срок лишаване от свобода и заплащане на допълнително обезщетение на жалбоподателя веднага след като размерът му бъде определен от гражданските съдилища.

При тези обстоятелства Съдът смята, че държавата-ответник е изпълнила задължението си по чл. 2 от Конвенцията да осъществи наказателно разследване.

"94. Въпросът, който възниква по настоящето дело, е дали наред с наказване на убийците процедурното задължение по чл. 2 включва и изискване за осигуряване на средство за защита, което да позволи предявяване на иск срещу държавата."

95. Съдът отбелязва, че жалбоподателят е потърсил компенсация във връзка с естеството на извършеното престъпление и искането му е било отхвърлено на основание неприложимост на законовите разпоредби за обезщетяване на жертвите на терористични актове или на организирана престъпност.

Той е разполагал и с други два правни способа за ангажиране отговорността на властите за проявена непредпазливост – иск за непозволено увреждане срещу държавата и иск срещу съдиите по изпълнение на присъдите на основание Закона за отговорността на съдиите.

"Вярно е, че тези средства за защита са приложими само ако се докаже вина от страна на съответните органи. Съдът отбелязва обаче, че чл. 2 не налага на държавите задължение да предоставят обезщетение на базата на обективна отговорност и фактът, че средството за защита по Закон № 117 от 1988 г. [за отговорността на съдиите] е поставено в зависимост от доказване на умисъл или груба небрежност от страна на съдията, не прави осигурената по вътрешното право процесуална защита неефективна. При това в настоящия случай действителната ефективност на двете средства за защита не може да бъде преценена, тъй като жалбоподателят не се е възползвал от нито едно от тях.

96. В светлината на тези разсъждения Съдът намира, че процедурните изисквания на чл. 2 от Конвенцията са удовлетворени.

97. В заключение, и в това отношение няма нарушение на чл. 2.⁹

Резюме и превод от английски език: София Разбойникова

⁹ Решението е взето с мнозинство от 16 гласа срещу 1.

СЪБИТИЯ И ПРОЕКТИ

СЪБИТИЯ

На 9 и 10 септември 2002 г. в Страсбург, Франция, бе проведен **семинар Партньори за защита на правата на човека засилване на взаимодействието между Европейския съд по правата на човека и националните съдилища**, организиран от Дирекцията по правата на човека към Съвета на Европа. За участие в семинара бяха поканени представители на правителствата, член-съдии на Европейския съд по правата на човека, национални съдии от върховните и конституционни съдилища на страните-членки на Съвета на Европа, неправителствени организации, адвокати и експерти, между които и адвокат Здравка Калайджиева от *Български адвокати за правата на човека*.

Форумът беше част от процеса на проучване на състоянието с цел подобряване на работата на Европейския съд по правата на човека. Беше разгледан доклад на Групата за оценка на Европейския съд по правата на човека, учредена по решение на Комитета на министрите от 7 февруари 2001 г. (пълният текст на доклада е публикуван на страницата на Съвета на Европа <http://www.coe.int/stat/E/Public/2001/rapporteur/clcedh/2001egcourt.htm>). В него се разглежда настоящото състояние на Съда и нарастващите затруднения в ефективността му, свързани с все по-високия брой индивидуални жалби, както и предложенията на експертна група за възможностите за осигуряване на ефективността му.

В продължение на два дни участниците в семинара обсъждаха причините, поради които Съдът е поставен пред затруднения в осъществяването на функцията си на гарант на индивидуалните права, предвидени в Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ). Основните теми в тази посока бяха: ЕКПЧ като част от националното право; субсидиарният характер на механизмите за защита на правата в Страсбург и прякото прилагане на изискванията ѝ от националните съдилища; възможностите за по-ясно формулиране на решенията на Съда с оглед на определяне на мерките, които националните власти следва да предприемат, както и на преценката за тяхното изпълнение от Комитета на министрите; подобряване на нивото на познания на националните съдилища чрез превод и разпространение на основополагащите решения на Съда и на задължителни решения срещу съответната държава задълженията на властите и сътрудничеството им с неправителствени организации; необходимостта от изготвяне и публикуване на годишни доклади на Съда относно постановените по-важни решения и др. Основни проблеми породиха противоречието между необходимостта да се намали броят на постъпващите жалби и запазването на правото на индивидуална жалба, както и свързаната с това необходимост Европейският съд по правата на човека в някои случаи да действа като първоинстанционен съд. Изслушани бяха становища за принципния (конституционен) характер на решенията на Европейския съд по правата на човека и бяха обсъдени възможностите за даване на негови предварителни становища по искане на националните съдилища,

пред които са повдигнати спорове по ЕКПЧ. Ясни противоречия в дискусиата се очертаха във връзка с предложенията за възможности за връщане на дела от Европейския съд на националните съдилища, в случаите когато националните власти не са установили фактите по делото, както и на дела, повдигнати въпроси, по които Съдът вече се е произнасял т.нар. "клонирани" жалби. Някои от предложенията за подобряване на ефективността на Съда бяха свързани с възможностите за учредяване на регионални съдилища по правата на човека, със създаването на допълнителни "оценители" или други видове "филтри" които да намалят високия брой жалби, както и с изменения в самата Европейска конвенция за правата на човека.

По инициатива на *Амнести Интернешънъл* беше представено **самостоятелно становище на група неправителствени организации по обсъжданите възможности за промени**, към което *Български адвокати за правата на човека* се присъедини. Становището е на интернет страницата на *Амнести Интернешънъл* и е **открито за присъединяване от името на други организации**. В него аргументирано се възразява срещу предложения за изменение на правилата на Съда, което би довело до ограничения и неефективност на правото на жертвите на нарушения на индивидуална жалба пред Европейския съд по правата на човека.

Дискусиите на семинара бяха оживени и разкриха съществени различия в позициите на участниците. Работните групи на Съвета на Европа ще продължат работата си по обсъдените предложения и ще представят допълнителните си резултати на ново обсъждане през пролетта на 2003 г.¹

* * *

На 7 и 8 октомври 2002 г. в Страсбург, Франция, се проведе организираната от Съвета на Европа **Първа конференция на председателите на върховни административни съдилища в Европа** и съдии в тях, на тема: **Възможността за съдебен контрол върху решенията на администрацията и неговият обхват**. На конференцията е приет следният заключителен документ:

"Съдебният контрол върху действията на администрацията е съществен елемент от върховенството на закона и от правата на човека идеи, стоящи на основата на правните системи на държавите-членки на Съвета на Европа.

Всички административни актове трябва да подлежат на съдебен контрол. Той се прилага и спрямо упражняването на дискреционна власт. Не се изключват мълчанието и бездействието на администрацията. В някои правни системи длъжностни лица могат да налагат административни санкции, включващи наред с друго и глоба или лишаване от свобода за нарушаване на подзаконовни актове или други маловажни нарушения. Тези санкции във всички случаи трябва да подлежат на съдебен контрол.

Други способности за контрол върху административните актове, които може да включват вътрешен контрол в рамките на администрацията и контрол от инс-

¹ Информацията е от адв. Здравка Калайджиева от *Български адвокати за правата на човека*, взела участие в работата на семинара.

титутцията на омбудсмана, са допълващи по отношение на съдебния контрол. Тези други способности, както и алтернативните способности за решаване на спорове могат също така да спомогнат за облекчаване пренатовареността на съдилищата и следователно трябва да се насърчават, в съответствие с Препоръка № R (2001) 9 за алтернативите на съдебното разрешаване на спорове между административните органи и частни лица.

Организацията на съдебния контрол и на другите средства за контрол върху действията на административните органи, както и комбинацията между тези средства варират много в отделните държави-членки, в зависимост от историческата им и правна традиция. Съдебният контрол може да се упражнява от специализирани административни съдилища или от общите съдилища, или от комбинация от двата вида. Подобно на това, средствата за защита, водещи до съдебен контрол, могат да бъдат специални и/или общи, или и двете.

Независимо от тези организационни различия, съдебният контрол върху административните актове трябва да се подчинява на общи стандарти, установени в правните системи на държавите-членки, или на процедурните гаранции, пряко следващи от Европейската конвенция за правата на човека и по-специално от нейните членове 6 и 13.

Съдебният контрол трябва да бъде широко достъпен за физическите и юридическите лица. Това изисква по-конкретно таксите да не бъдат в размер, който да обезкуражава обжалването. При необходимост следва да се предвиди подходяща система за правна и финансова помощ.

Независимостта и безпристрастността на упражняващия контрола също трябва да бъдат гарантирани. Независимостта може да се гарантира, както предвижда Препоръка (94) 12 за независимостта, експедитивността и ролята на съдиите, чрез назначаване на достатъчен брой съдии, тяхната несменяемост, подобаващи обучение, подпомагащ персонал и оборудване. Подходящи статут и заплащане, съответстващи на достойнството и отговорностите на професията им, също могат да засилят авторитета и престижа на съдиите и по този начин да осигурят спазване на решенията им, по-специално от административните органи.

Съдебният контрол трябва да съблюдава и осигурява процедурните гаранции за справедлив процес по чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, включително принципен достъп на страните до административната преписка. Контролът трябва да се осъществява в разумен срок и да включва публично съдебно заседание.

Съдът трябва да има компетентност да разгледа всички фактически и правни въпроси, релевантни за произнасянето по отнесения пред него случай.

Съдебният контрол трябва да бъде ефективен. Това изисква съдът да има правомощие да постановява временни мерки за защита до произнасянето на решение. Ако жалбата бъде уважена, съдът трябва да има компетентност да забрани вземането на административно решение, да отмени вече взето такова или да изиска изпълнението на задължение. Той трябва да разполага и с компетентност да присъди обезщетение, когато това е уместно.

Важен аспект на правото на правосъдие е съдебните решения да се изпълняват. Съдът трябва да има подходящи правомощия, за да осигури това, като правото да санкционира административния орган.

Участниците отбелязаха, че първоначално Европейската конвенция за пра-

вата на човека не е била замислена като приложима по отношение на административните спорове. Практиката на Европейския съд по правата на човека частично е поправила това положение и участниците изразиха желание тази линия да бъде продължена. (...)”²

* * *

На 10 октомври 2002 г. в хотел *Родина* в София се проведе **Международен форум за правата на хората с умствени увреждания**, организиран съвместно от *Амнести Интернешънъл* и Български хелзинкски комитет. На форума бе представен изготвеният от *Амнести Интернешънъл* доклад **България: Далече от очите на обществото. Системна дискриминация срещу хора с умствени увреждания**, в който се сочат нарушения на основните права на хората, подложени на принудително лечение в психиатрични болници или настанени в социални домове за деца или възрастни с умствени увреждания.

За повече информация и текста на доклада интернет страниците на Български хелзинкски комитет <http://www.bghelsinki.org> и на *Амнести Интернешънъл* <http://www.amnesty.org>

* * *

На 17 и 18 октомври 2002 г. в Сградата на правата на човека в Страсбург, Франция, бе проведена **Регионална конференция за страните от Югоизточна Европа на тема: Клеветата и свободата на изразяване**. Конференцията бе организирана от Съвета на Европа в рамките на Пакта за стабилност за Югоизточна Европа и с финансовата подкрепа на правителството на Люксембург. В дискусиите участваха отговорни държавни служители, магистрати, представители на правозащитни НПО и журналисти от региона.

Обсъжданията доведоха до няколко основни извода, с които участниците единодушно се съгласиха. Беше отчетено, че в някои страни на Югоизточна Европа нормативната уредба на клеветата и обидата не успява да осигури по подобаващ начин необходимите гаранции за свободата на изразяване. Дори и там, където съответното законодателство може да се оцени положително, практиката по прилагането му не съумява да отдаде дължимата тежест на правото свободно да се изразява мнение. Често отговорни длъжностни лица, а и други правни субекти, нарушават законите за обидата и клеветата. Съдебната власт не винаги е независима при решаването на подобни случаи. Нещо повече не е рядкост правораздаването на страните от региона да не следва утвърдената практика на Европейския съд по правата на човека, отнасяща се до свободата на изразяване и правото на информация. От друга страна медиите не винаги се отнасят с нужната отговорност при поднасянето на фактите и коментарите. Бе отбелязано още, че междуправителствените, а така също и международните и националните неправителствени организации, могат да са още по-активни в своя принос за поощряване на свободното изказване на мнение и на отговорната журналистика.

Водени от тези изводи, участниците в конференцията единодушно възприеха да се отправят съответни препоръки към компетентните власти и професионални-

² Превод от английски език на текста, публикуван на интернет страницата на Съвета на Европа А. Гаврилова-Анчева

те журналистически формирания в страните, които представляваха. Там, където обидата и клеветата продължат да бъдат обект на наказателно преследване, клеветата да не се наказва с лишаване от свобода. Ако такива наказания вече са били наложени някъде с влезли в сила присъди, върху тяхното изпълнение да се въведе незабавен мораториум. Предвидените парични наказателни санкции да бъдат пропорционални на тежестта на деянията. Същата пропорционалност да се въведе и относно размера на обезщетенията по гражданските дела, за да не се получи "смразяващ" ефект върху упражняването на свободата на изразяване. Разпространената доказана истина и честният добросъвестно подготвен журналистически коментар без други условия следва да изключват напълно журналистическата отговорност. Длъжностните лица да не могат да ползват специална защита, в случай че са наклеветени или обидени. Останалите препоръки бяха свързани с необходимостта журналистическите гилдии да приемат етични кодекси за упражняване на професията, с нуждата от обучение на магистратите и журналистите по проблемите на свободното слово и журналистическата отговорност и с нестихващата важност на ролята на НПО в подкрепата на тези процеси.

Без единодушие, но с подавяващо мнозинство, участниците подкрепиха идеята за декриминализация на обидата и клеветата.³

* * *

На 14 и 15 ноември в хотел *Рила* в гр. София се проведе **конференция** на тема ***Вътрешноправни последици от решенията на Европейския съд по правата на човека***, организирана от Центъра за обучение на магистрати, съвместно с Министерството на правосъдието и Дирекцията по правата на човека на Съвета на Европа. В нея взеха участие с експозета (по реда на представянето) г-н Херберт Петцолд бивш секретар на Европейския съд по правата на човека, г-н Сиксто Молина представител на отдела по изпълнение на решенията към Европейския съд по правата на човека, г-н Димитър Гочев съдия в Конституционния съд, г-жа Мариана Пашева правителствен съагент към Министерство на правосъдието, г-н Йонко Грозев адвокат от Български хелзински комитет, г-н Румен Ненков заместник-председател на Върховния касационен съд, г-жа Светла Петкова заместник-председател на Върховния административен съд, г-н Минко Брайков заместник-директор на Национална служба "Полиция" към Министерство на вътрешните работи, г-жа Здравка Калайджиева адвокат от *Български адвокати за правата на човека*, г-н Александър Арабаджиев заместник-председател на Комисията по правата на човека и вероизповеданията на Народното събрание. В работата на конференцията участваха магистрати от цялата страна, както и адвокати, при забележителен интерес. Бяха обсъдени последиците от решенията на Европейския съд по правата на човека и от сключени приятелски споразумения, процедурата по изпълнение на решенията на Европейския съд по правата на човека и ролята на Комитета на министрите на Съвета на Европа, изпълнението на осъдителните решения по дела срещу България и свързаните с него практически проблеми, измененията в българското законодателство и съдебната практика по наказателни, граждански и административни дела вследствие постановените решения срещу България, както и отражението им в системата на МВР и други техни последици.

³ Информацията е от адв. Динко Кънчев от *Български адвокати за правата на човека*, взел участие в работата на конференцията.

ПРОЕКТИ

Нови проекти на Български хелзинкски комитет

1. Реформа за хуманизиране на пенитенциарните заведения

В края на 2002 г. *Европейска инициатива за демокрация и човешки права* одобри проект на БХК, озаглавен *Реформа за хуманизиране на пенитенциарните заведения*. Основният проблем, свързан с пенитенциарните институции в България, е слабата информираност за правата, които имат настанените в тях граждани. Това, заедно с доскорошната непрозрачност на състоянието в тези места, създаваше условия за прикриване на груби посегателства и злоупотреби. Идеята на проекта е да запознае лишените от свобода в местата за принудително задържане затвори и прилежащи ТПО, възпитателни училища-интернати и социално-педагогически интернати с техните права, а служителите в пенитенциарните заведения с международните стандарти, заключения и препоръки в тази област.

Проектът също така цели да пропагандира превантивната роля на посещенията на неправителствените организации в местата за задържане. Специфичен акцент ще бъде поставен върху проследяването на спазването на правата на представителите на етнически малцинства в затворите, ВУИ и СПИ. Този акцент е обусловен от наличното свръхпредставяне на етнически малцинства (главно роми) в затворените институции, което от своя страна прави необходимо създаването на институционални механизми за граждански контрол за спазване на етническото равенство в тях. Конкретен законодателен инструмент в тази насока ще бъде и предстоящият за приемане Закон за защита от дискриминация.

2. Човешките права на мюсюлманите в България по закон и на практика

Изследователският проект на тема *Човешките права на мюсюлманите в България по закон и на практика* стартира през есента на 2002 г. Той обединява и разглежда положението на три мюсюлмански етнически групи в България: турци, български говорящи мюсюлмани (или помаци) и роми, като се стреми да отчита най-важните за дадената етническа общност проблеми.

В рамките на проекта се работи по доклад, който се състои от 4 раздела, обхващащи периода от Освобождението през 1878 г. до сега. Тезата е: непосредствеността в политиката на българските власти по отношение на мюсюлманското население в страната, отразена в закона и на практика. Първият раздел на доклада засяга времето от 1878 г. до 1944 г. и проследява развитието на законовата база, формираща правата и задълженията на българските мюсюлмани по отношение на религия, език, медии, и т.н., и най-вече какво е било практическото приложение на съществуващите закони. Вторият и третият раздел правят преглед, според същите критерии, съответно на комунистическия период (1944-1989 г.) и на първите години от демокрацията. Четвъртият и най-важен

раздел е посветен на правата на мюсюлманската общност сега (през последните години), такива, каквито са по закон и на практика, и дали и как съществуващата реалност нарушава международните правни норми.⁴

* * *

**Фондация *Междуетническа инициатива за човешки права*
представя резултатите от една иновативна практика**

Училище за човешки права

Програмата *Училище за човешки права* стартира преди 3 години като компонент от мегапроекта *Правата на човека в България*, в който си партнираха пет граждански организации: фондация *Междуетническа инициатива за човешки права*, *Български адвокати за правата на човека*, Български хелзински комитет, Проект *"Права на човека"* и Балканска фондация за межкултурно образование и разбирателство *Дайвърсити*. Финансовата подкрепа е от програма МАРТА на Министерството на външните работи на Холандия и на фондация *КОРДЕЙД*.

По проекта *Училище за човешки права* фондация *МИЧП* бе координираща организация. Фондацията има опит в инициране и управление на проекти, въвеждащи проблематиката на човешките права и на межкултурното сътрудничество в учебните програми за всички училищни степени. В резултат на предишни нейни проекти в българското училище влязоха 16 учебни помагала за учители и ученици, съдържащи информация за ромската история и култура. През 2000-2002 г. в 37 училища в 7 общини беше въведен пилотно вторият пакет учебни помагала, разработени от фондация *МИЧП*, запознаващи децата с особеностите на различните етнокултурни общности в страната и повишаващи чувствителността към проблемите и правата на етнически и верския "друг". Бе предоставено и съответно обучение на учителите за работа с тези помагала.

Проектът *Училище за човешки права*, по който фондация *МИЧП* работи и в момента, дава нов ключ към осмислянето и практикуването на човешките права в българското училище и е нов шанс за по-нататъшното му демократизиране. Той е насочен към създаване на условия и ресурси за промяна на училищната среда и на взаимодействията във и извън нея. Дейностите му са ориентирани към следните възлови аспекти на училищната промяна:

развитие у децата и учителите на знания за и чувствителност към правата на човека и на умения за прилагането им в ежедневието; въвеждане на стандартите за правата на човека в обучението, общуването и училищното управление;

активизиране на взаимодействията между училището и социалната среда; повишаване нивото на обществена информираност и чувствителност към отговорностите на образователните общности за зачитане правата на човека и включване на медиите в този процес.

⁴ Информация на БХК

Програма *Училище за човешки права* съдържа два компонента: *пакет образователни материали*, предназначени за работа в класната стая, и *програма за обучение на учителите*. Те са разработени от интердисциплинарни мултикултурни екипи. Въпросите, свързани с човешките права, са свършено нова територия в българската образователна система. В държавните образователни изисквания те са представени като част от учебното съдържание на различни учебни предмети и се очаква чрез усвояването им да се развиват гражданските умения на младите хора. Въвеждането на интердисциплинарния модел за гражданска образованост е свързан с редица трудности от теоретичен и практически характер. Програмата за обучение по човешки права в училище, която разработихме и продължаваме да апробираме, е един подходящ и ефективен инструмент в тази насока.

Образователният пакет, разработен в рамките на проекта, съдържа *Наръчник за учителя*, *Учебна тетрадка* и *Сборник с ресурсни материали*, представящ специфичното и общото между различните етнокултурни общности в страната, като последният ще се развива и обогатява в хода на прилагането на програмата.

В *Наръчника за учителя* са представени основните международни документи по правата на човека, главните категории човешки права, различните форми на несправедливост, неравенство и дискриминация, представени са известни движения и значими исторически събития, отразяващи международните усилия за утвърждаване каузата на човешките права. Силен акцент се поставя върху механизмите, чрез които се гарантират и защитават правата на човека на международно и национално ниво. Предоставена е информация за международни организации, работещи в тази сфера. Наръчникът за учителя съдържа примери за добри международни практики, свързани с обучението по човешките права в училище. На учителите са предложени и примерни дейности, улесняващи децата в разбирането на абстрактните категории на човешките права и в практическото им прилагане при решаване на ежедневни проблеми, което им дава възможност да развиват основни интелектуални и социални умения.

Наръчникът за учителя, помагалата за децата от различните възрастови групи и ресурсните материали са създадени на основата на *Тематична програма по правата на човека за 1-12 клас*, също разработена от екипа на проекта, съобразена с Държавния стандарт за гражданско образование и във формат, зададен от Рамковите изисквания за учебна програма (и двата документа са стандарти на Министерство на образованието от 2000 г.).

Програмата за обучение на учителите е изпробвана в 12 училища в градовете Видин, Монтана, Кърджали, Шумен, София и Благоевград през учебната 2001-2002 година, което се осъществи с помощта на 75 учители от различни етнически общности: 25 начални и 50 преподаващи различни учебни дисциплини от 5 до 12 клас. Участваха също и 25 директори и помощник-директори от пилотните училища. Трейнинг-програмата е композирана за четири обучения с общо времетраене 80 часа. Реализира се от интердисциплинарен екип - психолози, юридически консултанти, педагози, социолози. Основните модули са разработени около международно установените стандарти за правата на човека, преодоляването на предразсъдъците и дискриминацията, интерактивни методи за преподаване, управление на конфликти и работа в екип. Паралелно с обучението, още след първия обучителен модул учителите започват да въвеждат проблематиката на човешките права в класната стая през различни учебни дис-

циплини. Във всеки семинар е предвидено време за обсъждане на трудностите и съпротивите, съпровождащи въвеждането на обучението по човешки права, анализира се промяната в нагласите на учениците към проблематиката, обсъждат се различни подходи за преодоляване на скептицизма на децата и възрастните в училище. Така програмата за обучение се моделира в зависимост от конкретните нужди и препятствия, които учителите срещат в процеса на практическата си работа.

Успешен се оказва подходът за включване в обучението на училищни екипи от по 4-6 учители от всяко пилотно училище плюс директора или помощник-директора. Екипността дава на учителите "силата" да се подкрепят взаимно и да въвличат и своите колеги в класни и извънкласни дейности по правата на човека, а училищните администратори осигуряват една цялостна училищна атмосфера на съблюдаване на човешките права. Тези екипи бяха в основата на разработването на практически проекти в защита на човешките права, дейностите по които се реализираха с участието на цялата училищна общност.

Към момента безспорен резултат от проекта *Училище за човешки права* е, че видимо се повишава чувствителността на учители, ученици и училищна администрация към различни нарушения на правата на човека във и извън училище. Те започнаха да осмислят и преодоляват и собствените си предразсъдъци и дискриминативни нагласи. Педагозите придобиха знания и умения за интегриране на темата за човешките права към съдържанието на различни дисциплини, както и умения за дискутиране на образователните и училищните проблеми и конфликти през призмата на правата на човека. Не на последно място по значение е фактът, че те чувствително разшириха личностните и професионалните си умения за общуване и сътрудничество с ученици и родители в дейностите, свързани с училището и със социалната среда.

Това, което училищните администратори придобиха от практиката си по тази програма, е мотивацията и уменията им да установяват сътрудничество със свои колеги, с общински и регионални образователни експерти с цел формиране на училищни, общински и регионални политики за въвеждане на обучение по човешки права в училищата на съответните общини и области. Регионалните образователни власти разпознаха обучените учители и директори като ресурсни екипи за обучение по човешки права на местно ниво.

Към настоящия момент работата в пилотните училища продължава. Сформирана е сборна група от учители, обучавани през миналата учебна година, членовете на която ще получат допълнително обучение в рамките на нови 80 часа. Това ще ги приближи до статута на треньори и модератори по правата на човека. В следващата фаза на прилагане на програмата учебната 2003-2004 г., ще видим тези хора вече като обучители в своите училища и в училищата на своите населени места. Това ще разшири броя на педагозите, прилагащи проблематиката на човешките права в училищното обучение и практика. Което пък ще повиши шансовете на нашите деца да обитават в една по-качествена образователна среда, охраняваща се от ценностите, към които са насочени въжделенията на съвременния свят.

При интерес към образователните материали или обучителната програма, моля обадете се на адрес: София 1000, ул."Граф Игнатиев" № 9 А, тел. 980-17-16, 980-39-36, E-mail: inetin@cblink.net

ПУБЛИКАЦИИ

Фондация *Български център за женска изследвания* представя две свои издания, излезли от печат през август септември 2002 г.:

"Раса и пол: пресечните точки". Подбрани текстове от Световната конференция срещу расизма, расовата дискриминация, ксенофобията и свързаната с тях нетолерантност, 31.08-07.09.2001 г., Дърбан, Южна Африка

Темите, разглеждани на Световната конференция на ООН срещу расизма, расовата дискриминация, ксенофобията и свързаната с тях нетолерантност (31.08-07.09.2001, Дърбан, Южна Африка) и предшествващия я Форум на неправителствените организации (28-31.08.2001, Дърбан) са фундаментални и винаги актуални за всяко съвременно общество. Независимо от факта, че това се признава от всички държави, подготвителните срещи и самата конференция протекоха при бурни дискусии между държавите от Севера и Юга и неочаквани (а може би очаквани) обрати в поведението на някои страни. Демонстрации и крайни изявления съпътстваха и неправителствения форум.

Основни проблеми, по които имаше разногласие, бяха: исканията на Юга за изрично признаване на пряката връзка между колониалната система и робските практики като престъпление срещу човечеството и главен източник на расизма, расовата дискриминация, ксенофобията и свързаната с тях нетолерантност, както и на разликите между Севера и Юга и на бедността на последния; искания от страна на държавите, чиито народи са били жертва на колониализма, за поднасяне на извинения и плащане на репарации от страна на колониалните държави; признаване на пряката връзка между колониализма и глобализацията и разглеждането на последната като форма на неоколониализма; поставяне на дневен ред на конференцията на проблема за признаване на легитимността на борбата и на правото на собствена държава на народа на Палестина; призови за вземане на мерки срещу множествената дискриминация и др.

Видно от изложените теми, Конференцията представлява пресечна точка на много икономически и политически интереси, което усложни извънредно много процеса на постигане на консенсус. Поради поставения на дневен ред въпрос за Палестина, такъв консенсус се оказа невъзможен с участието на Израел. На един ранен етап тази държава се оттегли от форума. Нейната позиция бе подкрепена от САЩ, които осъществиха само формално присъствие до края на конференцията. Оттеглянето на САЩ, независимо от конкретния повод, не бе изненада, предвид "абдикирането" им от всички предходни конференции на ООН срещу расизма.

Ето защо Заключителният документ не е подписан от тези две страни. При така създадената по време на конференцията обстановка, ЕС трябваше да играе важна роля в търсенето на компромис между основните противоположни

позиции. България като страна в процес на присъединяване следваше европейската позиция.

Независимо от факта, че отразяват един труден и крехък консенсус, Декларацията и Програмата за действие на Конференцията са отправна точка за бъдещи действия за всички държави. Непосредствено последвалите края на форума събития от 11 септември – терористичните атаки срещу САЩ, забавиха значително подписването и оповестяването на Заключителния документ. Последният бе разпространен официално едва в началото на 2002 година.

Труден и противоречив е пътят и на Декларацията, и на Програмата за действие на Форума на неправителствените организации. Публикуваните в това издание извадки от Декларацията от този форум ясно показват смелия език на преките послания на гражданското общество. Поради неясните механизми на изготвянето на подобен заключителен документ в хода на подготвителните срещи на едно толкова пъстро гражданско общество, той бе изненада за някои неправителствени организации, които се разграничиха от него преди представянето му на конференцията. Независимо от целия регистър на реакциите към него от пълно приемане, през толерантна подкрепа, до пълно отричане – документът, макар и дискуссионен, има своята стойност, като знак за нещо достигнато на даден етап от развитието на международното движение за човешки права.

Важна тема, която бе засегната на конференцията, е пресичането на расовата и джендър дискриминацията, и постигането на съгласие относно това, че жените по-често и по-сериозно са засегнати от множествена дискриминация.

Поради голямата актуалност на разглежданите теми и връзката им с темите за равенството и социалната справедливост, които са приоритетни за фондация *Български център за джендър изследвания*, представители на фондацията получиха акредитация и осъществиха активно участие на конференцията и неправителствения форум. Техни партньори в непосредствените им изяви бяха представителка на ромска организация от Пловдив и представителка на неправителствена организация от Македония, която към момента на конференцията преживяваше въоръжен конфликт. Обединените усилия на тази "делегация" дадоха възможност за запознаване с широката проблематика на конференцията.

С тази публикация бихме искали да запознаем широк кръг от лица и организации, които се интересуват от темата, с резултатите от Световната конференция срещу расизма и пресечните точки на расовата и джендър дискриминацията.

Необходимост от информираност по този проблем се налага и от недостатъчното внимание и значение, което се отдаде на конференцията от правителствата на западните държави. Това повлия и за липсата на разгласа в България. Причината е, че конференцията остана в сянката на събитията от 11 септември и непосредствено последвалите ги конфликти. Това отвлеche вниманието на световната общественост от справедливите искания на държавите от глобалния Юг.

Не би било спекулативно да се направят и някои връзки между основните спорни моменти в хода на конференцията и споменатите събития. За България темата е актуална и поради предстоящото приемане на Закон за предотвратяване на дискриминацията, който има за цел съответствие с универсалните и европейски стандарти. Надяваме се това издание да подпомогне приемането на

подобен закон, както и на съответните програми и политики. По-специално, програмата за действие, приета на конференцията, може да служи като ценно ръководство на българската държава в областта на недискриминацията.

Геновева Тишева,
Изпълнителен директор на Фондация *БЦДИ*

"Правни аспекти на трафика на хора, особено на жени и деца"

През последното десетилетие трафикът на хора, особено на жени и деца, се превърна в глобален проблем, който застрашава основните ценности на съвременната цивилизация, поради което изисква незабавен отговор от страна на международната общност. Трафикът на хора представлява съвременна форма на робство и нарушение на основните човешки права и свободи.

От приемането на Всеобщата декларация за правата на човека през 1948 г. до наши дни в международното право се приемат множество актове, които се отнасят по някакъв начин към проблема "трафик или търговията с хора"¹. В международното право трафикът на хора се третира предимно като нарушение на правата на човека, които са предмет на сериозна международноправна защита. По принцип възприетите международни стандарти с юридически задължителен характер са насочени към закрилата на всяко лице, жертва на трафик, независимо дали е мъж, жена или дете. Наред с това трябва да се отбележи, че трафикът на хора засяга в значително по-голяма степен жените и децата. В този смисъл той е признат като специфична форма на насилие с ясно изразена джендър характеристика. В резултат на динамично изменящите се социални реалности и променената концепция относно същността на трафика на хора, промяна и развитие претърпя и международноправният режим в тази област.

Настоящото издание представлява опит да се представят правните аспекти на проблема "трафик на хора". През м. декември 2000 г. в Палермо, Сицилия бе отворен за подписване и ратификация Протоколът за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика на хора, особено на жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, който отразява съвременните тенденции за борба с трафика на хора. В него за първи път държавите-членки на ООН приемат единна дефиниция на понятието "трафик на хора" и очертават минималните стандарти за защита правата на жертвите на трафик.

Като държава-член на повечето международни организации по правата на човека, България е подписала и ратифицирала основните международноправни инструменти в сферата на борбата с трафика на хора, в това число и Протокола от Палермо. По този начин българската държава е поела ангажимент пред международната общност да приведе своето законодателство в съответствие с приетите международни стандарти и така да се приобщи към семейството на

¹ Понятията "трафик на хора" и "търговия на хора" са равностойни и като такива и двете се използват в международните актове, по които Република България е страна.

съвременните демократични държави. Изработването на Законопроект за борба срещу незаконния трафик на хора и с предложените промени на Наказателния кодекс представлява макар и закъсняла крачка напред в правилната посока.

Трафикът на хора е комплексен проблем, чието решаване изисква мултидисциплинарен подход и ангажиране на международните правозащитни институции, компетентните държавни органи и гражданското общество. В този смисъл активното участие на неправителствения сектор при провеждането на кампании, свързани с повишаването на информираността на обществото относно същността на явлениято "трафик на хора", както и относно въздържането от рисково или виктимизиращо поведение, или при предоставянето на услуги на пострадалите от трафик лица за подпомагане на тяхното реинтегриране в обществото би дало положителен тласък в борбата срещу трафика на хора.

Публикацията е предназначена за студенти, практикуващи юристи и представители на неправителствени организации с интерес в областта на трафика на хора. В нея са представени правните аспекти на трафика на хора, като е отделено специално внимание на ролята и значението на гражданското общество в борбата срещу това явление.

За контакт: София, ул."Любен Каравелов"№12, тел. 02/950 38 65, факс:02/950 38 67, E-mail: bgrf_jiv@inet.bg, www.bgrf.org, Десислава Гоцкова

* * *

Излезе от печат сборникът ***Съдебни дела по Закона за достъп до обществена информация*** издание на фондация ***Програма достъп до информация***, осъществено с подкрепата на Институт *Отворено общество* Будапеща. Фондацията има за цел да спомага за реализиране правото на гражданите на информация, закрепено в чл. 41 от Конституцията на България. След приемането на Закона за достъп до обществена информация тя започва да оказва правна помощ по дела, свързани с правото на достъп, и да наблюдава практиката на съдилищата по такива дела. Сборникът съдържа по-важните решения на съдилищата по този закон.

**ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, кн. 4/2002 г.
ПРАВАТА НА ЗАДЪРЖАНИТЕ И НА ИЗТЪРПЯВАЩИТЕ
НАКАЗАНИЕ ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА**

Издание на
Фондация **“Български адвокати за правата на човека”**
ул. “Ген. Гурко” № 49, вх. А, ет. IV
София 1000
тел. 980 39 67, тел./факс 986 66 23
e-mail hrlawyer@sf.icn.bg, интернет адрес www.blhr.org

ISSN 1311-9516

Bulgarian Lawyers for Human Rights Foundation
49, Gurko str., Entrance A, Floor IV
1000 Sofia BULGARIA
Tel. +3592/980 39 67, tel/fax +3592/986 66 23
E-mail hrlawyer@blhr.org, Website: www.blhr.org

Художник на корицата: Димитър Стоянов - Димо
Предпечатна подготовка и печат: "АРХОНТ - В" ООД